

valóság

A TARTALOMBÓL

Maróti Andor: A szintézis lehetősége az antropológiai és érték-központú kultúra-fogalmak között

Pikó Bettina: Függőségek és a mértéktelenség kultúrája

Faragó Péter: A stressz szerepe a magasan kvalifikált, Z-generációs fiatalok életében

Gazdag László: Középosztály és modernizáció

Kapronczay Károly: Adatok a hazai orvosképzésben részt vevő zsidó hallgatókról a 18–20. században

Miskolczy Ambrus: Codreanu Kapitány Széljegyzetek Oliver Jens Schmitt Codreanu-életrajzához

D. Molnár István: Lengyel írók Horthy Miklósról és politikájáról

Erdős Márton: Gróf Teleki Pál és Kárpátalja visszatérése (1939)

Palkó László András: Vigadtunk és sírtunk (2. rész)

Szász Lajos: A református identitás és a magyar irodalom kapcsolata

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
1
7

3

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2017. március LX. évfolyam 3. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1428 Budapest, Pf. 51
Telefon: +36-1-327-8965
+36-1-327-8950
Fax: +36-1-327-8969
E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja
a Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat
Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértes Gábor

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatónk:

Nemzeti Tehetség Program
Nemzeti Kulturális Alap

 **Nemzeti
Tehetség Program**

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Szerkesztőbizottság
Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tardy János
Tellér Gyula
Zoltán Zoltán

Főszerkesztő
Tókéczki László

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter
Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztőségi irodavezető
Horváth Krisztina

A szintézis lehetősége az antropológiai és érték-központú kultúra-fogalmak között

A kultúra iránt érdeklődőket zavarhatja a fogalom tisztázatlansága. A tömegközli eszközök a kultúrát szűk értelemben használják, többnyire a szépirodalommal és a művészetekkel azonosítják. A tudományos nyelv (a régészetben, a néprajzban, az etnológiában, a szociológiában és a pszichológiában) viszont kiterjeszti a kultúrát az emberi élet egészére, a minőségét fejezi ki vele. Noha az életmód, a viselkedés és a beszéd kulturáltságával és azok hiányával mindenki találkozhat, a köznyelv mégis megmarad a fogalom szűk változatánál.

Ezt az ellentétet – vagy inkább ellentmondást – Márkus György „kulturális közérzetünk” és „a kultúrával szembeni tanácstalanságunk” zavarának mondja.¹ A területi különbségen túl meghatározást is ad a kultúra kétféle felfogásáról. Az „antropológiai” kultúra az emberek „valamennyi biológiailag nem rögzült magatartását”, „az emberi tevékenységek és eredményeik jelentéshordozó és jelentést továbbító aspektusát” fejezi ki. Ami lehetővé teszi, hogy az emberek „egyazon világban éljenek”, „tetteik egymás számára kölcsönösen érthetőek legyenek”. Ez a meghatározás érzékelteti, hogy a kultúra funkciója az emberi együttélés egységének megteremtése. A kultúra „értékhangsúlyos” fogalma azonban ennek az egységnek a felbomlását jelenti a hagyománnyal szemben újító „autonóm, önértéket képviselő” alkotásokkal. Az első felfogás tehát az emberi élet viszonylag állandó voltát hangsúlyozza, a második ennek a megváltoztatását tekinti a kultúra feladatának. Ezért látszólag nincs is lehetőség az összekapcsolásukra.

Márkus az európai felvilágosodás idejében jelöli meg a modern kultúra-fogalom születését, és ennek az ellentétnek a kibontakozását. Itt két kérdésre kell választ keresnünk. Egyrészt arra, hogy miért akkor vált időszzerűvé a kultúra-fogalom tisztázása, másrészt arra, hogy miért született egyszerre két, egymásnak ellentmondó meghatározása? Az első kérdés azt a problémát is magában rejti, hogy ha a kultúra egyidős az emberiséggel, akkor mivel magyarázható, hogy a történelemben későn merül fel, ez mit is jelent, és mi a szerepe az emberek életében? A késelem okára Mannheim Károly ad feleletet. Szerinte „a kultúra, mint kultúra mindaddig nem is válhat problémává, amíg elsődleges jellegű kultúrával van dolgunk. A problematikussá válás lehetősége csak a műveltségkultúra szakaszában jelenik meg”. „Csak amikor áttör annak a tudata, hogy a kultúra nem annyira a természethez, mint inkább a művek szférájához sorolandó – egy olyan szférához tehát, melybe az ember nem egyszerűen beleilleszkedik és beletörődik, hanem maga alakítja – csak ekkor válik lehetségessé a kritika és a problematikussá válás. Érdekes, hogy a kultúra eredeti, létszerű elfogadása után a kérdésfeltevés először az ellentétébe csap át – és... mint egyéni alkotást látják a kultúrát”.²

Amíg tehát a kultúra beolvad a különböző emberi tevékenységekbe, azokkal egységben, azok részeként jelenik meg, nincs igény arra, hogy tisztázódjék a fogalma és a sajátos funkciója. Ez csak akkor válik szükségessé, amikor e gyakorlatról leválva önállósul, és az elsajátítása, mint megszerzendő műveltség kerül az emberek elé. Ebből következik, hogy a kultúra kétféle fogalma két történelmi korszakot tükröz: az ipari fejlődéssel kezdődő modern társadalmat előzőt és a vele azonos korút. Kérdés azonban, hogy a régebbi állapotokkal összehangban lévő felfogást pusztán a múlt hagyatékának tekintsük, vagy elismerjük a jogosultságát arra, hogy napjaink felfogását is meghatározza, az őt meghaladó érték-központú felfogással ötvöződve? Ahhoz, hogy ennek a lehetőségét feltárhassuk,

röviden fel kell idézni a kultúra-fogalmak történelmi alakulását, megkísérelve megtalálni bennük a szintézishez szükséges elemeket.

(Az ellentét filozófiai kibontakozása) A felvilágosodás filozófiájában az ellentét legvilágosabban Herder és Kant nézeteiben mutatható ki. Ágh Attila szerint „Herdernél az ember, kultúrájával együtt, teljesen a természet része marad, ellenben Kant a természetből való kilépésre, természet és kultúra ellentétére koncentrált”. Kant „a kultúrát nem annyira a múltra vonatkoztatja – miként Herder – hanem inkább a jövőre, tehát a kultúrát, a kulturálódást mindenekelőtt eszménynek, programnak, az emberiség előtt álló feladatnak... tekinti”.³ Herder tehát a kultúrát még a felvilágosodást előző korra jellemző voltában értelmezte, Kant viszont lényegét a felvilágosodással megnyíló lehetőségek alapján fogalmazta meg.

Herder naturalizmusa ilyen kijelentésekben található meg: „Abban rejlik az emberi természet nagysága és jósága, hogy... csírájában minden megvan benne, és csak kibontakozásra vár”. „Mind az ész, mind a méltányosság ugyanazon a természettörvényen alapszik, amely lényegünket is meghatározza. Az ész felméri és egybeveti a dolgok összefüggését, hogy tartós arányosságot teremtsen közöttük. A méltányosság nem egyéb, mint az ész erkölcsi arányossága, az egymással megütköző erők egyensúlyának formulája, amelyen a világépület harmóniája nyugszik. Tehát ugyanaz a törvény irányít mindent, a mi Napunktól és valamennyi Naptól a legkisebb emberi cselekvésig; s a lényeket és rendszereiket egyetlen elv tartja fenn, erőink viszonya a periodikus nyugalomhoz és rendezhez”.⁴ Hasonló meggyőződés határozza meg történelem-felfogását. „Mindennek megvolt a maga kifejlődő, virágzó és hanyatló korszaka, minden ilyen változás csupán addig a minimális ideig tartott, amennyi az emberi sors kerekén osztályrészéül jutott”.⁵ Herder a történelmet két ellentétes erő küzdelmének látja, egyrészt a „pusztító, romboló erők”, másrészt az „építő erők” összecsapásának. Meggyőződése szerint az egymásra ható erők zűrzavarából harmonikus rendnek kell kialakulnia, mert „ha valamely létező vagy a létezők rendszere kimozdul... egyensúlyi állapotából, belső erejénél fogva... ismét közeledik ehhez az állapothoz, mert másképp nincs állandósága”.⁶ S e szükséglet egyaránt jellemző a természetre és az emberek életére is.

Kant az ellentétes erők küzdelmét a meglévő állapotok megváltoztatásával köti össze, és benne nem természeti, hanem társadalmi ellentéteket mutat ki. Elismeri ugyan, hogy az emberek cselekedeteit természeti törvények határozzák meg (tehát nincs teljes akarati szabadság), de a természet belénk oltja a bírvágy és az önzés ösztönét, ezért az emberi tevékenység célja, hogy javakat szerezzen magának. S minthogy csak másokkal együtt tud élni, egyfelől egyetértésre törekszik, másfelől a becsvágy is hajtja, hogy társadalmában rangot szerezzen, és így mások fölé kerüljön. Ennek következményeként ellentétbe kerül benne az individualitás és a kollektivitás. A „társiatlan társiaság” miatt az egyén gyakran nem képes másokat elviselni, de elhagyni sem. Kant szerint ennek köszönhető a kultúra fejlődése, mert amíg egyetértés van, „rejtve marad a tehetség”. Az ellentétek éleződése serkenti az embert a változtatásra. Ennek segítségével emelkedik ki nyers, állati létéből, ez fejleszti az ízlését, a felvilágosult gondolkodását, az erkölcsi megkülönböztető képességét. Csak amíg ez az ellentét hat, fejlődhet a kultúra, a „társiatlanság gyümölcse”.⁷

Ez a meggyőződés jelenik meg a kultúra fogalmáról adott meghatározásban is. Kant szerint a kultúra „egy eszes lény rátermettségének tetszés szerinti célokra való megeremlése általában (következésképp a maga szabadságában)”. Ezért „csak a kultúra lehet az a végső cél, amelyet okunk van az emberi nemre való tekintettel a természethez kapcsolni (és nem az ember saját boldogsága a földön)”.⁸ A felvilágosodásról szóló szavaiban Kant

hangsúlyozza: „A felvilágosodás az ember kilábalása a maga okozta kiskorúságából”. A kiskorúság pedig nem más, mint „az arra való képtelenség, hogy valaki mások vezetése nélkül gondolkodjék. Magunk okozta ez a kiskorúság, ha oka nem értelmünk fogyatékoságában, hanem az abbeli elhatározás és bátorság hiányában van, hogy mások vezetése nélkül éljünk vele”.⁹

A kultúra fogalma a kanti vonalon fejlődött tovább. Ez azonban mégsem volt problémamentes, mert nem tisztázta eléggé a kultúra rendszerét. A problémát érzékeltette Mannheim kérdése, amely fölvetette: „Mi ment végbe... magában a kulturális folyamatban, ami lehetővé tette, hogy konstituálódjék a kultúra-fogalom... és a legmagasabb helyre kerüljön életünk rendszerének hierarchiájában?” Az emberi gondolkodás hierarchikus, igényli, hogy a tárgyiasságok végső értelmüket valami magasabb rendűtől kapják meg, amelyből azután az értékességük is levezethető. „E végső értékhangsúlyt a középkorban valami transzcendens, isten kapta meg.” A szellemi realitásoknak (a filozófiának, a tudománynak, a művészetnek, az erkölcsnek) eme alárendeltsége azonban a felvilágosodás racionalitásában megrendült, és új integritásra volt szükség. Megkezdődött tehát a kulturális szférák küzdelme autonómiájukért és a kultúra egészét átfogó szerepükért. Mannheim szavaival: „A tudományos, az esztétikai és az etikai kultúra különböző megoldási kísérletekként, mint az élet- és világalakítás típusai... állnak szembe egymással, és kudarcra ítélt az a törekvés, hogy megvalósítsák a világnézeti elemek újracsoportosítását.”¹⁰ Küzdelmükben „a világszemlélet stabilizálásának három fő típusa” alakult ki: a felvilágosító, a romantikus és a dinamikus. Az első a történelmi változásoktól függetlenül próbálta meg az értékhangsúlyt a kultúra valamennyi területére átvinni. Ez legteljesebben Kant filozófiájában jelent meg az etika elsőbbségére helyezve a hangsúlyt. Rousseau az erkölcs jelentőségét a történelmi múlt bizonyos szakaszában találta meg, ezért számára a visszatérés ehhez a hagyományhoz adja meg a kultúra rendeltetését. A dinamikus felfogás – az előző kettő szintézisével – a kultúrát a történelmi változások előidézőjeként fogta fel, s ez „legtisztább formában a hegeli rendszerben valósult meg”.¹¹ Itt határozottabban jelent meg a kultúrának szembenállása a természettel, annak anyagi valóságával. A középkor dualista szemlélete azonban tovább élt az anyagi természet és a szellemi lét elkülönítésében, ami azt is jelentette, hogy a szellemi tevékenység tárgyasítása idegen elemként került a kultúrába. Ezt a problémát Friedrich Schiller próbálta megoldani az alkotások jelentőségének hangsúlyozásával.

A megoldást nehezítette a társadalom megosztottsága is. Schiller panaszkolta, hogy abban „végtelen sok, de élettelen rész összetelődéséből egészében mechanikus élet alakul”. Ebben a helyzetben „az ember sohasem fejt ki lényének harmóniáját, s ahelyett, hogy az emberiséget fejelné ki természetében, csupán foglalkozásának, tudományának lesz lenyomatává”.¹² A „töredékes létben” lehetetlen az öntevékenység, a szabadság. Schiller szerint az ókori görög társadalomban még „a mindent egyesítő természet”, saját korában a „mindent szétválasztó értelem” adja meg az emberi élet formáit. Ezért „maga a kultúra ütötte e sebet az újabb emberiségen”.¹³ Schiller mégis kijelenti: „csak ameddig ez az ellentét tart, vagyunk azon az úton, amely a kultúrához vezet”.¹⁴ Elismeri, hogy a dolgok megértéséhez azokat el kell szigetelni, mert csak így hatolhat az ész a dolgok mélyére. E folyamatban azonban az embernek szelleme energiáját egy gyújtópontba kell gyűjtenie, hogy átvezethesse a természet szabta korlátokon. A tapasztalatok meghaladásával fejzheti ki az abszolútumot és maradandót, ami lehetővé teszi, hogy ne az egyes ember állapotát fejzesse ki, hanem az emberiségét. „Kultúrája tehát abban áll majd, hogy először a befogadó képességnek szerezze meg a legváltozatosabb érintkezést a világgal, és az érzékelés oldalán legmagasabbra fokozza a passzivitást, másodszer a meghatározó képességnek

szerezze meg a legnagyobb függetlenséget a befogadó képességtől, és az ész oldalán a legmagasabbra fokozza az aktivitást. Ahol a két tulajdonság egyesül, ott az ember a létezés legnagyobb gazdagságával kapcsolja össze a legnagyobb önállóságot és szabadságot, s ahelyett, hogy elveszne a világban, ezt inkább magába vonja jelenségeinek egész végtelességével és aláveti esze egységének.”¹⁵

E két képesség összekapcsolására Schiller egy harmadik képességet tart szükségesnek: a játékosztón működtetését. Ezzel a racionális erőkhöz egy irracionális aktivitást társít, amelyről feltételezi, képes arra, hogy „az időt az időben szüntesse meg, a létrejövését az abszolút léttel, a változást az azonossággal egyesítse”. Szerinte a játékosztón egyszerre készíti az embert morálisan és fizikailag, egyúttal azonban megszüntet minden kényszerítést, ezért „szabaddá teszi az embert mind fizikailag, mind morálisan”.¹⁶ És ennek köszönhető, hogy „többé már nem lesz egyén, mert ítéletét és akaratát az emberi nem ítéletévé tudja tenni”.¹⁷ Schiller ezt a tevékenységet az esztétikai szférára szűkíti, azzal az érveléssel, hogy „a képzet minden más formája elválasztja az embert, mert kizárólag lényének vagy érzéki, vagy szellemi részén alapszanak. Csak a szép képzelet alkot egészet belőle, mert mind a két természetének egybe kell hangzania ehhez”. Ezért „csak a szépség boldogít mindenkit, s minden lény megfélekedezik korlátairól, amíg a varázsa alatt áll”.¹⁸ Az alkotást Schiller még az ész aktivitásából vezeti le, az akaratra és az érzékelésből eredő képzetekre utalásával azonban már egy másféle tudati folyamat felé nyitja meg a gondolkodást.

(A kultúra-fogalom átalakulása) A folyamat az „életfilozófiában” bontakozott ki legteljesebben. Megalapozója Wilhelm Dilthey volt, aki a természettudományokkal a történelmi szellemtudományokat állította szembe. Az utóbbiban szerinte az embereknek a dolgokhoz kapcsolódó tudati viszonya lényeges, a jelenségek átélésével. A vizsgálódó szubjektum számára így olyan összefüggések tárulnak föl, amelyek meghatározzák a tapasztalatokat és a gondolkodást. Az összefüggések nem a valóság elemeinek objektív kapcsolódásai, a gondolkodás formáiban, elveiben és fogalmaiban jelentkeznek. A valóság átélése nélkül Dilthey szerint lehetetlen az élet megértése, mert képtelenek lennénk behatolni a dolgok szerkezetébe. Az élmény intenzitásához azonban az is kell, hogy az ember alkotó módon viszonyuljon a dolgokhoz. Csak azt értheti meg ugyanis, amit maga teremt, amikor az élmény érzékileg rögzített formát ölt, a belső szellemi tartalom tárgyiasul. A szellemi objektívációkból alakul ki azután az emberiség kultúrtörténeti léte. „Csak az élet objektívációjának eszméje által pillanthatunk be a történelem lényegébe. Itt minden szellemi ténykedés révén keletkezett, és ennél fogva a történetiség jellegét viseli”¹⁹ – írja Dilthey.

A valósághoz fűződő élmény és annak történeti összefüggése szerinte csak akkor alkot egységet, ha az ész helyére az életet állítjuk a maga totalitásában, és benne az érzelmi, akaratirányulások, képek és eszmények összessége az alap. A „teremtő individuum” ebből az irracionális élményből merít, amikor alkot. A folyamat öntörvényű, a természeti folyamatoktól eltérő. A kultúra így „az egyének eltárgyasított szellemi élete” lesz. Rendszerei az egyének tetteinek következetes egymásba kapcsolódásából jönnek létre. Így alakul ki olyan „akaratirányulások”, amely meghatározza, mi marad fenn a történelemben.

Georg Simmel a kultúrát „az élet átszellemesített formáival” azonosítja. Szerinte az alkotás olyan változásokat idéz elő, amelyek az adott tárgyban lehetőségként már megvoltak, de önmaguktól meg nem valósulhattak. A lehetőséget a szellemi befolyásolás azzal tudja realizálni, hogy formát ad neki. Ezzel a hatással „kifürkésszük a dolgok titkait”, természetesen fejlődésüknél tisztább, világosabb formában ábrázolhatjuk azokat. A tökéletesebb forma autonóm eszményt fejez ki, ezzel a tárgyakat lényegibb jelentésükre lehet hozni, eközben „az emberi lényeg is természeti állapota fölé emelkedik”.²⁰ Ebben a folya-

matban olyan viszonylatok, hangsúlyok, értékek és szellemi jelentések kerülnek felszínre, amelyek az alkotás „immanens fejlődésének logikájából” következnek. A kultúra ezek szintézise, a részlemek egysége. A szintézis azonban lezárja a folyamatot, megszünteti az alkotóerő aktivitását, és amikor formát ölt, rögzíti, megmerevíti azt. Olyan ez, „mintha a lélek teremtő mozgása tulajdon termékeibe pusztulna bele”.²¹ Amíg a kultúra fejlődésében egyre nő az objektívált eredmények sokasága, az egyének kultúrája attól mind jobban elmarad. „A szakadék állandóan nő”, a kultúra fejlődésével az emberek kulturáltsága egyre alacsonyabbra süllyed. „A kultúra tárgyai mindinkább önmagába zárt világgá növekednek, ami egyre kevesebb ponton érintkezik a szubjektív lélekkel, annak akaratával és érzéseivel”.²² Simmel szerint ez „a kultúra tragédiája”.

Simmel – Dilthey-hez hasonlóan – még viszonylag széles fogalmat használ a kultúrára. Említi a művészetet, az erkölcsöt, a tudományt, a vallást, a jogot, a technikát és a társadalmi normákat. Az az ellentét azonban, amit a kultúra objektív és szubjektív vonatkozásai között lát, szükségszerűen hozza magával a fogalom beszűkítését, ahogy ezt az életfilozófia másik képviselőjénél, Oswald Spengler-nél találjuk. Spengler leválasztja a kultúrából mindazt, ami a racionális tudathoz köthető. Éles ellentétet lát a civilizáció és a kultúra között. Szerinte a civilizációban „az élet szervetlenné lesz, és az értelem gyámsága alatt lélektelen”. S minthogy a civilizáció fejlődését az ember maga sieteti, hogy az anyagi szükségleteit mind magasabb szinten elégítse ki, az emberiség maga idézi elő kultúrája pusztulását. Ezért „a civilizáció a kultúra kikerülhetetlen végzete”.²³ Ezzel a történelmi fejlődés is megtörik, az visszatér „az őskor primitív ütemébe”.

Spengler pesszimizmusa a „nyugati kultúra” halálát jósó fejtegetéseiben érezhető a legerősebben. Bár elismeri, hogy a technikai haladás az ember életét kényelmesebbé teszi, ez a fejlődés azonban szerinte káros következményekkel jár. Összefügg a természet fokozódó kizsákmányolásával, a mezőgazdaság pusztításával, a föld légkörének szennyezésével. A pénz növekvő hatalma pedig átalakítja az emberi kapcsolatokat. Az egyéniség elveszti a jelentőségét, a pénz hatalma „a legvaskosabb szellemi rabszolgaságot” teremt meg. A modern társadalomban csak látszatszabadság van, bizonyítja ezt a sajtó és a rádió hatalma: az lesz az igazság a tömeg számára, „amit naponta olvas és hall”.²⁴ Ez előjátéka egy új korszaknak: a cezarizmusnak, amelyben eltűnnek a politikai pártok, és a hatalmat az uralkodók „korlátlan hatalmi akarata” veszi át.

A racionalizmus teljes elutasítása még határozottabb Alfred Weber-nél, aki szerint „a térre, időre és az okságra vonatkozó elképzeléseink” függönyök, amelyeket „magunk és a valódi élet közé húzunk”.²⁵ A lét tényleges folyamatait csak olyan gondolkodással lehet megragadni, amely nem oldja fel az élet egységét, hanem szemléli, bensőleg adva át magát az érzéseknek. Így kell megtalálni létünk lényegét, azt a szellemi abszolútumot, amit a személyes élmény szimbolikusan fog fel. A civilizációs fejlődés csak biológiai létünk meghosszabbítása a természet feletti uralommal. A kultúra ott kezdődik, ahol a célszerűség megszűnik. Az ember úgy tudja ledönteni tér- és időbeli korlátait, ha arra az egésze irányul, ami belső léte és a vele szemben álló dolgok közt kialakul. Kétféle magatartással lehet ezt megvalósítani: a világgal való azonosulással a művészetben és a világról szóló célszerűtlen eszmék hirdetésével a próféták szavaiban. A szintézist az ember pusztá létében is megvalósíthatja, ha át tudja élni azt az egységet, amit a művész és a próféta hozott létre. A kultúra lényege, hogy „a lét örök áramlásában” megkísérelje az életet „egy általunk érzett, fölötte álló és mégis benne rejlő öröklétre és abszolútumra emelni”.²⁶

Az életfilozófiáról neokantiánus kortársuk, Heinrich Rickert mond bírálatot: „Az életfilozófiában a természeti élet nem a kultúra járulékos feltétele, hanem olyan önérték, amely a kultúra értelmi képződményei vonatkozásában is mértékadó. A kultúra szempontjából

azonban nem az a perdöntő, hogy az ember egyáltalán él, hanem az, hogy mi módon alakítja az életét. Enélkül az előfeltevés nélkül az emberi életben nem különíthetnénk el egymástól az értéket és a nem értéket, az értelmet és az értelemmenteset”.²⁷ A Kant nézeteit felújító és továbbfejlesztő irányzat az életfilozófiával ellentétben visszatér a racionális érveléshez. Így alakul ki a kultúra meghatározása is. Rickert fogalmazásában a kultúra „azon dolgok összessége, amelyeket az értékcélok szerint cselekvő ember vagy közvetlenül hozott létre, vagy ha már megvannak, legalább a hozzájuk tapadó értékek kedvéért szándékosan ápol”.²⁸ A látszat az, mintha itt a használati értékről lenne szó. A neokantiánus felfogás szerint azonban az értékek a tapasztalati valóság feletti létükben, transzcendentális eljárással ragadhatók meg. Rickert ki is mondja: „a kulturális értéket nemcsak, hogy szinte lehetetlen pozitíve, az élet értékeiként értelmezni, hanem szükséges is, hogy a kultúrát negatív viszonyba állítsuk az étellel”.²⁹ Ami azt jelenti, hogy a hasznosság nem fér össze az „igazsággal”, az a gyakorlati élethez képest magasabb minőség. Ilyen minőség még a „jóság” és a „szépség”, amelyekről megállapítható, hogy a kultúra – e három eszménynek megfelelően – a tudományban, az erkölcsben és a művészetben testesül meg. Ezért a valóság is két részre osztható: a biológiai értelemben vett életre és a gondolkodásban kitermelt életre. Látszólag a művészet léttel, hiszen megjeleníti azt, de az élet másolása nem művészet. Az esztétikai kultúra az élet fölé épít egy új világot, ami egészen másféle értelemben lesz léttel, mint az élő természet. Látszólag az erkölcs sem távolodik el az ételtől, mert cselekvésre készlet, és akarattal van tele. Mégis az etikai érték is szembehelyezkedik az étellel, mert nem ad szabad folyást annak, beavatkozásra készíti az embert. Az élet önmagában etikailag érték-közömbös, az etikus ember viszont értékkel tölti meg azt. Ezért feszültség keletkezik az élet és az erkölcs között. A természeti állapotban az ösztönök uralkodnak, az élet norma nélküli. Amikor a kultúra megjelenik, megkezdődik az élet szabályozása.

Mínthogy az értékek tudatunkban jelennek meg, mielőtt a cselekvést befolyásolnák, számunkra feladatokat állítanak, amelyek szabályozzák az emberek tevékenységét. Ahhoz, hogy az érték nélküli lét és az létfelletti érték közt kapcsolat alakuljon ki, szükség van az „immanens jelentések birodalmára”, amely közvetít lét és érték között. Ezek a jelentések befejezetlenek. Tényleges ismeretté akkor válnak, amikor az értékeszmény követelményeivel a lét felé fordul, és a szubjektum pszichikai aktusaival megragadja a számára normává vált értéket. Rickert utolsó, 1934-ben megjelent könyvében azonban megváltoztatja az értékekről szóló korábbi véleményét. Elfogadja, hogy a természeti lét fenntartásának eszközei is értékek, mint „civilizációs javak” a kultúrához sorolhatók, de annak csak a legalsóbb rétegét képezik. Velük ellenében az önértéknek bizonyuló szellemi javak a „tulajdonképpen kultúrát” jelentik.³⁰

Noha a neokantianizmusban látszólag közvetlenebb egység van a természet és kultúra között, mint az életfilozófiában, de ez az egység is törekeny, bizonytalan. Ortega y Gasset mutat rá arra, hogy az eszmei érték objektivitása és értékelésének szubjektivitása közt ellentmondás van. Ehhez hasonló problémát rejt a gyakorlati élet és az értékeszmény kettőssége, amit Rickert a „vitális érték” és a szellemi kultúrában levő „önérték” szembe állításával elismer. Ortega hangsúlyozza: „kultúra nincs élet, spiritualitás nincs vitalitás nélkül”.³¹ E két tényező elválasztásával a szellemi élet és a kultúra is „durva absztrakció, üres képzelgés”. Ezért ez a szembeállítás téved, ha az élet értékét az Igazság, Jóság, Szépség eszményeiben fedezi fel, mert azok „elszakadtak az isteni személyiségtől, és maguk váltak istenséggé” az élethen túl levő egység formájában.³²

(Az antropológiai kultúra-fogalom) Ez az irányzat a 19. század végén kezdett kialakulni, a tényleges fejlődése azonban a 20. századra esik. Ennek ellenére a kulturális antropológia felfogásait összesítő könyv a kezdetet mégis a 18. századra teszi, Herdert mondja megal-

pozójának.³³ Valamivel meggyőzőbb ezt az irányzatot az etnológiából eredeztetni, mely a természet közeli életmódban élő népek vizsgálatát tekinti feladatának. Amikor Edward Burnett Tylor 1871-ben közre adta a „Primitív kultúra” c. könyvét, remélte, hogy sikerül megtalálnia az emberiség kultúrájának ősi alapjait, és ezzel rekonstruálhatja annak történelmi kibontakozását. Tudománnyá a kulturális antropológia akkor vált, amikor Franz Boas hatására mellőzhetetlennek látta a terepkutatásokat, és a helyszíni vizsgálatok eredményeit összegezte. Ebből azonban az is következett, hogy le kellett mondani a kultúrának az emberiség egészére vonatkoztatott felfogásáról. Boas ki is jelentette: „nincs kultúra, csak kultúrák vannak”, mert a kultúra népenként más sajátosságokat mutat. Ő a kultúrát a természeti környezethez fűződő „szellemi és fizikai reakciókban és tettekben” határozta meg, amelyek „egy társadalmi csoport egyedeinek kollektív és egyéni magatartását jellemzik”.³⁴ Ebből következően fogalmazta meg, hogy az emberi viselkedés nem ösztönös és sztereotip, mint az állatoké, hanem tanult, ezért jellemző rájuk „az okoskodás képessége” és „a tettek erkölcsi és esztétikai értékelése”.³⁵

Az antropológia relativizmusát Boas tanítványa, Melville Herskovits így határozta meg: „Az ítéletek tapasztalatokon alapszanak, és a tapasztalatok tolmácsolai mindenkor a saját kultúrájuk felfogásának megfelelő gondolatmenetet követik.” „A fizikai világ tényei is attól függnek, hogy melyik kultúrához tartozunk, s az idő, a távolság, a súly, a méret és más realitások értékét is valamelyik csoport szokásai határozzák meg.”³⁶ A kultúra tehát „ingadozó fogalom”, amelynek keretében sok választási lehetőség kínálkozik. Paradoxona, hogy „a kultúra állandó, de egyúttal mozgásban levő is, folyamatos, állandó változást mutat”, Továbbá: „a kultúra az ember megismerése szempontjából egyetemes, de minden helyi vagy tájjellegű megnyilvánulása egyedi”.³⁷

A kulturális antropológiában két sajátosság emelkedett ki: a funkcionalizmus és a strukturalizmus. Az első leghatározottabb képviselője Bronisław Malinowski volt, aki három kérdést tartott alapvetőnek a kultúra értelmezésében: Miért hoznak létre az emberek kultúrát? Hogyan alakul ez ki? Mik a legfontosabb jellemző vonásai, alkotó elemei? Az első kérdésre válasza: az embereknek létfenntartásuk érdekében ki kell elégíteniük biológiai szükségleteiket. A második kérdésre adott válasza: ezt csak szervezett együttműködéssel képesek megtenni. A harmadik kérdéshez a kultúra három fő elemét említi meg; a tevékenység termékeit, a tevékenységre szervezett csoportokat és az együttműködésükhöz szükséges szimbólumokat. Szerinte e három dimenzió „a folyamat minden szakaszában szerephez jut”.³⁸ A kultúra fő elemei egymást feltételezik, közöttük azonban a társadalmi szervezet a meghatározó. Benne fejeződik ki a kultúra kooperatív jellege, integráló szerepe. Ez leginkább a standardizált tevékenységformákban, a szokásokban mutatkozik meg. Az emberi lét összefügg ugyan a természettel (az emberek biológiai szükségletei miatt), de fő sajátossága a társas tevékenységben jelenik meg, ami egyúttal feltételezi a jelekkel, jelképekkel történő érintkezést.

Malinowski hét alapszükségletet sorol fel, amelyekre az emberek kulturális válszokat adnak. Ezek: táplálkozás – ellátás; szaporodás – rokonság; testi kényelem – hajlékok építése; biztonság – védelem; mozgás – tevékenység; növekedés – nevelés; egészség – higiénia. Ezekre épülnek a másodlagos szükségletek, amelyeket az hoz létre, hogy az alapszükségleteket kielégítő tevékenységhez eszközök kelljenek, azokat elő kell állítani, fel kell használni, meg kell újítani. A másodlagos szükségletekhez tartozik a gazdaság, a jog, az oktatás és a politikai szervezet. A kultúrában szükség van még integráló erőre is, mint a hagyomány, a vallás, a szertartás, a társadalmi norma és érték, a nyelv. Válaszuk funkcionális, gyakorlati feladatokat töltenek be, s „a formát mindig a funkció határozza meg”.³⁹

A strukturalista felfogás ezzel szemben a formai eltéréseket állítja vizsgálatai központjába. A formák változása mögött a kultúra szerkezeti sajátosságait és összefüggéseit keresi. Claude Lévi-Strauss szerint a funkcionális célok az ősidőktől kezdve változatlanok voltak, a változás a célokat szolgáló eszközökben és azok formáiban mutatkozott meg. A szerkezetileg egymásba kapcsolódó formai elemek „kommunikációs kódok” voltak, amelyek megtalálhatók az emberi kapcsolatokban és szokásokban is. E struktúrák „nem a valóság kézzelfogható megnyilvánulásai, hanem kognitív modelljei”.⁴⁰ Kialakulásuk feltétele a rendszeresség, ami azt jelenti, hogy valamely elem módosítása maga után vonja a hozzá tartozó többi elem változtatását. A kommunikáció három szintje Lévi-Strauss szerint „a nők cseréje, a javak és szolgáltatások cseréje, az üzenetek cseréje”. Az első jelentése, hogy a párvalasztás csak a vér szerinti rokonságon kívül jöhet létre, s így hozzájárul a rokonsági kapcsolatok bővítéséhez. A második a gazdasági rendszerről szól, a harmadik az emberek közti információcseréről. Lévi-Strauss e három viszonylattal határozza meg a kultúrát, hozzátéve, hogy bennük a kommunikációban alkalmazható szabályok is megtalálhatók. Ezért a társadalmi valóság „nyelvként” értelmezhető, ahogy azt a kultúra meghatározása is kifejezi: „Minden kultúra felfogható szimbolikus rendszerek együttesének, amelyek közül a legfontosabbak a nyelv, a házassági szabályok, az ökonomiai viszonyok, a művészet, a tudomány, a vallás. Mindezek a rendszerek a fizikai valóság és a társadalmi valóság bizonyos szempontjainak kifejezésére törekednek, de még inkább a valóság e két típusa között fennálló viszonyoknak, nemkülönben a szimbolikus rendszerek egymás közti viszonyainak a kifejezésére”.⁴¹

A kultúra kommunikatív szerepe jellemzi Clifford Geertz véleményét is. Ő elvetette azt a korábbi nézetet, mely szerint a kultúra magatartásminták (hagyományok, szokások, életmódok) összessége lenne. Szerinte sokkal inkább „ellenőrzési mechanizmusok (tervek, előírások, szabályok, utasítások) készlete”, amely irányítja az emberek magatartását.⁴² Minthogy az emberi gondolkodás közösségi, benne jelentést hordozó szimbólumok mozognak, amelyek jelentéssel ruházzák fel a tapasztalatokat. Közben a szimbólumok szerkezetet adnak életünk eseményeinek, segítségükkel összefüggéseket fedezünk fel a világban. Olyannyira meghatározzák gondolkodásunkat és magatartásunkat, hogy az ember „szinte reménytelenül függ ezektől a rajta kívül álló mechanizmusoktól”.⁴³ Míg az állatok viselkedését a géneikben levő információk határozzák meg, és ez csekély változtatást enged meg nekik, az emberekben születésükkel olyan általános válaszadó képesség jelenik meg, amely még bonyolult helyzetekben is sokkal nagyobb rugalmasságot tesz lehetővé a környezethez történő alkalmazkodásban. A viselkedés hatékonyságát biztosítja, hogy „a gondolkodás nem a fejben történő eseményekből áll”, hanem „egyfajta forgalomból”, amely lehetővé teszi, hogy a közösség életében levő szimbólumok segítségével értelmezzük a valóságot. E szimbólumok jelentéseikkel „közöttünk” vannak, vagyis az emberek közti kommunikációban, amit mindig az adott közösség, társadalom kultúrája határoz meg. Az összefüggéseik figyelembe vétele nélkül a szimbolikus közlemény sem érthető.

Az emberi viselkedésnek e szabályozottsága azonban – rugalmassága és hatékonysága ellenére – pontatlanabb, mint az állatoké. A választásban benne van a tévedés lehetősége. Ezért az embernek szüksége van arra, hogy sok mindent megtanuljon viselkedése és tevékenysége eredményessége érdekében. Kulturális minták nélkül a viselkedés irányíthatatlan lenne, képtelen a világban való eligazodásra. A kultúrát ezért el kell sajátítani, az ember függ „a fogalmak birtokba vételétől, a szimbolikus jelentések specifikus rendszereinek megértésétől és alkalmazásától”. A szimbólumok fizikai viselkedésünket kulturális programokká alakítják át, ennek hatására gondolataink, értékeink, cselekedeteink, érzéseink is a kultúra termékei lesznek. Az emberi fejlődésnek legdöntőbb része azonban az egyénné válás, az, hogy a kulturális minták és jelentések történelmileg kialakult rend-

szereinek irányítása alatt hogyan tudunk „formát, rendszert, sajátosságokat és irányt adni életünknek”.⁴⁴ Ez a megállapítás azonban változást jelent a kulturális antropológiában: addig ez az irányzat mindig közösségi, társadalmi összefüggéseiben fogta fel a kultúrát. Bár ezt Geertz nem mellőzte, az egyén jelentőségének kiemelésével azonban érzékeltette, hogy a kultúra átfogó értelmezésével igényt tart arra, hogy véleménye az antropológián túl a kultúra-elmélet egészére érvényes legyen.

Az etnológiai alapon kifejlődő elmélet mellett a filozófiában is kialakult az antropológiai gondolkodás. Arnold Gehlen is Herdert tekintette előzményének, amikor megállapította, hogy „a filozófiai antropológia egy lépést sem tett előre Herder óta”.⁴⁵ Tőle vette át, hogy az állatok érzékei és a környezetükhöz kapcsolódó „tudásuk” közt fordított arányú az összefüggés. Herder kijelentette, mennél kisebb egy állat élettere, annál fejlettebbek az érzékei, a tevékenysége is annál sajátosabb. Az életszféra tágulásával viszont gyengébb az érzékelő képesség. Herdert követve Gehlen hangsúlyozza, ez az emberre is jellemző. „Fogyatékos lényként” jön a világra, születése után önálló életre még képtelen. Nincsenek speciális szervei a környezeti alkalmazkodásra. Ezért tanulással válik emberré, mert nincs meg benne az ösztönös mozdulatok veleszületett helyessége. Emiatt „az ember döntő tulajdonsága... az ösztönök leépülése lesz”.⁴⁶ Viselkedésére a plasztikusság és a tágasság jellemző, ez teszi lehetővé fejlődését, de a tévedéseit is, ugyanis „alkatában foglaltatik a kudarc lehetősége”.⁴⁷

Gehlen megjegyzi, hogy az állatok tanulása mindig az aktuális helyzethez kötött. Az ember akkor is tanul, amikor a helyzet nem készíti erre. Ez nemcsak az intelligencia következménye. Az ember gondolkodásában és nyelvében szimbólumokat használ, ennek lényege az, hogy a jelkép „valami olyasmire utal, ami nincs adva”, ami levált az aktuális helyzetről. Ezért képes az ember előre látni a lehetőségeket, és képes lehet azok megvalósításáért tenni is valamit. Minthogy pótolni akarja szerveinek elégtelenségét, a természet átalakításával, egy mesterséges környezet megteremtésével hozza létre életének a kedvező körülményeit. Gehlen szerint ez nem más, mint a kultúra. „A kultúra világa az emberi világ... az ember saját tevékenysége által megmunkált természet, az egyedüli természet, amelyben az ember élni tud... Ezért pontosan azon a helyen, ahol az állatnál a környezet áll, az embernél a kultúra világa található, vagyis a természetnek meghódított és az élet szolgálatára alkalmassá tett szelete”.⁴⁸ Ez a mesterséges környezet teszi lehetővé, hogy az ember „képes mindenütt a világon megélni”. Az emberi élet feltétele tehát a kultúra, ezért helytelen „természeti emberről” és „kultúremberről” beszélni. Még a legkezdetlegesebb körülmények közt élő ember is kulturális környezetben él.

Az, hogy az ember képes a világban mindenütt megélni, az ember legfontosabb tulajdonságából, „nyitottságából” ered. Képes áttörni az „itt és most” korlátait, áttöri a közvetlenség bűvkörét, tevékenységével olyan teret hoz létre maga körül, amelyben „bevonja tapasztalatába a dolgokat, kommunikatív értelmezést és helyet ad nekik”.⁴⁹ A dolgok megnevezésével válik áttekinthetővé a környezet, amiről az ember egyre több tudást szerez, és amit a tetteivel alakítani is képes. Az ember „cselekvő lény”, akinek a nyelvi kifejezésekkel párosuló gondolkodása „önmagát észlelő, érzékileg reflektált tevékenység”. Bár Gehlen nem mellőzi az ember társadalmiságát, a kommunikáció nála inkább az ember és a világ közti érintkezésre vonatkozik, nem szól az emberek közti információcseréről, amely a nyelvhasználat közösségi voltát bizonyítaná. Ez alighanem összefügg azzal, hogy a gondolatmenete elvonatkoztat az ember történetiségétől, attól, hogy a léte mindig történelmileg meghatározott közösségekhez kapcsolódik.

Társadalom és kultúra kapcsolata határozottabb Eduard Szarkiszevics Markarjan filozófiájában. Ott ezt az összefüggést a „szocio-kulturális rendszer” fogalma jelöli. Alapja „az élet megőrzésére és fenntartására irányuló tevékenység”, amely feltételezi az emberek

együttműködését. A tevékenység struktúrája a társadalom, funkciója pedig a kultúra. A kultúra az emberek „alkotó alkalmazkodása” környezetükhöz, s egyúttal az az erő, amely „programozza, szabályozza és koordinálja” az emberi célokért folytatott tevékenységet.⁵⁰ A kultúra az ilyen célokért tevékenység módja, eredménye és eszköze, azaz technológiai jellegű. Jelen van az anyagi és szellemi termelés szférájában, az együttélés koordinálását célzó normák meghatározásában; érvényességük betartásában minőségileg változtatja meg a környezeti alkalmazkodás biológiai törvényszerűségeit és az élőlények társulásában ható ösztönmechanizmust. A kultúrában megtestesülő, nem biológiailag kidolgozott eszközrendszer három funkciót tölt be: a természethez fűződő viszonyban technikai szerepe van, az emberek társadalmi kapcsolataiban szocio-normatív szabályozó, érintkezősükben pedig jelszerű, szimbolikus jellegű. Ez a felosztás utal a rendszert működtető tevékenységekre, a gazdaságra, a közigazgatási-politikai szervezetre és a szellemi kultúrára.

Markarjan szerint a szocio-kulturális rendszer „negentropikus”, amelyben az emberi tevékenység „adaptív-adaptáló”, nemcsak alkalmazkodik a környezetéhez, hanem alakítja is azt, megbontva az állapotok egyensúlyi helyzetét, hogy azt magasabb szinten újra alkossa. Ebben a viszonylatban azonban Markarjan elhatárolja magát az értékelméleti felfogástól, mert véleménye szerint az „elkerülhetetlenül bevezeti a kultúra fogalmának meghatározásába az értékelő mozzanatot. Ennek alapján hihetnénk, hogy az emberi tevékenységnek csak a pozitív eredményei tartoznak a kultúra szférájához. Azonban a »pozitív« és a »negatív« közötti különbségtétel a szubjektum értékorientációjától függ”.⁵¹ Ez pedig elvezet ahhoz, hogy az emberi létezés „valamely kiválasztott módját mintának, más történelmileg kialakult kultúrák vonatkoztatási és osztályozási alapjának” tekintsük, és a kultúrák hierarchikus rendszerében gondolkodva eljussunk az Európa-centrikus felfogáshoz, miszerint az magasabb rendű az összes többi kultúrához képest”.⁵² Bár ez az érvelés meggyőző, azt is kifejezi, hogy amikor Markarjan elhatárolja magát az értékelméleti felfogástól, egyúttal attól is, hogy tisztázza a szubjektum szerepét a kultúrában.

A „negentropikus” rendszer fogalmáról, valamint a jó és rossz megkülönböztetéséről érdemes idézni a pszichológus Csikszentmihályi Mihály megállapításait. „A rossz jellemzője a nagymértékű entrópia (energia-vesztés) – a zűrzavar, a rendetlenség, a káosz, az energiapazarlás, a cselekvésképtelenség, a céltalanság; a jó jellemzője pedig a nagymértékű negatív entrópia vagy negentrópia – a harmónia, a kiszámíthatóság, a vágyak kielégítését szolgáló értelmes tevékenység”, de a jó és rossz relatív fogalom, szűklátókörűen nem lehet erről egyetemes következtetésekre jutni”.⁵³ „Idővel minden alakzat, minden építmény lassan leépül és összetevői... szétbomlanak. A leépülésnek ez a folyamata az entrópia törvénye, a világegyetem legfőbb törvénye. Minden rendszer idővel szétesik, ha nem tökéletesítik. A fejlesztést ez kényszeríti ránk. S „ha a rend kerekedik felül a leépülés felett – akkor a negentrópia nő”.⁵⁴

(A kultúra-fogalmak kapcsolásának lehetőségei) A probléma megoldását nehezíti, hogy két szinten kell megvalósulnia. Bármily furcsa is, könnyebb a két fogalom elméleti egyesítése, mint a társadalmi gyakorlatban történő érvényesítése. S valószínű, hogy ez sokáig megoldatlan marad. Amikor sorra vesszük a szintézis lehetőségeit, e kettősségre utalnunk kell.

Kapcsolásuk egyik lehetősége időfelfogásukban található. Az antropológiai felfogás az adott állapot jelenének viszonylagos stabilitását tekinti alapvetőnek, az értékközpontú viszont a jelent megújító alkotásokban látja a kultúra lényegét. A két nézőpont azonban nem zárja ki egymást, hiszen mindegyik kötődik a jelenbeli állapotokhoz, még ha az egyik annak a múltban gyökerező állandósult állapotát értékeli, a másik pedig a változ-

tatás lehetőségeit. Igaz, nem a társadalmi helyzet megújítását célozza meg, csak annak a szellemi alkotásait akarja újszerűen létrehozni. Ha azt nézzük, hogy a társadalmi gyakorlatban hogyan jelenik meg ez a kétféle időfelfogás, azt látjuk, hogy gyakori a jelenhez kötődésnek az a változata, mely szerint annak múltbeli előzményeire, s a jövőben várható következményeire nincsenek tekintettel. Ezért a jelent sem érthetik meg önmagában. Így az antropológiai és az értékközpontú kultúra-felfogás is egyaránt idegen lesz számukra.

A kultúra-fogalmak másik összefüggése az, hogy az emberek hogyan jutnak el a kultúrához. Az antropológiai felfogás szerint ez csaknem automatikusan történik a felnövő nemzedékek beilleszkedésével közösségük életébe. Társas kapcsolataik óhatatlanul magukkal hozzák a szokások, magatartásformák átvételét, a közösség nyelvének elsajátítását. Az értékközpontú felfogás ettől függetlenül értelmezi a kultúra átvételét. Azt a szellemi alkotásokkal azonosítva az átvételt intézményes keretek közé helyezi. Az iskolában és más kulturális intézményekben lehet hozzájutni ezekhez az eredményekhez, az elsajátítás eredményessége azonban bizonytalan és egyáltalán nem egységes színvonalú. A két kultúra-felfogás különbsége azon is mérhető, hogy az antropológiai irányzat a kultúrát általában valamely tevékenységhez köti, az értékközpontú viszont az alkotó tevékenység eredményeihez. Minthogy a közgondolkodásban a kultúra szűk fogalma él, ott a kultúra átvételének csak az intézményi keretekben történő folyamata ismert, amelyben a befogadás az alkotók és közvetítők tevékenységének függvénye.

A kultúrát teremtő tevékenység kétféle megítélését az is előidézi, hogy az archaikus közösségekben az emberek közvetlenül részt vesznek a kultúra gyakorlásában, a modern társadalmakban viszont nem, a többség csak „közönségként” találkozik vele. Ami azt is jelenti, hogy lényegében passzívan viszonyul a kultúrához. Jan Huizinga válságtünetnek látja ezt, hangsúlyozva, hogy ezzel a kultúra elvesztette „közösségi” jellegét. Azelőtt a nép maga énekelt, táncolt, játszott, és ez közösségi alkalom volt számára. A modern kultúrában az emberek „énekeltnek, táncoltatnak, játszatnak maguknak”, és a passzív elem szaporodik a műélvezetben. Oka és következménye, hogy hiányzik a magába szállás és az áhítat. Ez azután a kultúra „lélektelenítéséhez” vezet. „Gyengül a szükségérzete annak, hogy értelemszerűen felfogható dolgokról szabatosan és tárgyilagosan gondolkodjunk, s hogy ezt a gondolkodást magát kritikusan vizsgáljuk”.⁵⁵ Eredménye, hogy az infantilis személy megelégszik a népszerű kultúrával. Ám a tapasztalati szinten megrekedő gondolkodás is válságban van. Bár az embereknek több ismeretük van, mint a múltban, az ítélő erő gyengülése miatt „a balgaság... soha ilyen orgiákat nem ült”.⁵⁶ A kritikai készség gyengülése együtt jár az erkölcsök hanyatlásával. Az erkölcsi tudat viszonylagossá válik, a bűnökért a körülményeket teszik felelőssé. Igazolódik az erőszak jogosultsága, terjed a meggyőződés, hogy a rend és a fegyelem érdekében a hatalomnak minden megengedett. Csakhogy az állam erkölcstelenségének elfogadása – Huizinga szerint – a legnagyobb veszély a nyugati kultúrára. Ebben a helyzetben megnő az igazság iránti közöny, gyengül a személyes felelősségérzés, és olyan folyamat indul be, amelyben „az elért magas értelmű szellemi helyzetet elburjánozza és elfojtja az alacsonyabb tartalmú elem”.⁵⁷ Következménye a barbarizálódás. Tünete a hagyomány elvetése, az olvasás elhagyása, a gondolkodás helyett a mágia, a mítosz és a tömegesség igénylése. A kultúrának e hanyatlása magával hozza az egyéniség felszámolását.

Huizinga megoldásként a közösségi gondolkodás helyreállítását javasolja. Kérdés azonban, hogy a jelenben megvan-e ennek a realitása? A nemzeti és a vallási egység – amit egyesek ajánlanak – virtuális eszmei egység, különböző társadalmi helyzetű, gondolkodású és magatartású embereket fog át. Közösségnek azonban csak olyan társulások nevezhetők, amelyekben a résztvevők személyesen ismerik egymást, közösen vállalt célo-

kért hajlandók egymással együttműködve tenni is valamit. Ilyen kis létszámú közösségek a modern társadalmakban egyre ritkábbak. Mintha a történelemnek ez a szakasza inkább a nagyobb egységeknek kedvezne. A falusi településeket városok váltják fel, a kisvárosok helyett pedig a több milliós világvárosok vonzzák letelepülésre az embereket. Bomlanak a családok, a baráti közösségek, rövid életűek az állampolgári egyesületek. Utópiának minősítik az alulról építkező, részvételi demokráciát, amelyben kisebb közösségek öntevékenyen vállalkoznak legalább helyi szinten a közéleti problémák megoldására. Ezért a két kultúra-fogalom szintetizálásához – közösségi alapon – hiányzik a társadalmi háttér.

Látszólag hasonló a helyzet az „érték” fogalmával. Úgy látszik, mintha ez a szellemi alkotásokat, s azon belül olykor csak a művészeteket tartalmazó kultúra-felfogás sajátja lenne. Az antropológiai nem szól róla. Kérdés azonban, hogy miért mellőzi az értékeket? Talán azért, mert úgy véli, az archaikus társadalmak tagjai mindent értéknek tekintenek, amit a kultúrájukban követnek? Esetleg azért, mert ez az irányzat a kultúrában inkább a különböző tevékenységeket tartja lényegesnek és nem a tárgyasult eredményeiket? Ezek a kérdések akkor válhatnak lényegessé, amikor a két kultúra-fogalom szintetizálásának esélyeit keresve feltesszük a kérdést: életükben az emberek mit tekintenek elsődleges értéknek? Azt, ami a kultúra széles értelemben vett fogalmában minőség? Az egészségben, az emberi kapcsolatokban, a környezet rendezettségében gondolkozás megalapozottságában? Vagy inkább a pénzt? Ha ezeket a modern társadalmak jelenlegi állapotára vonatkoztatjuk, bizonytalan a válaszuk, nehéz általánosítani. Tény, hogy a közvélemény nagy része mindezt nem tekinti a kultúrához tartozónak és az életmód minőségét meghatározónak. Márpedig ennek megváltozása nélkül a két kultúra-fogalomban megjelenő érték sem lesz egységessé.

Ha az antropológiai elmélet követőinek írásait nézzük, nem mondhatjuk, hogy körükben teljesen hiányzik az érték-fogalom használata. Alfred Louis Kroeber például kijelenti, hogy a kultúrában az értékek nagy jelentőségűek, mert kizárólag az emberek életében léteznek. Ezek „egyen felettiek”, minőségüket társadalmi hatásra kapják meg, ezért nem állapítható meg az eredetük. A szokásokban, erkölcsi szabályokban, eszmékben és a beszédben jelennek meg, mindig társadalmi szabályok eredményeként. „Személytelen minőségük” van, és „rejtett mintákat adnak az embereknek”.⁵⁸ A rejtettség itt „a tudatosság hiányára utal”, ahogy a nyelvtani szabályokat is öntudatlanul alkalmazzuk anyanyelvünkben. E sajátosság Kroeber szerint bizonyos irracionális takar. Ugyanez mutatkozik meg a kultúra integráló hatásában is. Noha szerinte a kultúrák „az integrálódás irányába tartanak”, sohasem érik el a teljes integráltságot. Ezért inkább ideális állapotot jelölnek, a követendő gondolkodást és magatartást fejezik ki. Tehát orientáló és normatív hatásuk van, bár a kívánatos és a tényleges szint között mindig fennmarad bizonyos távolság. Ennek ellenére fontos az értékek megismerése, mert enélkül nem látható, „merre tartanak a kultúrák és mi körül szerveződnek”.⁵⁹ Kroeber érveléséből persze kitűnik, hogy számára az érték a társadalmilag elfogadott normákkal azonos és teljesen hiányzik a fogalomnak az az értelmezése, amely az érték-központú felfogásra jellemző: a szellemi kultúra terén az egyéni teljesítmények megítélésével.

Abram Kardiner közelít ehhez, amikor azt vizsgálja, hogy a társadalmi normákhoz történő alkalmazkodásban hogyan alakul a személyiség struktúrája. Ő a közösségi érték befogadása felől nézi az értékeket, s megállapítja, hogy azok különböző funkciójuk miatt más-más oldalról érintik az embereket. „Némely értékrendszer az eszményekhez tartozik, például a tisztesség, néhány értékrendszer a tevékenységekhez társított képzetekből származik, s ennél fogva közvetlenül tanítható, ilyen például a tisztaság. Más rendszerek pedig társadalmi komplexumokból leülepedő minőségek, melyeknek egyik korban nagy

az értéke, másokban nem. Ilyen érték például a szabadság, mely nem írható le egyszer s mindenkorra érvényes kategóriákban, csak azon sajátos feltételek viszonylatában, melyek következtében üggyé válik”.⁶⁰ Kardiner érték-fogalma ugyan személy-központú, mégis az alap számára a társadalmi norma, amelynek csak az elfogadását és a hatását veszi számításba, az egyéni teljesítménnyel születő értékek nem jelennek meg a tanulmányában, ahogy a kulturális antropológia más követőinél sem.

Végül a nyelv jelentőségét vehetjük számításba a kultúra-fogalmak egyeztetéséhez. Hamar észrevehető, hogy ez a kulturális antropológiában gyakran ismétlődő tényező, mintha az emberi közösségek életében alapvető jelentőségű lenne. Már Herder kijelentette: „Csak a nyelv tette az embert emberré, a nyelv az emberek óriási szervezője”.⁶¹ Később Boas hangsúlyozta: „Szoros párhuzam vonható a nyelv története és az általános kulturális fejlődés között”.⁶² Edward Sapir szerint „ne gondoljuk, hogy valamely kultúrát megismerhetünk az illető kultúra jelenségeinek egyszerű megfigyelése révén úgy, hogy e kultúra nyelvi szimbolikáját nem vesszük figyelembe”. Egy nép „világképét jelentős mértékben a nyelv határozza meg”.⁶³ Lévi-Strauss véleménye, hogy a társadalmi valóság „nyelvként” értelmezhető, mert „minden kultúra felfogható szimbolikus rendszerek együttesének”.⁶⁴ Elgondolkodtató Geertz megjegyzése, mely szerint a nyelvi szimbólumok jelentéseikkel együtt közöttünk vannak az emberi kommunikációban.

A nyelvnek ez a kitétetett szerepe mintha hiányozna a kultúra érték-központú felfogásából. Ha csak a művészi alkotások formáját nem azonosítjuk a nyelvvel, vagy általános érvényűnek fogadjuk el Ludwig Wittgenstein megállapítását, mely szerint az irodalom nem több, mint „nyelvi játék”. Tény, hogy a nyelv fogalmának a mellőzése ebben a kultúra-fogalomban azért szorul háttérbe, mert az irodalmi, művészeti alkotásokat a kulturális élet szervezői nem tekintik kommunikációs jelenségnek, amelyben nemcsak adó létezik, hanem vevő is. Ezt bizonyítja elemző érveléssel Hans Georg Gadamer, amikor megállapítja, hogy a művészetnek kommunikatív jellege van. Ebből az is következik, hogy az alkotó és a befogadó között „együttjátszásra” van szükség. Az egyéni tudat léttöredék, ezért a műveket ki kell egészíteni. Az alkotás szimbólumaival utal valami meghatározatlanra, amit fel kell tární és meg kell érteni. A szimbolikus jelentés azonban fogalmilag meg nem érthető, az csak átéléssel fogható fel. Az alkotás „megszólítja” a befogadót, hogy a mű adta keretek között viszonyuljon a műben rejlő lehetőségekhez, azokat korábbi tapasztalataival, élményeivel kösse össze. Tehát nem megfejtteni kell a mű üzenetét, hanem újjá alakítani, hogy ennek eredményeként a befogadó „a régit új módon fogja fel” és felismerje „a mulandóban a maradandót”.⁶⁵ Ehhez nyitottság kell. Meg kell szabadulni „attól a mindent nivelláló süketstől és vakságtól, melyet a mai, egyre erősebb ingereket ránk zúdító civilizáció terjeszt”.⁶⁶ Csak így lehet a műalkotás „közös élmény”, s a befogadói aktivitással így jöhet létre „potenciális közösség”.

Ha az irodalmi és művészeti élet nemcsak közönségnek tekinti a befogadót, hanem partnernek az alkotás továbbélésében, akkor ez szemléletváltást is magával hozhat az érték-központú kultúra-felfogásban. Ahhoz azonban, hogy ez közvetlenebb kapcsolatba kerüljön az antropológiai (és szociológiai) kultúra-fogalommal, az is kell, hogy kiderüljön, van-e valami, ami közvetlenül kötheti össze a kétféle szemléletet. Úgy látszik, erre a kommunikáció-elméleti kultúra-fogalom a legalkalmasabb, amit ma már, az információs társadalom idején harmadik irányzatként vehetünk számításba. Veress Károly ezt így ismerteti kitűnő kultúra-elméleti könyvében, „szemiotikai-hermeneutikai kultúra-felfogásként” mutatva be azt.⁶⁷ Többek közt Jurij Lotmant idézi, akinek meggyőződése, hogy minden emberi közösségnek két alapvető feladatot kell megoldani léte fenntartására: egyrészt az anyagi-tárgyi értékek előállításának, fogyasztásának megszervezését az élettani szük-

ségletek kielégítésére, másrészt az információk kidolgozását, tárolását és nyilvános használatát a természeti és társadalmi környezetről, a társadalom tagjainak egymáshoz fűződő viszonyáról az együttélés hatékonysága és szabályozottsága érdekében. Lotman szerint ez a kultúra, és ezért egyetlen emberi közösség sem élhet kultúra nélkül. Meghatározásában „a kultúra valamennyi nem örökletes információ, az információ szervezési és megőrzési módjainak összessége”. Ez nem raktára az információknak, hanem „rendkívül bonyolult gépezet, amely őrzi az információt, miközben szüntelenül a legelőnyösebb és legmegbízhatóbb eljárásokat dolgozza ki a megőrzésre, új információt kap, sifíroz és desifíroz közleményeket, ezeket az egyik jelrendszerről a másikra fordítja. A kultúra a megismerés érzékeny és bonyolultan szervezett mechanizmusa”.⁶⁸ Információ-szerepéből következően „jelszerű és nyelvi jellegű”. A természetes nyelvre épül, és újratermeli annak szerkezeti sémáját, a szerkezetnek megfelelő törvényekhez igazodva. Ezért a kultúra „a szemiotikai rendszereknek (nyelveknek) történelmileg kialakult csoportja” és „e nyelveken valaha létezett közlemények (szövegek) gyűjteményeinek összessége”.⁶⁹

Az információk jelentőségét mutatja, hogy minden emberi közösség igyekszik rögzíteni saját információit. Így könnyebb azok bevitele az emberek tudatába, és ez lehetővé teszi az információk megőrzését, hagyományozását. Lotman hangsúlyozza: „csak a jelek valamilyen rendszerére lefordított dolgok válhatnak az emlékezet tulajdonává. Ilyen értelemben az emberiség intellektuális történetét – az emlékezetért vívott harcnak tekinthetjük. Nem véletlen, hogy valamely kultúra lerombolása mindig az emlékek megsemmisítésével kezdődik, törlik a szövegeket, és feledésbe merülnek az összefüggések. A történelem (és előtte a mítosz) – mint az öntudat sajátos típusának – keletkezése a kollektív emlékezés egyik formája”.⁷⁰

Nyilvánvaló, hogy ennek a kultúra-fogalomnak alapvető jelentősége lesz a jövőben. Ehhez alighanem számításba kell venni, hogy vele hogyan szintetizálható a kultúra két másik fogalma, amelyek eddig kibékíthetetlen ellentétben álltak egymással. A nyelv alapvető jelentőségének felismeréséhez azonban az is hozzá tartozik, hogy a közműveltségben elterjedjen annak tudata, hogy az emberi nyelvhasználat és annak kommunikatív jellege szimbolikus. Tehát olyan fogalmakkal él, amelyek elvontak, „az adott kultúra összefüggésében... valamilyen többletjelentéssel is telítődnek”.⁷¹ A nyelvi szimbólumok megértése nem kiváltsága a magas szinten művelteknek, ez közérdek, ha egymás megértését mellőzhetetlennek tartjuk. S hogy ez mennyire alapja emberi létünknek, arra idézhetjük Ludwig von Bertalanffy megállapítását, mely szerint az ember „nem a dolgok, hanem az azokat jelölő szimbólumok világában él”.⁷² Ezért az embert legjobban szimbólumkészítő és szimbólumhasználó képességével lehet jellemezni.

JEGYZETEK

1	Márkus Gy.: Kultúra és modernitás. T-Twins Kiadó. Lukács Archívum. 1992. 68. o.	6	Herder, J. G.: Esmék az emberiség történetének filozófiájáról. Id. kiadás, 426. o.
2	Mannheim K.: A gondolkodás struktúrái. Atlantisz, 1995. 321–322. o.	7	Kant, I.: A vallás a pusztá ész határain belül. Gondolat Kiadó, 1974. 65–66. o.
3	Ágh A.: Tudományos-technikai forradalom és művelődés. Magvető Könyvkiadó, 1977. 277–279. o.	8	Kant, I.: Az ítélőerő kritikája. Akadémiai Kiadó, 1979. 402. o.
4	Herder, J. G.: Esmék az emberiség történetének filozófiájáról. Gondolat Kiadó, 1978. 435. o.	9	Kant, I.: A vallás a pusztá ész határain belül. Id. kiadás, 80. o.
5	Herder, J. G.: Értekezések, levelek. Európa Könyvkiadó, 1983. 47. o.	10	Mannheim K.: A gondolkodás struktúrái. Id. kiadás, 20–22. o.

- 11 Uo. 25. o.
- 12 Schiller, F.: Válogatott esztétikai írásai. Magyar Helikon. 1960. 184–185. o.
- 13 Uo. 184. o.
- 14 Uo. 187. o.
- 15 Uo. 211–212. o.
- 16 Uo. 216. o.
- 17 Uo. 249. o.
- 18 Uo. 274–275. o.
- 19 Dilthey, W.: A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban. Gondolat Kiadó, 1974. 136. o.
- 20 Német kultúraelméleti tanulmányok. Szerk.: Bujdosó D. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999. 63. o.
- 21 Uo. 78. o.
- 22 A szociológia története 1917-ig. Szerk.: Huszár T. – Somlai P. Tankönyvkiadó, 1973. 164. o.
- 23 Uo. 172. o.
- 24 Spengler, O.: A Nyugat alkonya. Európa Könyvkiadó, 1994. I. k. 188. o.
- 25 Uo. II. k. 665. o.
- 26 Német kultúraelméleti tanulmányok. Id. kiadás, 270. o.
- 27 Uo. 288. o.
- 27 Rickert, H.: A filozófia alapproblémái. Európa Könyvkiadó. 1987. 204. o.
- 28 Rickert, H.: Kultúratudomány és természettudomány. Franklin Társulat, 1923. 22. o.
- 29 Német kultúraelméleti tanulmányok. Id. kiadás, 51. o.
- 30 Rickert, H.: A filozófia alapproblémái. Id. kiadás, 207. o.
- 31 Ortega y Gasset: Korunk feladata. Hatágú Síp Alapítvány, 1993. 42. o.
- 32 Uo. 68. o.
- 33 Kroeber, A. L. – Kluckhohn, C.: Culture. A Critical Review of Concept and Definitions. Harvard University Papers of the Peabody Museum of American Archeology and Ethnology. Vol.47.
- 34 Boas, F.: Népök, nyelvek, kultúrák. Gondolat Kiadó, 1975. 63. o.
- 35 Uo. 66. o.
- 36 Forrásmunkák a kultúra elméletéből. Szerk.: Maróti A. Tankönyvkiadó, 1975. 204. o.
- 37 Uo. 210–211. o.
- 38 Malinowski, B.: Baloma. Gondolat Kiadó, 1972. 405–407. o.
- 39 Uo. 404. o.
- 40 Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Szerk.: Bohannan, P. – Glazer, M. Panem–Mc Grave-Hill. 1997. 578. o.
- 41 Lévi-Strauss, C.: Strukturális antropológia. Osiris Kiadó, 2001. I. k. 231. o.
- 42 Józsa P.: Lévi-Strauss, strukturalizmus, szemiotika. Akadémiai Kiadó, 1980. 25. o.
- 43 Geertz, C.: A kultúra fogalmának hatása az ember fogalmára. Kultúra és Közösség. 1988. 4. 68. o.
- 44 Uo. 74. o.
- 45 Gehlen, A.: Az ember. Természete és helye a világban. Gondolat Kiadó, 1976. 115. o.
- 46 Uo. 32. o.
- 47 Uo. 41. o.
- 48 Uo. 49–50. o.
- 49 Uo. 62. o.
- 50 Markarjan, E. Sz.: A marxista kultúraelmélet alapvonalai. Kossuth Könyvkiadó, 1971. 27. o.
- 51 Uo. 71. o.
- 52 Uo. 55–56. o.
- 53 Uo. 11. o.
- 54 Csíkszentmihályi M.: A fejlődés útjai. Nyitott Könyvműhely, 2007. 39. o.
- 55 Huizinga, J.: A holnap árnyékában. Korunk kulturális bajainak diagnózisa. Egyetemi Nyomda, 1938. 57. o.
- 56 Uo. 49. o.
- 57 Uo. 48. o.
- 58 Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Id. kiadás, 177. o.
- 59 Uo. 180. o.
- 60 Uo. 307. o.
- 61 Herder, J. G.: Esmék az emberiség történetének filozófiájáról. Id. kiadás, 474. o.
- 62 Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Id. kiadás, 152. o.
- 63 Uo. 212. o.
- 64 Józsa P.: Lévi-Strauss, strukturalizmus, szemiotika. Id. kiadás, 25. o.
- 65 Gadamer, H. G.: A szép aktualitása. T-Twins Kiadó. 1994. 58. o.
- 66 Uo. 62. o.
- 67 Veress K.: A nemzedékváltás szerepe a kultúrában. Pro Philosophia – Polis. Kolozsvár, 1999. 113. o.
- 68 Lotman, J.: Szöveg, modell, típus. Gondolat Kiadó, 1973. 273. o.
- 69 Uo. 276. o.
- 70 Uo. 276–277. o.
- 71 Hoppál M.: Jelképek a kultúrában. In: Jelképtár. Helikon Kiadó, 2000. 7. o.
- 72 Bertalanffy, L. v.: ... ám az emberről semmit sem tudunk. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1991. 30. o.

Függőségek és a mértéktelenség kultúrája

(*Függőség és kultúra*) Az addikciók megítélése sokféle szempont alapján lehetséges: értelmezhetjük úgy, mint betegség, deviancia, életmódbeli tényező vagy személyiségbeli jellemző, biokémiai zavar, szimbolikus viselkedés, alkalmazkodási zavar, megküzdés mód (coping), pszichikai zavar, stresszoldó technika. A jelenség meglehetősen komplex, hiszen genetikai hajlamok, neuroanatómiai sajátosságok, pszichológiai jelenségek mellett a kultúrában gyökerező addiktogén klíma is mind a függőségek irányába mutat. Mindent egybevetve, főként az utóbbi felelős a járványszerű megjelenésért, érdemes ezért közelebbről megvizsgálni és megérteni.

A függőség kezdetektől fogva hozzátartozik az emberi természethez. Megjelenése, megnyilvánulási formája és megítélése azonban mindig magán hordozza az adott kultúra jegyeit. Ahogy csökkentek a civilizáció fejlődésével a magatartási kényszerek, és nőtt az egyéni szabadság mértéke, a függőségek, káros szenvedélyek gyakoriságban is megsokszorozódtak, és spektrumban is kiszélesedtek. Az egyéni döntési szabadság növekedése a mértéktelenség irányába tolta el a szenvedélyeket, a fogyasztói társadalom megjelenése pedig mintha egyenesen a mértéktelenség kultúráját alapozta volna meg.¹ Régebben a kötöttségek, a viselkedési formákat erőteljesen korlátozó kényszerek előírászerűen közvetítették a mértéket, manapság viszont éppen a mértéktelenség vált viselkedési normává. Éppen ezért nem véletlen, hogy a káros szenvedélyek tömegmértéket öltöttek, járványszerűvé duzzadtak, nemcsak a kémiai (pl. dohányzás, alkohol és drogfüggőség), hanem a viselkedési (pl. problémás internethasználat, kompulzív vásárlás, testedzésfüggőség, munkamánia stb.) addikciók is. A fogyasztói társadalom szorosan összefügg *Schulze* élménytársadalmával, amelynek jellemzője, hogy a hiánytársadalmakat meghaladva elhanyagolhatóvá vált a nyílt harc, az elnyomás és a kényszerek jelentősége, megmaradt azonban a bizonytalanságtól és a csalódástól való félelem. A problémák tehát nem csökkentek, hanem megváltoztak, csakúgy, mint a mai kor problémáira adott válaszok: marginalizáljuk vagy esztétizáljuk (fikcióvá alakítjuk) őket.² Az internet megjelenése, a virtuális valóságban töltött idő megsokszorozódása felerősíti ezt az élménytársadalom jellegét, és a tradicionális kényszerek helyett újfajta kényszerek jelentkeznek: az ún. „*eszképipizmus*” a valóság előli menekülést jelképezi.³

(*Az élmény alapja: a jutalomfüggőség biokémiája*) A függőségek kialakulásának agyi folyamatairól ma már sokat tudunk. Elsősorban a középagyi jutalmazó-megerősítő központban történő dopamin-felszabadulás felelős azért a tudati állapotért, amit örömként élünk meg.⁴ Ez a neurokémiai jelenség igen fontos az ember jóllétéért, és sok minden kiváltja, nem kizárólag a káros szenvedélyt okozó szerek, hanem a mindennapi élet megszokott tevékenységei, amelyek örömet okoznak. Addikció akkor áll elő, ha az agy jutalmazó-megerősítő rendszerének működése módosul, azaz az addiktív szerek hatására adaptációs folyamatok indulnak el a központi idegrendszerben. Az agy multiplex memóriarendszerében olyan változások következnek be, amelyek hosszú távon képesek fenntartani a függőséget.⁵ Ennek pedig viselkedési következményei vannak, hiszen zavart szenved a motivált viselkedés normális kontrollja, s ezáltal kényszeres drogkereső magatartás alakul ki. Az addiktív szerek rendszeres fogyasztásánál az agy jutalmazó rendszerében kialakuló idegrendszeri adaptációs folyamatok tartósan bizonyulnak, amelyek az agy információ-

feldolgozás szintjén kimutatható változásokat idéznek elő: az idegsejtek közötti kommunikációs folyamatokon túl géneexpressziós és mikroanatómiai elváltozásokat. Mindennek a célja a fogyasztás fenntartása, a szer által létrehozott jóllét, öröm biztosítása. Ez persze önbecsapás, hiszen miközben az agy biztosítja a tudat számára az öröm átélését, a szervezet a szerek egyéb hatásai miatt tönkremegy.

A jutalomfüggés szorosan összefügg bizonyos magatartási mintákkal, így az élménykereséssel. *Zuckerman* vetette fel a személyiség bizonyos vonásainak a függőségek kialakulásában. Így azokra, akik kifejezetten kedvelik és keresik a kockázatokat, az ingerekben dús tevékenységeket, egyfajta szenzoros élménykeresés jellemző, ami viszont kapcsolatba hozható bizonyos agyi folyamatokkal.⁶ Ez az ún. szenzoros élménykeresés összefügg a közepagi jutalmazó központ működésével, méghozzá a dopamin-felszabadulás helyén megtalálható receptorokat szabályozó gének módosulásával. *Blum* pedig jutalomhiányos tünetegyüttesnek nevezte el azt az agyi rendellenességet, amelyre a közepagi jutalmazó rendszer öröklött alulműködése jellemző.⁷ Az alulműködés következtében az egyén fokozottan keresni fogja az olyan tevékenységeket, amelyek fokozott ingerlést biztosítva növelik a dopaminszintet. Ezt pedig a különböző impulzív kockázatkereső viselkedésformák jelentik, mint a drogfogyasztás, az extrém sportok, vagy például a viselkedési addikciók némelyike. Ez a jelenség a legtöbbször azzal is jár, hogy a mindennapi tevékenységek, amelyek a megfelelő dopaminszintet biztosítani tudják az evés, ivás, játék, munka tevékenységek körében, nem képesek örömet okozni az ilyen egyéneknek, azaz nem érik el azt a mércét, ami az agyi jutalmazó központban kielégítő dopamin-felszabadulással járna. *Blum* ehhez az elmélethez később hozzátette, hogy a dopaminerg jutalmazó rendszernek a viselkedésben játszott szerepét három részre bonthatjuk: az egyik a *liking* (azaz a jutalmazás hedonikus megfelelője), a *learning* (azaz a jutalom bejósolásának megtanulása) és a *wanting* (azaz a jutalom elérésére irányuló törekvés, ami az ingerek felől jövő ösztönzésnek tulajdonítható).⁸ A kutatások alapján arra a következtetésre jutott, hogy a dopaminnak nem elsősorban az örömszerzés a célja, hanem az öröm keresése, ami megmagyarázhatja a viselkedésnek a függőségbe fordulását, a sóvárgást.

(Jutalomfüggőség és kultúra) A függőségek kialakulásában tehát azok az adaptációs folyamatok játszanak fő szerepet, amelyek fenntartják a sóvárgást, és a kontroll elvesztéséhez vezetnek. A biológiai folyamatok azonban nem függetlenek a kulturális hatásoktól sem, hiszen kölcsönösen formálják egymást.⁹ A kultúra változásai a *neuroplaszticitás* révén alakítják az agy struktúráját, ami pedig szintén formálja a társadalmi együttélés szabályrendszerét. A *neuroadaptáció* ugyanis szinte csodákra képes az agyban, aminek feltérképezése még csak mostanában kezdődött el, azonban az agy nemcsak építő folyamatokhoz alkalmazkodik, hanem olyan jelenségekhez is, amelyek csapdahelyzetet idéznek elő, mint amilyenek a káros szenvedélyek.¹⁰

Napjaink kultúráját megszabja a folyamatos változás, amelynek középpontjában az igen gyors technikai újítások állnak. A számítógépes adaptációk, a mobil- és okostelefonos fejlesztések átformálják szokásainkat, hiszen jelentősen megnövekedett ingerekkel bombáznak számos agyi területet, egyfajta *technostresszt* gerjesztve.¹¹ Így például az azonnali információhoz jutás, mint jutalom sokkal inkább előtérbe került, mint valaha, de ez olyan következménnyel is jár, mint a késleltetett jutalomhoz kötött frusztráció gyakoribbá válása, vagy az ellenőrző tevékenységek fokozott igénye.¹² Nem lenne azonban igazságos, ha csak a negatív oldalát látnánk ennek a folyamatnak, hiszen az ingerekben gazdag környezet jelentősen hozzájárulhat az agy fejlődéséhez. Kétségtelen azonban, hogy megnövelheti azt az igény szintet, ami a jutalmazás és az öröm kielégítő mennyiségéhez vezet. Félő,

hogy amennyiben a szocializáció kezdeti szakaszában túl sok inger éri a fejlődő agyat, egyfajta mesterséges jutalomhiányos szindróma áll elő, hiszen a jutalomhiány normatív definiálása ilyen értelemben az adott környezet ingergazdagságától is függ. Aki tehát már kora gyermekkorában hozzászokik egy bizonyos mennyiségű jutalomhoz (és annak biokémiai megfelelőjéhez), annak később egy ingerszegényebb környezet vagy a jutalom késleltetése nehezebben lesz elfogadható, annak mindenféle agyi és viselkedési következményeivel együtt. Könnyen lehet, hogy egy ilyen egyén a drogokban fogja megtalálni a hiányzó stimulust, ami a számára szükséges dopaminadagot biztosítja. Ellenkező esetben unalmat él át, ami akár szorongáshoz vagy depresszióhoz is vezethet.

(Függőségek és serdülőkori élmények) A serdülőkor a modernizáció terméke, különösen igaz ez a mai kor meghosszabbodott időszakára, amit ma már egy *preadoleszcens* és *posztadoleszcens* szakasszal is kiegészítünk.¹³ A pubertás mint biológiai jelenség természetesen mindig is létezett, azonban mint pszichoszociális folyamat, nem könnyű a határait meghúzni. A fejlődés felgyorsulása (*akceleráció*) mellett az iskolázással töltött idő megnövekedése és bizonyos társadalmi-gazdasági jelenségek vezettek ehhez az ún. ifjúsági moratóriumhoz¹⁴, amelyben a tinédzserek önálló korcsoportot alkotnak.¹⁵ Ez a jelenség: mindenekelőtt az önálló életkezdés kitolódását és a későbbi életszakasz szempontjából releváns döntések elhalasztását jelenti. A mai társadalomban ez az életkori szakasz rendkívül kritikussá vált, amely számos kihívással, konfliktussal, problémával, identitásválsággal jár együtt, hiszen a serdülő – aki már nem gyerek, de még nem felnőtt – ideiglenes státusz jelöl. Emiatt gyakoriak a szerepkonfliktusok. A serdülőkkel foglalkozó kutatásokban külön elnevezéssel jelölik az ezzel járó problémahalmazt: a problémaviselkedés szindróma¹⁶ magában foglal agresszív, antiszociális viselkedést, iskolai beilleszkedési és tanulási nehézségeket, dohányzást, alkohol- és drogfogyasztást, korai és kockázatos szexuális aktivitást, valamint pszichés zavarokat. A szindróma elnevezésnek azért is van létjogosultsága, mert ezek között a magatartásformák között igen gyakoriak a halmozódások. Alkoholos befolyásoltság következtében például gyakoribb az antiszociális viselkedés vagy a felelőtlen kapcsolatok létesítése.

Az addikciók megjelenése szempontjából a serdülőkor különösen sérülékeny időszak, hiszen a káros szenvedélyt okozó leggyakoribb szerek kipróbálása erre az időszakra esik. Ennek oka, hogy mivel ezek a szerek a felnőtté válás szimbólumai, a serdülők számára kívánatosak. Megvan azonban a fejlődéstani magyarázata is annak, hogy a serdülők miért tudnak nehezen nemet mondani e szerek csábításának.

Amikor magatartási döntéseket hozunk, még ha azt is hisszük, hogy ez teljesen tudatos, sokféle agyi terület kapcsolódik be ebbe a folyamatba, amelyre az érzelmeink és főként az érzelmekkel színezett emlékeink is hatást gyakorolnak. Az egyik legfontosabb ilyen terület az *amygdala*. Lehet, hogy él valakiben egy olyan emlék, hogy anyukájával sétál a babakocsiban az utcán, közben megérzi a cigarettafüstöt, amely így összekapcsolódik az anyai szeretettel és biztonsággal. Később erre nem fog emlékezni tudatosan, mégis mint érzelmekkel átszínezett emlék, hatást gyakorolhat egy-egy döntésre. A serdülőkori döntésekben alapvetően az érzelmek dominálnak, amelyhez még sok más pszichológiai jelenség is társul. Ez a kor a sérthetlenség és a határtalan lehetőségek vélelmének a kora, ami egy teljesen másfajta kockázatszélelést alapoz meg, mint a felnőttek esetében.¹⁷ Emiatt a jövőbeli kockázatokot a jelenben kevésbé érzik reálisnak magukra nézve. A döntésük kimenetelére azért sem mindig megfontolt, mert hajlamosak azt gyorsan, impulzív módon meghozni. Ez különösen igaz a cigarettára, az alkohol vagy a drogok kipróbálására. Az impulzív, érzelmi alapú döntéseket első pillanatra pusztán a pszichológiai éretlenség-

güknek is tulajdoníthatnánk, azonban ennek neuropszichológiai oka is van. Időbeli eltérés áll fenn ugyanis a tudati magatartáskontrollért felelős *prefrontális* kéreg, valamint az ősi agyi területek, főként a limbikus rendszerhez tartozó egyes struktúrák fejlődése között.¹⁸ Az érzelmi reguláció elégtelensége, a szenzoros élménykeresés, a meggondolatlan kockázatt vállalás, az impulzivitás és az azonnali jutalomszerzés igénye mind-mind jellemző tehát a serdülőkre, ami erőteljesen befolyásolja a mindennapi döntéseiket, és azok magatartási következményeit.

Mindez arra enged következtetni, hogy bár a középagyi jutalomközpontban felszabaduló dopaminhoz kötődik az örömlélmény keletkezése, ami a szerfogyasztás fenntartására ösztönöz, a függőség kialakulását döntősen mégis a kontroll kérdése határozza meg.¹⁹ A prefrontális kéreg fejlettségének vagy fejletlenségének lényeges szerepe van a magatartási döntésekben, hiszen megszabja azt a kontrollszintet, amikor még képesek vagyunk tudatosan döntést hozni. A függőséggel viszont egy ördögi kör alakul ki: a kontroll feladásával kevésbé tudja az egyén kontrollálni a szerfogyasztás mértékét, ami még inkább csökkenti a tudatosság kontrollját, és további szerfogyasztásra serkent. Felmerül a kérdés: Az elhúzódó serdülők az agyi fejlődésbeli sajátosság következménye vagy talán fordítva, a szociokulturális folyamatok járulnak hozzá a *prefrontális* kéreg elhúzódó fejlődéséhez? Minden bizonnyal ezek a folyamatok kölcsönösen hatnak egymásra, erre éppen a serdülőkori történések adják a legjobb példát.

(Kapcsolati élmények: függőségek és kötődések) A kémiai addikciókhoz vezető szerfogyasztási formák többsége (pl. dohányzás, alkohol- és drogfogyasztás) társas tevékenység, kipróbálásuk is leggyakrabban társas körben történik. Mivel a társas tevékenységekben való részvétel – főként serdülőkorbán – normatív szereppel bír, és konformitásigényt is kielégít, elsősorban azok a veszélyeztetettek, akik kollektivistá beállítottságúak, tehát viszonylag nagy a szociális igényük, ezzel szemben nem rendelkeznek hatékony szociális készségekkel.²⁰ Ők azok, akik társas helyzetben hajlamosak elbizonytalanodni, s a közösen elfogyasztott cigaretta, alkohol vagy akár drog részben kémiai, részben pszichológiai úton megerősíti a csoporthoz tartozásukat. Ez egy olyan kritikus korban, mint a serdülőkör, különösen fontos, hiszen az identitásformálódásban a kortársaknak kiemelt szerepük van.²¹ A szociális befolyásokra kevésbé fogékony fiatalok vagy eleve kisebb mértékben keresik kortársaik társaságát, vagy képesek ellenállni a csoportnyomásnak, hiszen számukra az elutasítás sem annyira riasztó.

A szociális kompetencia a szociális készségek olyan sorát foglalja magában, mint pl. az asszertivitás, a világos és egyértelmű kommunikáció, a beszélgetés kezdeményezése, érdekérvényesítés, együttműködés.²² A szerfogyasztás motivációjában is a társas tényezők játsszák a legerősebb szerepet; a fiúk számára a társas elfogadottság talán még erőteljesebb igény, mint a lányok számára.²³ Ráadásul a kultúránkban a kémiai addikciók kezdetben férfias szokások voltak, a történelem folyamán csak jóval később vált a nők körében pl. a dohányzás elfogadottá. Megfelelő szociális készséggel felvértezett egyén képes hatékonyan működni csoportban, és nincs szüksége arra, hogy a szociális elfogadottságot a szerfogyasztásban demonstrált mértéktelenség közvetítse a számára. A kielégítő, valódi kötődésre épülő társas kapcsolatokban ilyen módon megelőzhető a függés, függőség. Ehhez azonban már kora gyermekkorban meg kell alapozni a szociális készségek fejlesztését. Mindez természetesen fejlődéstani szempontból is érvényesülhet, hiszen ha az egyén képes a társas kapcsolatait úgy megélni, hogy azok örömet jelentenek a számára, és ez az agyi jutalomközpontban is dopamin-felszabadulással jár, nem szorul rá kívülről bevitt, ártalmas kémiai szerekre.

A szociális készségek a modern korban váltak explicite kritikussá. A premodern korban a kapcsolatokat és a kapcsolati kommunikációt a társadalmi normák olyan mértékben beszabályozták, hogy a kötöttségek és kényszerek nem engedtek teret egyéni kezdeményezésnek. A kapcsolati konfliktusok nagy része, ha felmerült is, egyáltalán nem került felszínre, mert azt a társadalmi normák nem engedték. Az individualizált társadalmak sajátossága lett az a kommunikációs szabadság, ami nagyon sok lehetőséget, de ugyanannyi problémát is magában hordoz. Manapság gyakoribbak, de felszínesebbek a társas kapcsolataink, a kulturális normák is azt sugallják, hogy ha kevésbé kötődünk egymáshoz, jobban járunk, mert nem sérülünk. Ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy a társas támogatás védő hatásaiból sem profitálunk. A patológiás gyásszal kapcsolatos kutatások például azt mutatják, hogy a megfelelő kötődés, ahol az érzelmeket kellőképpen megélik a résztvevők, inkább megkönnyíti az elengedést, mint a konfliktusokkal telített, problémás kötődés.²⁴ Természetesen ez mindenféle kapcsolat lezárására érvényes, ami a kötődés felbomlásával jár, ezért gyászunkat igényel.

A kémiai addikciókon túl vannak azonban olyan viselkedési függőségek, amelyek nem társas tevékenységek, mégis sok közös vonásuk van.²⁵ A problémás internethasználat vagy a munkamánia inkább az introvertált egyénekre jellemző. A problémás internetfüggőség esetében szintén szerepet játszanak a szociális készségek és társas változók, mint például az szégyenlősség, a magányosság vagy az offline társas támogatás alacsony szintje.²⁶ Érdekes azonban a szerfogyasztással való összefüggése. A szakirodalom megoszlik ebben a kérdésben. Vannak tanulmányok, amelyek szerint a különféle szerek használata (alkohol, drog, cigaretta) összefüggésben állhat a túlzott internetezéssel, míg mások ezt nem igazolták. Hozzá kell azonban tenni, hogy nagy valószínűséggel a szerfogyasztók közül azok hajlamosak internetfüggőségre, akik előzetesen már a szerfogyasztásban is mértéktelenek voltak, és nem fordítva.²⁷ Saját kutatási eredményeink is azt erősítik, hogy nem mutatható ki egyértelmű összefüggés, sőt, a kockázatos/problémás internethasználó fiatalok kevésbé hajlamosak rendszeres alkohol- és cigarettafogyasztásra.²⁸ Mivel az előbbi „magányos” tevékenység (még abban az esetben is, ha közben online kapcsolatban áll másokkal), ilyenkor az egyén sokkal kevésbé van kitéve a társas szerfogyasztás csábításának, mint egy kortárs csoportbeli összejövetele.

Mindez még inkább kiemeli a kultúra jelentőségét: ahogy változnak a társadalmi-technikai szokások és normák, úgy változnak a függőségek megjelenési formái is. Érdemes lenne megvizsgálni, hogy a mostanában tapasztalt csökkenő tendencia pl. a dohányzásban nem annak tulajdonítható-e, hogy az emberek lekötik a figyelmüket és a kezüket az okostelefonokkal. Régebben az unaloműzés az egyik fontos motivációja volt a dohányzásnak, ma pedig, amikor pl. valamire várakozni kell, az okostelefon gyakorlatilag betölti ezt a szerepet.

(Tudati állapotok mint élmények: áramlat vagy bódulat?) A kémiai addikciót okozó szerek általában a szórakozás, az ellazulás kellékei, egy olyan módosult tudatállapothoz és laza lelkiállapothoz vezetnek, amely ideiglenesen megteremti az agyi neurokémiai egyensúlyt. Felfogható egyfajta menekülésnek is a feszített tempójú világból, ahol a pörgés, a teljesítményhajsza és alkalmazkodás nem tudja biztosítani ezt az egyensúlyt. Vannak olyan tevékenységek, amelyek ezt elősegíthetik. A pszichológiai vizsgálatok is megerősítik a nyugati irányzatok által „flow”-nak (áramlat), a keleti filozófia által pedig „zen”-nek nevezett jelenség pozitív hatásait.²⁹ Akár bizonyos kreatív tevékenységeket (pl. sport, művészet, kertészkedés vagy bármi, ami teljes bevonódást biztosít), akár a keleti meditációs technikákat fel tudjuk használni ahhoz, hogy ezt az egyensúlyt elérjük. A mai kor embere

azonban folyamatos pörgésben él – sokan nem is képesek tudatosan lassítani, ellazulni –, állandó készenlétben van, s ilyenkor a kémiai szerek egyszerűbb és instant megoldást kínálnak. Ha a szocializáció során egy bizonyos ingermennységhez és izgalomhoz szoktunk, sokkal könnyebb külső, kémiai szerek által nyújtott hatástól várni a megoldást, mint belsőleg és tudatosan „kikalibrálni” a saját neurotranszmittereink egyensúlyát. Ha nem tanuljuk meg ezen anyagok önszabályozását, kívülről bevitt tudatmódosító szerekre kell támaszkodnunk. A függőségből pedig hosszú út vezet vissza a valóságba, ami nemegyszer sokkal szűrésebb és kevésbé izgalmas, mint a „virtuális” vagy bármilyen más, az agy által létrehozott illúzióvilág. Igazából nem a nikotinfüggőség vagy az alkoholizmus a valódi betegség, hanem maga a függőség, ami különböző formákban nyilvánul meg, ezt igazolja az is, hogy sokszor történik váltás közöttük.

Bár gyakorlati szempontból célszerű megkülönböztetni a testi és a pszichés függőséget, az utóbbit hajlamosak vagyunk alulértékelni, holott nemegyszer súlyos mentális problémához vezethet, akár az életút megtörését, családi kapcsolatok felbomlását, sokféle tragédiát is előidézhethet. Ha elveszítjük a kontrollt egy szokássá vált tevékenység felett, szenvedéllyé válik, amittől már keskeny a határ a függőséghez vezető útig. A mai, fogyasztói kultúra kifejezetten addiktogén, hiszen a mértéktelenség normáján és a belső kontroll gyengítésén keresztül a fogyasztás érzelmi-rationális elemeit módosítva is rontja a viselkedési döntések tudatosságát.³⁰ Ráadásul egyes viselkedési formák (pl. munkamániák) és kémiai szerek (alkohol) igen nagy társadalmi-kulturális támogatottságot élveznek. Sokan ezért nem az absztinenciát, hanem pl. az alkohol esetében a mértékletes szociális ivás „begyakorlását” tartanak kívánatosnak. Ugyanígy felmerült már a marihuána legalizálása is, és újabban az ayahuasca terápiás célú felhasználásának lehetősége is.

Az *ayahuasca* Dél-Amerikában honos növényi főzet, hatóanyaga, a DMT (*dimetil-triptamin*), amely az őshonos sámáni kultúrában pszichoaktív rituális szerként használatos, de már világszerte „divatossá vált”, mint olyan „drog”, amelyet a többi illegális szerrel összehasonlítva kevésbé tartanak veszélyesnek. Kétségtelenül hallucinogén szer, amelynek klinikai vizsgálata jelenleg is zajlik sok helyen. Jelenleg (még) illegálisnak számít a nyugati világban, bár vannak kutatók, akik nem tartják lehetetlennek a terápiás felhasználását sem, éppen másfajta drogokról való leszokásban.³¹ Érdekes azonban megfontolni, hogy szabad-e az egyik kémiai szert egy másik hasonlóval felváltani, hiszen mindenképpen számolnunk kell egy alapjában véve addiktogén szer hosszú távú káros testi és lelki hatásaival is.

(Pozitív pszichológiai megoldás) A pozitív pszichológiai megközelítés³² elsősorban a prevencióra koncentrál, kiindulópontja pedig, hogy olyan helyzetet kell teremteni, ahol a függőségek azért nem alakulnak ki, mert nincs szükség arra, hogy ártalmas szerekkel és tevékenységekkel biztosítsuk agyunk neurokémiai egyensúlyi állapotát. A pozitív pszichológiai irányzatot a közhiedelem néha tévesen modern „hepiológiának” tarja, holott nem az a cél, hogy valaki folyamatosan boldog legyen, hanem hogy pozitívan tudjon alkalmazkodni az élet kihívásaihoz. Ez különösen megfontolandó napjaink folyamatosan változó társadalmában, amikor a viselkedési kihívások nemegyszer az addikciók kialakulása irányába hatnak. A pozitív pszichológiai kutatások azáltal segíthetnek a prevencióban, hogy bizonyos viselkedési minták protektív jellegére hívják fel a figyelmet, mint amilyen pl. a mértékletesség, a veszteségek tudatos elfogadása és feldolgozása, a kötődések elkerülésének veszélyei, a késleltetett jutalom hatékony kezelése. Továbbá, hogy a boldogságot ne tekintsük társadalmi normának, és ne kívülről várjuk azt bizonyos szerektől, hanem tanuljuk meg mi magunk létrehozni a saját egyensúlyi állapotunkat.

JEGYZETEK

- 1 Ritzer, G.: *The McDonaldization thesis*. Sage, London, 1998.
- 2 Schulze, G.: *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Campus Verlag, Frankfurt am Main, 1992. Egy kitűnő összefoglalót olvashatunk továbbá az élménytársadalom tudásszociológiai szempontjairól: Éber Márk Áron: *Élménytársadalom*. Gerhard Schulze koncepciójának tudás- és társadalomelméleti összefüggéseiről. ELTE Társadalomtudományi Kar, Budapest, 2007.
- 3 Calleja, G.: Digital games and escapism. *Games and Culture*, 2010/4., 225–353.
- 4 Vandlik Erika, Németh Attila: Az addikciók neurobiológiája a legújabb kutatások tükrében. *Psychiatria Hungarica*, 2004/2., 76–91.
- 5 Koob, G.F., Le Moal, M.: Plasticity of reward neurocircuitry and the ‚dark side’ of drug addiction. *Nature Neuroscience*, 2005/11., 1442–1444.
- 6 Zuckerman, M., Kuhlman, D.M.: Personality and risk-taking: Common biosocial factors. *Journal of Personality*, 2000/6., 999–1029.
- 7 Blum, K., Braverman, E. R., Holder, J. M., Lubar, J. F., Monastral, V. J., Miller, D., Lubar, J. O., Chen, T. J., Comings, D. E.: Reward deficiency syndrome: A biogenetic model for the diagnosis and treatment of impulsive, addictive, and compulsive behaviors. *Journal of Psychoactive Drugs*, 2000/Suppl. i–iv., 1–112.
- 8 Blum, K., Gardner, E., Oscar-Berman, M., Gold, M.: “Liking” and “Wanting” linked to Reward Deficiency Syndrome (RDS): Hypothesizing differential responsivity in brain reward circuitry. *Current Pharmaceutical Design*, 2012/1., 113–118.
- 9 Lásd erről a témáról: Choudhury, S., Nagel, S. K., Slabym J.: Critical neuroscience: Linking neuroscience and society through critical practice. *BioSocieties*, 2009/4., 61–77.; Wexler, B. E.: *Brain and culture: Neurobiology, ideology, and social change*. MIT Press, Cambridge, MA., 2006.
- 10 Koob, G. F., Simon, E. J.: The neurobiology of addiction: Where we have been and where we are going. *Journal of Drug Issues*, 2009/1., 115–132.
- 11 Lee, Y.-K., Chang, C.-T., Cheng, Z.-H., Lin, Y.: Helpful-stressful cycle? Psychological links between type of mobile phone user and stress. *Behaviour and Information Technology*, 2016/1., 75–86.
- 12 Oulasvirta, A., Rattenbury, T., Ma, L., Raita, E.: Habits make smartphone use more pervasive. *Personal and Ubiquitous Computing*, 2012/1., 105–114.
- 13 Vaskovics László: A posztadoleszcencia szociológiai elmélete. *Szociológiai Szemle*, 2000/4., 3–20.
- 14 Erikson kifejezése (Erikson, E. H.: *Gyermekkor és társadalom*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002).
- 15 Az elnevezés Colemantól származik (Coleman, J. S.: *The adolescent society*. Free Press, New York, 1960).
- 16 Lásd erről: Jessor, R., Jessor, S. L.: *Problem behavior and psychological development*. Academic Press, New York, 1977.
- 17 Quadrel, M. J., Fischhoff, B., Davis, W.: Adolescent (in)vulnerability. *American Psychologist*, 1993/2., 102–116.
- 18 Winters, K. C., Arria, M.: Adolescent brain development and drugs. *The Prevention Researcher*, 2011/2., 21–24.
- 19 Johnson, S. B., Blum, R. W., Giedd, J. N.: Adolescent maturity and the brain: The promise and pitfalls of neuroscience research in adolescent health policy. *Journal of Adolescent Health*, 2009/3., 216–221.
- 20 Pikó Bettina: Adolescent smoking and drinking: The role of communal mastery and other social influences. *Addictive Behaviors*, 2006/1., 102–114.
- 21 Pikó Bettina: Csoporthatások a serdülők identitásformálódásában, kapcsolati struktúrájában és egészségmagatartásában. *Pszichoterápia*, 2004/1., 16–22.
- 22 Griffin, K. W., Epstein, J. A., Botvin, G. J., Sporth, R. L.: Social competence and substance use among rural youth: Mediating role of social benefit expectancies of use. *Journal of Youth and Adolescence*, 2001/4., 485–498.
- 23 Pikó Bettina, Varga Szabolcs, Wills, T. A.: A study of motives for tobacco and alcohol use among high school students in Hungary. *Journal of Community Health*, 2015/4., 744–749. I.
- 24 Fraley, R. C., Shaver, P. R.: Loss and bereavement: Attachment theory and recent controversies concerning “grief work” and the nature of detachment. In: Cassidy, J., Shaver, P. R. (eds.): *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications*. Guilford Press, New York, 1999, pp. 735–759.
- 25 A viselkedési addikciókról lásd részletesen: Demetrovics Zsolt, Kun Bernadett. *Viselkedési addikciók*. In: Demetrovics Zsolt (szerk.): *Az addiktológia alapjai I*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2007, pp. 133–225.
- 26 Különösen sok kutatás érinti az ázsiai országok fiataljait, akik körében a problémás internethasználat kiemelten magas, lásd pl. Leung L.: Loneliness, social support, and preference for online social interaction: The mediating effects of identity experimentation online among children and adolescents. *Chinese Journal of Communication*, 2011/4., 381–399.
- 27 Lee, Y. S., Han, D. H., Kim, S. M., Renshaw, P. F.: Substance abuse precedes internet addiction. *Addictive Behaviors*, 2013/4., 2022–2025.

- 28 Prievara Dóra, Pikó Bettina: Az interneten eltöltött idő és a problémás használat háttér tényezőinek vizsgálata fiatalok körében. *Iskolakultúra*, 2015/11., 90–102.
- 29 Lásd ezekről a jelenségekről: Csíkszentmihályi Mihály: *Flow: The psychology of optimal experience*. Harper Perennial, New York, 1990. és Lu, L.: *Understanding happiness: A look into the Chinese folk psychology*. *Journal of Happiness Studies*, 2001/4., 407–432.
- 30 Pikó Bettina: *Kultúra, társadalom és lélektan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- 31 Bokor Petra, Frecska Ede, Csányi Barbara, Brys Zoltán: Az ayahuasca terápiai lehetőségei és veszélyei. *Lege Artis Medicinae*, 2012/8–9., 499–504.
- 32 A pozitív pszichológiáról lásd: Seligman, M. E. P.: *Positive psychology, positive prevention, and positive therapy*. In: Snyder, C. R., Lopez, S. (eds.): *Handbook of positive psychology*. Oxford University Press, New York, 2002, pp. 3–9.; a pozitív pszichológia jelentőségéről a függőségek prevenciójában és kezelésében lásd: Krentzman, A. R.: *Review of the application of positive psychology to substance use, addiction, and recovery research*. *Psychology of Addictive Behaviors*, 2013/1., 151–165.

A stressz szerepe a magasan kvalifikált, Z-generációs fiatalok életében

(*Összefoglaló megállapítások*) Jelen tanulmány a Z-generációs egyetemisták stresszkezelési technikáit elemzi. A jövőbeli változások reményében fontosnak tartom a feltörekvő generáció stresszhez való hozzáállását, legyen szó a karrierhez kapcsolódó, vagy éppen a magánélethez fűződő stresszorról.

A felmérés eredményei szerint a hallgatók közel egyharmada szorongásnak is nevezhető stresszhatással néz szembe a vizsgaalkalmak során. A magánélet kihívásait már sokkal jobban kezelik a fiatalok, mégis akadnak olyan egyetemisták, akik számára a magánélet is szorongásokkal teli. A hirtelen élethelyzetek, vagy az olyan „tudáspróbák”, amelyekre előzetesen nem készültek fel, még nagyobb stresszt, szorongást okoznak. A Z-generáció tagjai gyakran sportolással kezelik a stresszt, azonban magas azok aránya is, akik elhárító mechanizmusokat alkalmaznak (tagadás, elfojtás, terelés).

Összességében megállapítható, hogy a megkérdezettek 12,1%-a legalább részlegesen nehezen kezeli a lelki nyomást. A vizsgaszorongók aránya 8,1%, míg a magánéletben szorongók részaránya 1% alatt van. A válaszadók 4%-a sem az egyetemi, sem a magánéleti stresszt nem tudja kezelni; lelki és esetlegesen egészségügyi hatásaikkal szemben kiszolgáltatott helyzetben vannak.

A felmérés adatai szerint a fővárosi elitegyetemekre nagyságrendileg 3000 olyan hallgató jár, aki állandó szorongással néz szembe. Amennyiben ezek 5%-át vesszük csak kifejezetten súlyosnak (pánik, depresszió, személyiségzavar...), akkor a becslések szerint átlagosan egy egyetemen minden évfolyamban 3-11 mély válsággal küzdő fiatal tanul.

A kutatás arra is rávilágított, hogy a lányok sokkal nehezebben kezelik a stresszt. Az egyetemre járó lányok 6%-a állandóan szorong, 10,2%-a vizsgaszorongó, míg 1,2% a magánéletben érez nagyfokú feszültséget. A kérdőíves felmérés megmutatta, hogy a nyugodt lelkiállapottal rendelkezők körében a fiúk vannak felülreprezentálva. Míg a lányok esetében minden hatodik, addig a fiúk közül minden harmadik mondhatja el magáról, hogy szinte minden esetben kontroll alatt tudja tartani érzelmeit.

A tanulmány hosszútávú következtetése az, hogy a nagy felelősséggel járó munkapozíciók esetében célszerű kiemelten foglalkozni a stresszkezelési technikákkal és a mentális állóképességgel. Tekintettel arra, hogy a mentálisan instabil, befolyásos emberek már a történelem folyamán számos esetben voltak negatív világszintű folyamatok elindítói, már a jelenben is összpontosítani kell azokra a fiatalokra, akik számára a stresszkezelés nem tekinthető könnyű feladatnak. Kiváltképp azért tűnik ez fontosnak, mert ez a réteg 10-15 év múlva a szellemi elitet és a középvezetői réteget fogja képviselni, akiknek mások életét befolyásoló döntéshelyzetekkel kell szembenéznüik.

Kulcsszavak: *deviancia, egyetem, vizsgadrukk, magánéleti stressz, stresszkezelés*

(*Bevezetés*) Jelenünk formálja jövőnket. Napjainkban korábban nem tapasztalt nehézségekkel kell szembenéznünk. A környezeti és néhány más hatások, amelyek érnek, egyre borúsabb jövőképet vetítenek elénk. A hétköznapiakban gyakran hallani az

emberek panaszkodását arról, hogy egyre rosszabb lesz minden és a gyermekeink világa nagyon keserves lesz. Vajon jogosak ezek a félelmek? Amennyiben igen, akkor el kell gondolkodnunk azon, miképpen kellene megváltoztatni a gondolkodásmódunkat, illetve kultúránkat annak érdekében, hogy a negatív jövőképek ne váljanak valósággá.

Egyes megközelítések alapján a társadalmat generációnként érdemes vizsgálni. Más-más hatások jelentkeznek egy X-, egy Y- és egy Z-generációhoz tartozó egyén életében. A 1995 körül és az azután születettek a Z-generációhoz tartoznak, akik már beleszülettek a technológia világába. Számukra nem újdonság a számítástechnika, az okoseszközök, illetve azzal is tisztában vannak, hogy a kommunikációs eszközök tárhelye is drasztikus méreteket ölthet.

Mindazonáltal az okoseszközök egy egészen másféle világméretet, szemléletmódot eredményeznek. Ami egy középkorúnak természetesnek tűnik, az egy Z-generációsaknak nem, illetve fordítva. Más tudásanyaggal rendelkezik a két korosztály, mások a készségek és mások az érdeklődési körök.

Mindezek következtében az is feltételezhető, hogy az egyes generációkra más tényezők hatnak, azokat máshogyan tudják kezelni, illetve más dolgok kezelése okoz gondot. Egy adott inger kezelését csak abban az esetben lehet tökéletesen megvalósítani, hogyha az illető lelkileg, pszichésen van annyira stramm, hogy képes legyen elviselni az inger pszichére vetített hatásait.

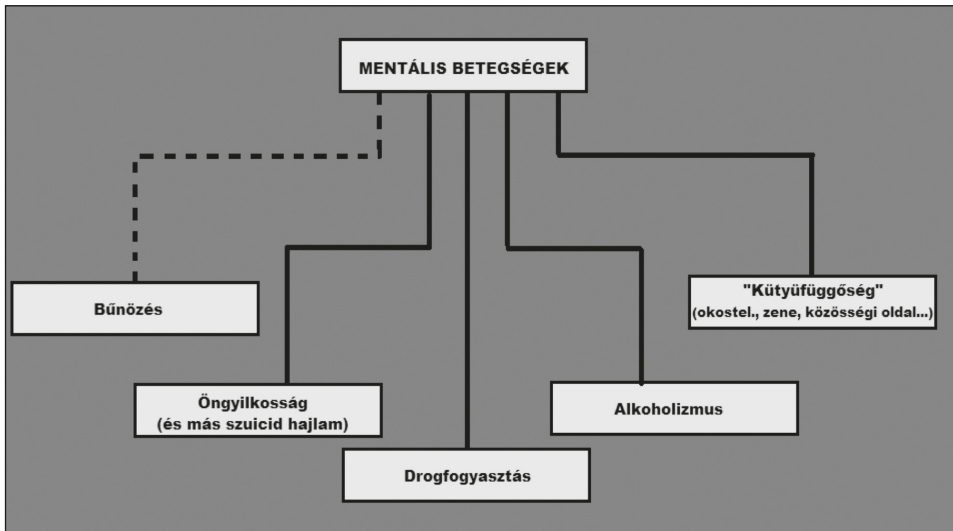
Jelen tanulmány a Z-generációs fiatalok stresszre adott válaszait mutatja be, egy kvantitatív-kvalitatív kutatás eredményeinek ismertetésén keresztül. A kutatás középpontjába azok az egyetemisták kerültek, akik már az applikációkkal teli, digitális világ „részei”. Választ keresek arra a kérdésre, hogy a megfigyelt egyetemisták számára mi okoz stresszt és hogyan kezelik a stresszorokat. Ezekből következően igyekszem meghatározni, hogy a jelenleg képzés alatt álló fiatalok milyen összetételűek a mentális állóképességet illetően, illetve hogy ennek az esetleges instabilitásnak milyen kivetülései lehetnek.

Mindezen kérdések megválaszolása nagyban előrelendítené az ország szellemi felemelkedését, amennyiben az illetékesek felfigyelnének az anomáliákra.

(A stressz, mint alapfogalom) A 21. században egyre magasabb az úgynevezett deviáns emberek száma. Habár a korábbi évszázadok során is ismerünk olyan központi személyiségeket, akik devianciában szenvedtek, mégis most kezd egyre drasztikusabb méreteket ölteni a deviáns viselkedésű emberek köre, avagy napjainkra jutunk el oda, hogy már a szőnyeg alá söpört, elfojtott dolgokkal szembe kell néznünk, és szembesülnünk kell a sok problémával küszködő ember tényével. Századunkban egyre több helyről érkeznek olyan ingerek, amelyek során a fiatalok nem képesek megbirkózni az élet nehézségeivel. Ez a nehézség okozza a devianciát.

Andorka (2003) és Giddens (1997) hasonlóképpen határozta meg a deviancia fogalmát. Véleményük szerint a deviancia a normaszegő magatartások összességét jelenti. Ezzel a megközelítéssel nem mindenki érte egyet, mint ahogy abban sincs konszenzus, mik tekinthetőek az alapvető devianciáknak. Egyes szakemberek tágabb, míg mások szűkebb keresztmetszetet adnak a deviáns viselkedésnek.

Az ortodox szociológiai elméletek az egyes devianciákat egy szinten kezelik egymással, azonban megközelítésem szerint az alapvető deviáns viselkedési forma a mentális betegség, amelyre más magatartásformák visszavezethetőek.

1. ábra: Deviáns viselkedési formák a 21. században. *Forrás: Faragó, 2015*

Habár a mentális betegségek szubjektív megítélés alá esnek és nincsen egyetértés abban a kérdéskörben, hogy milyen típusú betegségekkel rendelkező egyéneket kell deviánsnak tekinteni. Az egyértelműnek látszik, hogy némiképp mindenképp deviánsnak tekinthető az, akinek mentális problémái vannak.

Az ortodox nézetek a mentális betegségeket egyenrangúnak tekintik a többi deviáns viselkedési formával, azonban véleményem szerint ez az elképzelés nem állja meg a helyét. A koncepcióm az, hogy egyetlen alap deviancia létezik, mégpedig a mentális betegség. Ezek okozhatnak további mentális zavarokat, de mindenképpen alapjául szolgálhatnak a bűnözésnek, az öngyilkosságnak (és egyéb szuicid gondolatoknak), az alkoholizmusnak és a drogfogyasztásnak.

A mentális zavarok alapvetően a stressz helytelen kezelésére vezethetők vissza. A stressz a modern társadalom velejárója. Akadnak ugyan egyének, akikre kisebb nyomás hárul, de olyanok is, akiknek a mindennapjai is állandóan stresszesek. A stressz a latin *stingere* szóból ered, aminek jelentése nehézség. (Hargreaves 2011) A magyarországi első felmérések a 20. század közepére tehetőek, amikor is Selye János lefektette a stressz következményeire vonatkozó elgondolásának alapjait. Véleménye szerint a stressz „tetszés szerinti ingerek nem fajlagos (az inger természetétől független), mégis jellegzetes tünetegyüttesben megnyilvánuló hatása, amely fokozott sejtműködéssel és hormontermeléssel jár; bár a szervezet védekezését szolgálja, mégis károsodását idézheti elő az adaptációs energia fokozott elhasználása révén”. (Kardos 2009, 4) A stressz gazdaságilag is igen nagy károkat okoz, hiszen Hargreaves (2011) egy angol kutatás eredményeire alapozva azt állította, hogy napi szinten 7-9 millió fontnyi (megközelítőleg 3000 milliárd forint) kárt okoz a stressz.

Jóllehet, a stresszről általában negatív dolgokra asszociálunk, mégis nem minden esetben okoz hátrányt. A stresszhez kapcsolódóan lelki állapotunkat három kategóriába sorolhatjuk, függően attól, mennyire intenzív és milyen irányú a minket ért stresszhatás.

- *nyugalmi állapot*
lényegében ez az életünkben tapasztalható alapállapot, amikor a teljesítményünkben a túl alacsony stressz nem okoz semmilyen változást
- *eustressz*
e folyamatban az egyénben pozitív folyamatok játszódnak le, amelynek következtében növekszik a teljesítő-, és a koncentráció képesség
- *distressz*
egyes társadalmi folyamatok az egyénre nézve túl nagy stresszt okoznak, amelyek egyértelműen negatívan befolyásolják közérzetét (bekövetkezhet munkahely elvesztése, haláleset stb. miatt) (Józan 2013)

Annak ellenére, hogy a fenti kategóriák megnevezéséből következően előnyös hatással járhat a stressz, mégsem jelenthető ki az sem egyértelműen, hogy pozitív fogalomról van szó. A szervezetünk többször hibás választ ad a stresszt okozó ingerre. A kitáguló pupilla, az idegrendszer ébersége, a figyelem korlátozódása, a megemelkedett vércukorszint, a szapora légzés mind olyan tünetek, amelyek jelzik, hogy az egyén stresszes állapotban van. Ezek a leírt tünetek erősen hasonlítanak a pánikroham tüneteire.

A pánikszerű stresszrohamokon felül nagy problémát okoznak a szorongások is. Ugyan a többségben nem alakul ki a hajlam a szorongásra, mégis akiket érint, jellemzően a későkamaszokban kezdik el érezni a szorongás első jeleit. Az állandósuló szorongás beleépül jellemünkbe, ezáltal teljesen rutinszerűvé válik az erős stresszes reakció. Sokszor látszólag a semmiből érkeznek ezek a problémák, azonban ha a dolgok mélyére nézünk, a legtöbb esetben megtalálhatjuk a szorongás és a stressz miertjét. (Fehér 2012)

A nagyfokú stressz fiziológiai és pszichológiai tünetekkel jár, amelyet mindannyian más-kepp kezelünk. Lényegében a stressz kezelésére két külön tevékenység áll rendelkezésre.

1. táblázat: A stresszkezeléshez kapcsolódó fogalmak kategorizálása

Folyamat megnevezése	Megküzdés	Elhárító mechanizmus
<i>Kognitív folyamat</i>	Események logikai sorba rendezése	Racionalizálás
<i>Énre reflektáló folyamat</i>	Empátia	Projekció
<i>Figyelmi folyamatok</i>	Koncentráció a feladatra	Tagadás
<i>Érzelmi szabályozás</i>	Önuralom	Elfojtás

Forrás: Kardos, 2009

Az elhárító mechanizmus olyan eljárások és taktikák összessége, amelyet az én fejleszt ki, hogy könnyebben megküzdjön a szorongással. Az elhárítás magában foglalja a valóság eltorzítását, tagadását. Minden emberre kisebb vagy nagyobb mértékben jellemző a háritás, azonban a túlzott mértékű elhárító mechanizmus már jelentős károkat okozhat. Elhárító mechanizmus a hasítás, amely a szélsőséges nézetek közötti hirtelen váltást jelent. A hasítás minden esetben tagadással jár, amely alatt a konfliktusokkal vagy veszályval kapcsolatos érzelmi reakciók hiányát értjük. Tagadásnak tekinthető az az eset is, amikor a nyilvánvaló tény más okokra akarjuk visszavezetni, nem akarunk tudomást venni arról, ami valójában okozta a jelen helyzetet. A projektív identifikáció egy adott tárgy impulzusokkal való felruházása, amelyet az illető saját magában elfojtott. Tipikus példája ennek az esetnek az, amikor a hibáink miatt másokat okolunk. Végezetül még említésre

méltó hártási forma az elfojtás, amely esetben az illető igyekszik az átélt élményeket a tudattalanba áthelyezni. Ebben az esetben az egyénnek többé nincs kontrollja az adott esemény felett. (Kardos 2009)

A stresszel való megküzdés definíciója nem egységes, éppen ezért egyes kutatásokban másképp közelítik meg a jelenséget. Egyes értelmezések szerint minden stresszre adott választ megküzdésnek nevezhetünk, azonban más elméletek kiemelik a céltudatosság és az erőfeszítés szerepét. Lazarus szerint a stresszel való megküzdés során az egyén vagy a körülményeit (problémafókuszú megoldás), vagy annak értelmezését (érzelemfókuszú megoldás) változtatja meg. Az érzelemközpontú mechanizmusok sajátossága, hogy az illető csak addig alkalmaz egy adott stresszkezelési technikát, amíg az optimálisnak tekinthető, amíg nem talál nála jobbat. A problémaközpontú megoldás lényege a stressz forrásának kiiktatásában rejlik, míg az emocionálisan vezérelt esetben a stressz által keltett negatív érzések csökkentése a cél. A két stratégia nem zárja ki egymást; a legtöbb ember stresszkezelése során a kettőt együtt alkalmazza. (Dávid et al. 2014)

A gyakorlat azt mutatja, hogy a stressz kezelésére gyakran rossz válaszokat adunk. Gyakori az elhárító mechanizmusok alkalmazása is, azonban ennek minősített esete már a deviáns viselkedési formák kialakulását is eredményezheti.

Az egyik ilyen deviancia, amely egy szűk rétegnek problémát okoz, az *alkoholizmus*. Az alkohol túlzott mértékű fogyasztása a rendszerváltás után különösen nagy gondokat okozott. A lakosság mintegy 0,5%-a alkoholistának számított, amely összesen így hozzávetőlegesen 50 ezer ember számára okozott gondot. Nem feltétlen alkoholisták, de a „súlyos ivók” azok, akik napi rendszerességgel ittak legalább 3,5 dl tiszta alkoholt. (Érzékeltetésül: ha a sör alkoholtartalmát 5%-nak, a borét 10%-nak, míg a röviditalokét 35%-nak vesszük, akkor a 3,5 dl tiszta szesz napi 7 liter – azaz 14 korsó sörnek, 3,5 liter bornak – azaz 35 kisfröccsnek – vagy 1 liter – azaz két üveg – tömény italnak felel meg.) (Elekes 1999)

Az alkoholizmus és a droggal szembeni dependens hozzáállás hasonlóképpen vetül le az érintettekben. A *drogfogyasztás* hozzávetőlegesen a 60-as, 70-es években kezdett el terjedni, azonban a kábítószer csak az 1980-as években jutott el a fiatalokhoz. (Nagy 2005; Tóth, é. n.) Jellemzően férfiak éltek ezzel a lehetőséggel. A statisztikák alapján a kábítószer-fogyasztók számát az 1990-es években 3000-3500 főre becsülték. (Elekes 1999) A digitális világ kiterjedésének köszönhetően egyre több fiatalról derül ki, hogy igényli ezeket a szereket, illetve hogy már kipróbálta.

Durkheim szerint a társadalom velejárója a *bűnözés*. A legfontosabb kérdés, hogy sikerül-e olyan keretek közé szorítani ezt a devianciát, hogy az nem hátráltatja a társadalom egészét, valamint megmarad a lakosság biztonságérzete. Hazánkban napról napra átlagosan 1100-1200 bűnesetet regisztrálnak. Nehéz konszenzusra jutni abban a kérdésben, mi tekinthető még optimális bűnözési intenzitásnak, de az mindenesetre figyelemre méltó, hogy az év 365 napjára számított bűnesetek száma oly mértéket ölt, amely alapján elképzelhető lenne, hogy a magyar lakosság 3%-a adott évben bűncselekményt követ el. (Fragó, 2015)

A stressz elhárító mechanizmusai közül alighanem a legvéglegesebb „megoldási” forma az *öngyilkosság*. Emile Durkheim (1967) francia szociológus egy egész könyvet szánt a jelenség mélyebb megértésére. „Az öngyilkosság” címet viselő művében összefüggésbe hozta az öngyilkosságot többet között az évszakokkal, illetve a gazdaság működésével. Meglepőnek tűnhet első olvasásra, de arra a következtetésre jutott, hogy nemcsak a krízishelyzetekben, hanem gazdasági fellendülések során is nő az öngyilkosságra való hajlam. Véleménye szerint a társadalmunkban minden egyént korlátlan vágyak és korlátok közé

szorított eszközök jellemzik. Amikor fellendül a gazdaság, akkor a vágyak eluralkodnak az egyénen, holott lehetőségei csupán bizonyos mértékkel lettek jobbakk. E különbséget eredményeképp fordulhat elő az, hogy valaki a gazdasági helyzetének javulása ellenére az öngyilkosság gondolatával foglalkozik.

Az öngyilkosság elemzésénél különbséget kell tennünk az öngyilkosságon való gondolkodás, az öngyilkossági szándék, az öngyilkossági kísérlet és a sikeres öngyilkosság között. A gyakorlat azt mutatja, hogy elsősorban a fiatalok között viszonylag magas azok aránya, akik a halálukon gondolkodnak, azonban tényleges kísérletig viszonylag kis hányaduk jut el. Kézdi (1994) szerint az öngyilkossági kísérletek nem elsősorban a halálvágyról szólnak, hanem sokkal inkább arról, hogy életüket nem tudják már másképp elképzelni.

Az öngyilkosság a legsúlyosabb szuicid tevékenység, azonban a modern civilizációban egyre jobban terjed a szuicid gondolatok, kényszeres cselekvések legújabb formája; a **vagdóság** és a falcolás. A tinédzserek viszonylag gyakran élnek ezzel a megoldási alternatívával. Az elképzelések szerint, amelyet a gyakorlat is alátámaszt, a szuicid tevékenység gyakran mentális betegségre vezethető vissza. A depressziósok, a személyiségzavarban szenvedők gyakran úgy érzik, hogy nem tudnak megbirkózni a rájuk háruló lelki nyomással. Továbbá az okok között megemlíthető, hogy egyesek úgy érzik, hogy a fizikai fájdalmakat jobban kezelik, mint a lelkieket. A leginkább lányokra jellemző deviáns stresszkezelési metódika jellemzően kamaszkorban (13-15 év körül) jelentkezik először. A tinédzserek felnőtt korukra jórészt általában „kinövik”, azonban némely súlyosabb esetben a szuicid hajlam megmarad felnőtt korban is. (N. L. – kidshealth.org, 2014) A vagdosás egyik, ha nem a legsúlyosabb következménye az, hogy az érintett területeken ejtett vágások sokszor olyan hegeket eredményeznek, amelyek még hosszú évekig nem gyógyulnak be. Mindez persze szociálisan alapjaiban meghatározhatja egy tinédzser életét, hiszen a keze, alkarja, combja akár egy életen át olyan testrészé válhat, amelyeket állandóan takarni kényszerül. A takarás pedig magában foglalja azt is, hogy mindenféle kifogásokat kell gyártania arra vonatkozóan, miért nem teszi szabaddá az alkarját stb. Ennek következtében nagyobb a valószínűsége annak, hogy a szuicid hajlamú, önmagát vagdosó fiatalnál a kialakult szégyenérzet miatt meglazulnak szociális kapcsolatai, eltávolodnak tőle a barátok, magára marad és lényegében a társadalmi kirekesztés szélére kerül. Mivel a maradandó hegek mindig problémát okoznak, nagyon nehéz a társadalomba való visszaintegrálódás, illetve annak elfogadása, hogy az illető pont annyit ér, mint más ember.

Modern stresszkezelési reakciónak minősül a kutyüfüggőség. Sokan napi több órát használnak az okoseszközöket, ezáltal egy képzeletbeli, digitális világot teremtve maguknak, azonban a stresszkezelés során az internet és a számítógépes játékok a valóság elől egy kiváló menekülési irányvonalat jelentenek. Az applikációk világába való burkolózás számos negatív következménnyel járhat, amelyek közül kiemelkedik a kommunikációs készség számottevő csökkenése (szorongás kommunikáció során és/vagy a választékos önkifejezés hiánya és/vagy rendszeres töltelék-szó-használat [őő, izé, aha...], esetleg dadogás) és a perifériás látás csökkenése (ez akár csak a figyelmetlenség is okozhatja).

Az 1. ábrán látható deviáns viselkedési formák a legjellemzőbbek, avagy épp csak a legalapvetőbbek, legkirívóbbak. Tekintettel arra, hogy a szakemberek, társadalmi tudományokkal foglalkozók között sincsen egyetértés abban, pontosan milyen viselkedésminták, elemek tekinthetők deviánsnak, sokak a fenti ábrán látható formákat kiegészítének. Gyakran nevezik a fentiek kívül devianciának a dohányzást, a kávé, vagy éppen a szerencsejátékot, de tulajdonképpen ami a stressz kezelésére adott nem szokványos, avagy egészségünket károsan befolyásolja, az akár devianciának is nevezhető (pl. kutyüfüggőség).

Egy 2014-ben elvégzett kutatás az egyetemisták stresszkezelési szokásait mérte fel. A mintában több mint 600 egyetemista véleménye szerepelt. A kutatás egyik legfontosabb tanulsága az volt, hogy a magyar egyetemi hallgatók leginkább az iskola és a külső elvárások miatt stresszelnek. A 604 hallgató több mint negyede úgy válaszolt, hogy magas stresszfaktort jelent számukra a sulis és az elvárásoknak való megfelelés. A legkevesebb feszültséget a haverok és a barátok jelentik. A feszültség kezelése leginkább három módszerrel történik: zenehallgatás, hobbitevékenység és sportolás. A válaszadók közel fele zenehallgatással vezeti le a feszültséget, de a másik két, megnevezett stresszkezelési technika is 30-35%-ra kifejezetten jellemző. 2014-ben egyelőre elenyésző volt azok aránya, akik már nem tudták egyedül kezelni a szorongást, hanem kénytelenek voltak pszichológus vagy más szakember segítségét kérni. A két nem között nem látszott lényegi eltérés a stresszkezelésben. Egyetlen technika volt sokkal inkább jellemző a nőkre, nevezetesen a „lelkizés”, vagyis a stresszt okozó problémák barátokkal történő átbeszélése.

E kutatás még kitért arra is, hogy az egyetemisták milyen életviteli sajátosságokkal rendelkeznek. Kiderült, hogy a felmérés során megkérdezettek gyakran utolsó pillanatokra hagyják a tanulást, ami akár részben magyarázatot adhat arra, miért a legnagyobb stresszforrás az iskola. A fiatalok életében nagy szerepet tölt be a számítógép. (Ne feledjük, az okoseszközök ekkor még csak elterjedőben voltak, szóval inkább a laptop-használat volt a jellemző.) Ugyan a fiatalok egy része sokat tévézik, de 10,1% azok aránya, akik napi szinten sportolnak. Összességében az életvitel látszólag akár magyarázatot adhat az érzékelt stressz szintjére. (Faragó 2015)

(A magyar felsőoktatási rendszer néhány jellemzője) Véleményem szerint a szellemi elit és a diplomások köre megközelítően azonos réteget kell, hogy lefedjen. Mindezekből az is következik, hogy a felsőoktatás elvileg hozzájárul a nagyobb tudásanyag kiépüléséhez, valamint az olyan jellem kialakulásához, amelyre a társadalom más rétegei joggal példaként tekinthetnek.

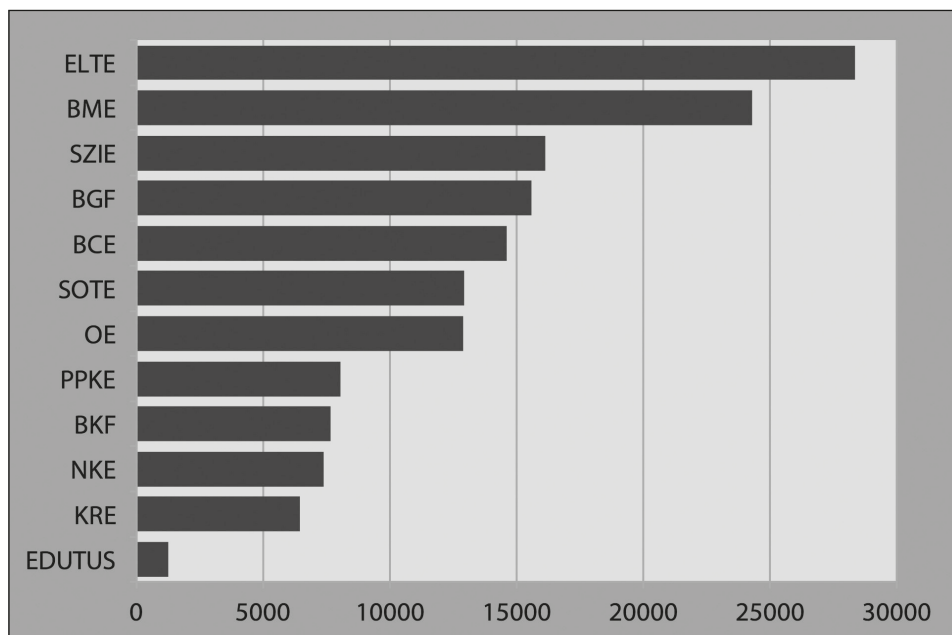
Ennek is köszönhetően egyre nagyobb az igény a diploma iránt. Az egyetemi képzés ugyanakkor más okokból is vonzó lehet: a diploma egy magasabb státuszt eredményezhet, vagy az is valószínű, hogy egy felsőfokú végzettséggel rendelkező magasabb keresetre számíthat, mint egy „csak” érettségizett munkavállaló. Mindezek mellett olykor az egyetemi képzésben való részvétel a család, vagy más felől érkező elvárás következménye. Ma már szinte minden középiskolás, vagy legalábbis jórésztük abban gondolkodik, hogy elvégez egy egyetemet, vagy főiskolát. Ez nemcsak Magyarországon van így, hanem a felsőoktatás expanziója megfigyelhető minden fejlett országban.

A rendszerváltás/rendszerváltozás óta nagy változások mentek végbe. A felsőoktatásban tanulók és az oktatók száma is megugrott. Az 1990/1991-es tanévben 77 felsőoktatási intézményben 17 300 tanár 108 ezer hallgató számára tartott előadásokat. A legmagasabb hallgatói és oktatói létszám az új évezred első évtizedének közepén realizálódott. A hallgatók száma 424 ezer főben tetőzött, míg a 2004–2005-ös tanévben közel 24 ezer tanár oktatott. A tanulmány gerincét adó kutatás a 2014–2015-ös tanév adataival foglalkozik. Erre a tanévre valamelyest visszaesett a felsőoktatási szereplők száma. A 67 intézmény 21 ezer tanárnak ad állást és 307 ezer hallgató képzését teszi lehetővé. (KSH, 2015)

A magyar felsőoktatás leginkább a fővárosra koncentrálódik. Habár az országban Budapesten kívül más egyetemi város is van, a legtöbben mégis a fővárosi egyetemeket részesítik előnyben. A kutatás, ebből következően, elsősorban a budapesti elitegyetekemek sajátosságait vizsgálja. Ennek oka kettős: egyrészt az urbanizálódási folyamatot szem előtt

tartva sokkal többen vannak azok, akik vidékről a fővárosba mennek tanulni, semmint fordítva, másrészt pedig feltételezhető, hogy az egyetemek között nincs nagy eltérés. Úgy gondolom, hogy a vidéki és a budapesti Z-generációs fiatalok már szinte egyáltalában nem különböznek egymástól. A hipergyors technológiai fejlődésnek köszönhetően mára már szemvillantás kapcsolatba kerül két fiatal, így eszmecseréjük folytán egymás felé szocializálódnak, amely a térbeli alapon megmutatkozó jellembeli különbségeket csökkenti.

A fővárosba járó hallgatók létszáma meglehetősen sokatmondó.

2. ábra: Egyes budapesti felsőoktatási intézmények hallgatói létszáma (2015)

Forrás: Magyar Rektori Konferencia (2015)

A főváros két legnagyobb egyeteme, nevezetesen az ELTE és a BME együttesen közel 53 ezer hallgató képzését vállalja. E két felsőoktatási intézmény messze a legnagyobb a városban. A BCE Budai Campusa 2016. január elsejétől a SZIE-hez tartozik, éppen ezért mindenképp célszerű a Szent István Egyetemet is szerepeltetni a listán. A januárban életbelépett változások következtében a SZIE 20 ezer hallgatónál is magasabb létszámmal rendelkezik. A BCE a változások után már „csak” mintegy 10 ezer tanulót tudhat magáénak. Mindenesetre érdekes megfigyelni, hogy a budapesti elitegyetemek összesen több mint 88 ezer fő tanult a 2015-ös évben.

Az ábra adataiból a BME és az ELTE piaci pozíciójának stabilizálódása következik, azonban más nagyvárosokban hasonló méretű oktatási intézmények működnek. Pécsen 21 ezret közelíti meg a hallgatók összlétszáma, míg Debrecenben 30 ezren tanulnak.

A hallgatói létszám mellett szem előtt kell tartani más mutatókat is. A következő táblázat az egyetemeken/főiskolákon tanító tanárok számát is feltünteti.

2. táblázat: Néhány budapesti intézmény létszámadatai és alapítási éve

Megnevezés	Hallgatói létszám	Oktatók száma	Egy tanárra jutó hallgatók száma	Alapítás éve
BCE	14592	469	31,11	1853
BGF	15593	192	81,21	2000
BKF	7639	231	33,07	2000
BME	24291	1336	18,18	1782
EDUTUS	1262	88	14,34	1992
ELTE	28357	1116	25,41	1635
KRE	6439	231	27,87	1855
NKE	7387	196	37,69	2012
OE	12886	237	54,37	1879
PPKE	8055	255	31,59	1635
SOTE	12920	118	109,49	1769
SZIE	16111	723	22,28	1787

Forrás: Magyar Rektori Konferencia (2015)

Az egy tanárra jutó hallgatók száma igen változatosan alakul a különböző oktatási intézményekben. Az EDUTUS-on egy tanárra 14,3 diák jut, míg a másik véglet a SOTE, ahol minden oktató átlagosan 109,5 tanítvánnyal számolhat. A legnagyobb egyetemek közül az ELTE-n ez az arány 25,4, míg a BME-n viszonylag alacsony, 18,2.

A felsőoktatás a bolognai rendszer bevezetése óta lényeges változásokon esett át. Jelenleg egyes képzési formákat leszámítva az egyetemi rendszert egy 3 éves BA, egy 2 éves MA és amennyiben kandidál rá valaki, egy 4 éves PhD-képzés alkotja. Egyes esetekben a BA és az MA egymással összeolvadt és ez egy osztatlan képzést von maga után.

Hetekben, hónapokban gondolkodva az egyetemi szemeszter alapvetően három időszakra bontható. A szorgalmi időszakban a hallgató megkapja azt a tudásanyagot, amely később szükséges lesz számára a tárgy teljesítéséhez. A szorgalmi időszak első 1-2 hete arról szól, hogy a diákok véglegesítsék az órarendjüket, amely magában foglalja a számukra megfelelő tárgyak, oktatók és kurzusaik kiválasztását. A NEPTUN (a felsőoktatásban használt online tanulmányi ügyek intézését elősegítő program) lezárása után az órarend véglegesnek tekinthető. Ebben az időszakban gyakran kisebb fajsúlyú munkák keretein belül már számot kell adni a tudásról, de a ZH-k (zárt helyi) nem feltétlen eleme ennek az időszaknak. A 14 hetes szorgalmi időszakot követi a 4-5 hetes vizsgaidőszak, amikor az addig nem teljesített tárgyakból összevont vizsgát kell írni. Jellemzően egy hallgatónak 6-8 vizsgája van egy félévben. Párhuzamos képzés, vagy csúszás esetén ez a szám változhat. Jellemzően egy végzős hallgató az utolsó félévében csak minimális vizsgát kényszerül letenni. Ebben a szemeszterben sokkal nagyobb a gyakorlati jeggyel abszolválható tárgyak aránya, valamint az évközi munka súlya. A vizsgaszézen utolsó hetében az UV-hét van, amikor azok vizsgáznak csak, akik valamiért az utolsó alkalomra hagyták az adott vizsgájukat, vagy korábban már sikertelen vizsgát tettek. Rajtuk kívül az

utolsó héten kerül lebonyolításra a legtöbb államvizsga, ahol a végzős hallgatóknak számot kell adni szakmai tudásukról és meg kell védeniük szakdolgozatukat / doktori disszertációjukat. Végezetül a vizsgaszezon után a szünidő következik, amely a téli vizsgaszezont követően maximum 1 hét, míg a nyári szünet lényegében megegyezik a középiskolások szünidejével.

(A kutatás módszertana) A tanulmány megírásához egy olyan kutatási tevékenységet végeztem, amellyel az egyetemi szintű oktatás gyakorlati jelenségei széles körben elemezhetők. A kutatási tervben az szerepelt, hogy minél átfogóbb képet adjak a felsőoktatási rendszer gyakorlati működési elveiről, vonásairól. Továbbá szem előtt tartottam, hogy olyan jelenségekre világítsak rá, amellyel a tanulmányok túlnyomó többsége nem foglalkozik. Véleményem szerint egy gyakorlati elemzés egyik legfontosabb vonása, hogy valóban ne az „elvileg így kellene történnie” elv mentén haladjon, hanem az „így történik valójában” elvet kövesse.

A cél megvalósítása csak egy átfogó, kvantitatív és kvalitatív technikákat egyaránt magában foglaló kutatás esetén lehetséges. Alapvető, hogy a kutató minden esetben éber legyen abban a körben, amelyből az elemzéshez szükséges adatokat szeretné beszerezni. Oda kell figyelni minden megjegyzésre, apró cselekedetre és keresni kell az ok-okozati összefüggéseket. Ezek a megfigyelések képezték kutatásom első pillérét.

A második, jól elkülöníthető részkutatásban egy kvantitatív és kvalitatív elemeket is tartalmazó elemzést végeztem. A felmérést egy félig strukturált kérdőív segítségével végeztem el, amely tartalmazott zárt és nyitott kérdéseket egyaránt. Úgy gondoltam, a téma specialitása és a kutatási cél jellemzői miatt nem a standard önkitalételes lekérdezést választom, hanem kikérdezéses módszert alkalmaztam. Ennek következtében a kutatás inkább hasonlított egy hosszabb lefolyású riportra, vagy egy rövidebb időt igénybe vevő mélyinterjúra.

Ebben az interjúsorozatban a felsőoktatásba járó hallgatókat kérdeztem meg a kutatási témámat érintő kérdésekről. Elsősorban a tanulmányokhoz való hozzáállásukra, az életvitelükre voltam kíváncsi, azonban a válaszadókat arról is megkérdeztem, hogyan látják a felsőoktatási rendszerben aktívan résztvevő csoportok (pl. tanári kar) munkáját.

A tanulmány gerincét adó interjúsorozat 150 hallgató lekérdezését foglalja magában. A mintába jórészt a fővárosi elitegyetemek tanulói kerültek be. A kutatásban résztvevők közvetlenül az egyetem hallgatóinak viselkedését illusztrálják. A vizsgált fővárosi elitegyetemek összesített hallgatói létszáma hozzávetőlegesen 88 ezer fő. A minta ugyan nem tekinthető reprezentatívnak, azonban megközelítőleg jól illeszkedik a valós arányokhoz.

3. táblázat: A minta összetétele – oktatási intézményenként, nemenként

Oktatási intézmény	Férfi	Nő	Összesen
1. számú	10	12	22
2. számú	23	15	38
3. számú	16	29	45
4. számú	5	7	12
5. számú	6	12	18
Egyéb	6	9	14
Összesen	66	84	150

Forrás: Saját szerkesztés

Jóllehet, a megkérdezett hallgatók csak néhány egyetem vonásait reprezentálják, mégis a minta rendkívül heterogén. A mintában a táblázatban szereplő öt, kiemelt egyetem mellett további kilenc oktatási intézmény képviselteti magát, így a kutatás 14 egyetem/főiskola hallgatóinak bevonásával történt. Egy-egy egyetemen különböző szakokról kértem véleményeket az oktatási rendszer megítélésére vonatkozóan. Célom volt, hogy minél szélesebb csoportokra tudjam kivetíteni az elemzésemet, amely szükségessé tette, hogy eltérő szakokon, évfolyamokon tanuló hallgatókkal folytassak beszélgetést. Mindezek ismeretében a minta a tanult szakok alapján a következőképpen alakult.

4. táblázat: A minta összetétele – szakokra lebontva

Oktatási intézmény	Minta	Képviselt szakok száma	Képviselt szakok száma, évfolyamok szerint megkülönböztetve
1. számú	22	17	20
2. számú	38	20	29
3. számú	45	27	39
4. számú	12	4	7
5. számú	18	12	14
Egyéb	15	11	14
Összesen	150	91	124

Forrás: Saját szerkesztés

A szakok és az évfolyamok száma együttesen szélesebb spektrumú információk beszerzését is lehetővé teszi. A kérdőív egyes kérdései nem csupán a megkérdezettre, hanem az egész szakra érvényesek. Az előzőekben leírtak alapján, ha átlagosan minden szakot 40 főnek tekintünk, akkor az adatok közvetlenül mintegy 6000 fő viselkedését reprezentálják. Ennek köszönhetően a 150 fős, kis minta egy szemvilág alatt ezres nagyságrendet öltött, amely pedig már figyelemre méltó.

A mintában szereplők átlagosan 21,34 évesek, amely egyben a 19–33 év közöttiek megkérdezését is jelenti. Mivel a 150 megkérdezettből csupán 17 MA-képzésben tanuló szerepel, arra lehet következtetni, hogy a mintában magas a 19–21 évesek aránya. A 150 válaszadó összességében Magyarország mind a 20 közigazgatási egységét képviseli. Budapest mellett mind a 19 megye képviselteti magát kisebb vagy nagyobb arányban. A pesti régiót leszámítva a Fejér megyében lakó hallgatók aránya jelentős, ugyanis 10 megkérdezett egyetemista is Fejér megyében lakik.

A kutatáshoz kapcsolódó kérdőív megszerkesztése után egy szemeszter alatt folyamatosan zajlott az adatbeszerzés. A tanév végeztével ezeket az adatokat rendeztem és utána széleskörű átkonvertálásnak vettem alá azokat. Az adatok kezelésének első lépéseként a válaszokat bekódoltam. Ehhez a Microsoft Excelt használtam. Az elemzésekhez a kinyert adatbázis exportáltam az SPSS-be, ahol statisztikai módszerek segítségével előállítottam a tanulmányhoz szükséges

nyersadatokat. A táblázatok, grafikonok, ábrák létrehozásához egy- és többváltozós módszereket egyaránt használtam. A feldolgozott információkat hol nyers-, hol származtatott adatokból nyertem ki.

A kutatás habár csak 150 fő véleményét, adatait tartalmazza, azonban az eredmények kivetíthetőek, köszönhetően a kérdőív egyes kérdéseinek, valamint a megfigyeléses adatszerzésnek. A korábbi elemzések arra engedtek következtetni, hogy a generáció tagjai között nem tapasztalható oly mértékű differencia, amely alapján okom lenne kételkedni az eredmények általánosításának lehetőségében. Mindezek alapján kijelenthető, hogy a kapott eredmények érvényesek lehetnek:

- MIKROSZINTEN: az érintett intézmények hallgatóira,
- MEZOSZINTEN: a fővárosi felsőoktatási intézményeinek hallgatóira,
- MAKROSZINTEN: az ország felsőoktatási intézményeinek hallgatóira.

A széleskörű tapasztalati adatok a felsőoktatásban szereplők – elsősorban a hallgatók – viselkedésének egy széles spektrumát mutatják be. A felmérés a következő témákat érinti:

- erkölcs
- alázat
- életvitel
- stresszkezelés
- szervezési kérdések
- a felsőoktatás környezeti elemzése
- összegző értékelés

Jelen tanulmány a hallgatók életvitelét és stresszkezelési metodikáját elemzi. A felmérés a 2014–2015-ös tanévben az egyetemre járó fiatalok viselkedését írja le.

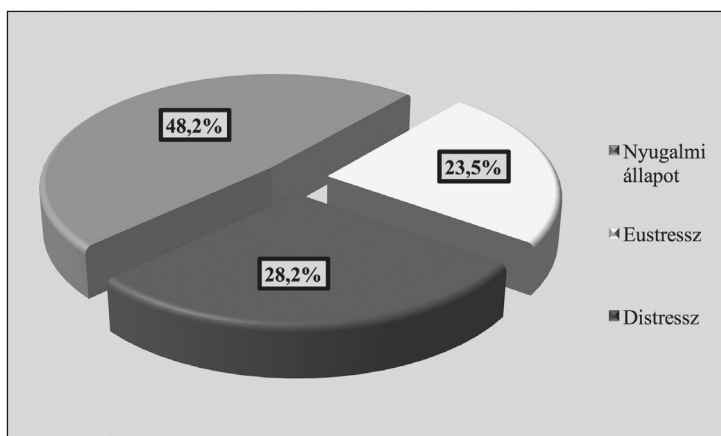
(A kutatás eredményei) Az interjúsorozat, valamint a megfigyelések számos olyan adatot szolgáltatnak, amelyek együttesen lehetővé tették a tanulmány témájának mély elemzését. Ezen információk ismertetésével foglalkozik a fejezet.

Vizsgadruk

Az egyetemi élet egy szerves részét képezi a kétszer bő egy hónapon át tartó vizsgaszezon. Ebben az időszakban, valamint az tárgyak egy részénél már évközben is számot adnak a hallgatók arról, mennyire sikerült elsajátítaniuk az anyagot. A ZH-kra és a vizsgára való készülés több tényező függvénye. Az egyik legfontosabb ilyen exogén, vagy félig endogén tényező az illető egyén lelki állapota, a stresszkezelő mechanizmusának működése.

Egyetemista és egyetemista között nagy a különbség abban a tekintetben, hogy miképp tudják kezelni a rájuk nehezedő nyomást. Sőt, nem csupán két véletlen kiválasztott egyetemista között nagy a differencia, hanem több esetben az is megfigyelhető, hogy két, azonos egyetemre és szakra járó hallgató is másképp reagál a vizsga okozta stresszre. Mindezek együttesen arra engednek következtetni, hogy szükséges elvégezni a vizsgastressz mélyre ható elemzését.

A felmérésben részt vevő hallgatók szintén eltérő módon reagálnak a stresszre. Mindazonáltal összesítve az adatokat látható, hogy az oktatási intézményekben nagy a feszültség.

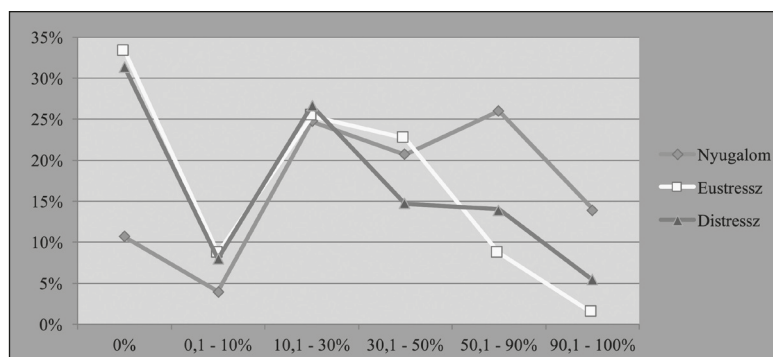

3. ábra: Az egyetemisták lelkiállapota

Forrás: Saját szerkesztés

Egy véletlenszerű alkalmat kiválasztva hozzávetőlegesen minden második diák alapvetően nyugodt, azonban a vizsgázók negyede gyengébben, vagy erősebben, de szorong, vagyis olyan jellegű stresszt él át, ami rombolja a teljesítményét. Ennek jeleit többször lehet tapasztalni az egyetemeken. Akik a vizsgázók körében mozoghatnak, a non-verbális jelekből is leszűrhetik, hogy itt bizony azok vannak zömmel, akik idegesek, feszültek, vagy szorongást éreznek.

Habár az adatok sokatmondóak, az nem feltétlenül igaz, hogy egy adott megkérdezett minden esetben ugyanúgy reagál a vizsgára. Az egyetemisták nagy része nyugalmi fázist, eustresszt és distresszt is egyaránt átél, azonban ezek gyakorisága egyénenként eltér.

4. ábra: Az egyetemisták lelkiállapota – megoszlási adatokra alapozva

Forrás: Saját szerkesztés

A megkérdezettek mintegy 15%-a nyilatkozott úgy, hogy a vizsgák alkalmával maximálisan nyugodtnak gondolja magát. Jóllehet, a legtöbbször gyakran nyugodtak, mégis figyelemre

méltó az a megközelítőleg 10%, akinek a lelkiállapota sokféleképp jellemezhető, de nyugodtnak nem nevezhetők. A válaszadók mintegy felére az jellemző, hogy a vizsgákat pozitív stresszel éli meg, ami inkább felpörgeti, ösztönzi a nagyobb teljesítményre. Mindezek ellenére mindösszesen 30% körül mozog azok aránya, akik sosem szoronganak a vizsga miatt. A distresszben vizsgázók aránya igen jelentős. Minden ötödik megkérdezett lelkiállapotára a distressz illik jobban, vagyis olyan típusú stresszt élnek át, amely inkább visszaveti teljesítményüket, szorongást okoznak és esetenként még akár testi és egyéb tünetekkel is járhatnak.

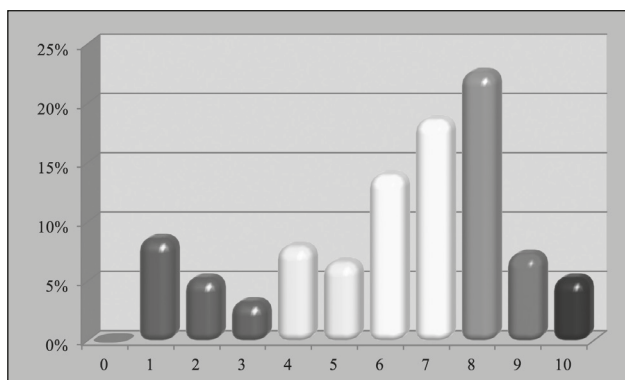
A válaszadók között nagy volt a különbség a vizsga előtti distressz tekintetében, ha a válaszokat nemek mentén két részre bontottam. Jól láthatóan magasabb a lányok között az erősen stresszelők aránya, ami azt is jelenti, hogy a vizsgaszorongás egyértelműen rájuk jellemző inkább. Ezt jelzi, hogy a lányok 15%-ára jellemző, hogy a vizsgaalkalmak előtt legalább 80%-os arányban distresszt élnek át. Ugyanez a mérőszám a fiúk esetében 6-7%.

A kutatás folyamán dokumentáltam, hogy a stressz mértékét az aktuálisan számonkért tárgy, illetve a számonkérés jellege befolyásolja. Ugy tapasztaltam, hogy a legtöbb esetben a szóbeli vizsgák és a prezentációk okoznak gondot; talán a közvetlen személyes megnyilvánulás miatt.

A stressz nem függ a megkérdezett korától. Gondolnánk azt, hogy az elsősök, akik még tapasztalatlanok, jobban stresszelnek, mint a már rutinosak, de ez nem feltétlen állja meg a helyét. Ha már mindenképp összefüggést keresünk, azt állíthatjuk, hogy a nagy tét előtt álló fiatalokra jobban jellemző a distressz. A felmérés eredményei szerint frusztráltabbak, akik már túl vannak életük első nyelvizsgáján, államvizsgáján, szakdolgozatán.

A stressz jellege (eustress/distressz) önmagában is hordoz információt annak kapcsán, milyen a megfigyelt hallgató stresszkezelése, azonban ezen felül célszerűnek tűnik a stressz erősségét is külön kiemelni és elemezni. Mindezek szellemében kíváncsi voltam arra, hogy a válaszadók mit gondolnak arról, milyen erős stresszhatás éri őket a vizsgáik alkalmával.

Az interjúk során többek mondták, hogy a kérdés nem ilyen egyszerű, ugyanis vizsgánként eltérő a stressz erőssége. A korábban tapasztaltaknak és a korábban leírottaknak megfelelően sokak azt mondták, hogy az írásbeli alkalmával nyugodtak, ellenben ha szóbeli számonkérésről van szó, akkor sokkal frusztráltabbak. Megkértem a válaszadókat arra, hogy a válaszuk során az átlagos vagy éppen a jellemző stressz szintjéről számoljanak be. A megkérdezetteknek 0–10-es skálán kellett egy értéket mondaniuk, ahol a 0 a tökéletes nyugalmat, míg a 10 az extra erős stresszhatást jelentette.

5. ábra: A válaszadók által érzékelt stressz erőssége

Forrás: Saját szerkesztés

A válaszadók igencsak heterogének az érzékelt stressz erősségét illetően. Az ábrán különböző színnel jelöltem azokat az oszlopokat, amelyeket egy azonos jellemzően tudok illetni. A legalacsonyabb számmal válaszolók számára a stressz nem okoz gondot, a 4–7 közötti kategóriában azok szerepelnek, akik közepes erősségű, vagy váltakozó intenzitású stresszt tapasztalnak, míg a szorongást megközelítő stresszt átélők a 8–10-es számmal érzékeltették, hogy nehezen tudják kezelni a rájuk nehezedő lelki nyomást. A megkérdezettek 17%-a alapjáraton nem szembesül komolyabb stresszhatással, 48% mérsékelt stresszes, azonban 35% azok aránya, akiknél a stressz igen erős. Jóllehet, a határok más-képpen is értelmezhetőek, de az ábra adatai arról is tanúskodnak, hogy a legmagasabb stresszt jelentő két kategóriát az egyetemisták 12%-a jelölte meg a válaszában.

A nemek között ebben az esetben is erős eltérés mutatkozik. A válaszok arra engednek következtetni, hogy a lányok közel fele legalább 8-as erősségű stresszt él át a vizsgán (következtetéképpen a vizsgák során sokszor szorong), míg a fiúk esetében ez az arány mindösszesen megközelítőleg 20%. A nemi hatásokon keresztül az egyetemeken között is kisebb-nagyobb differenciák állnak fenn e kérdés vonatkozásában. Azokban az oktatási intézményekben, ahol magasabb a lányok aránya, magától értetődően magasabb is azok aránya, akik a számonkérések előtt és alatt igencsak feszült állapotban vannak.

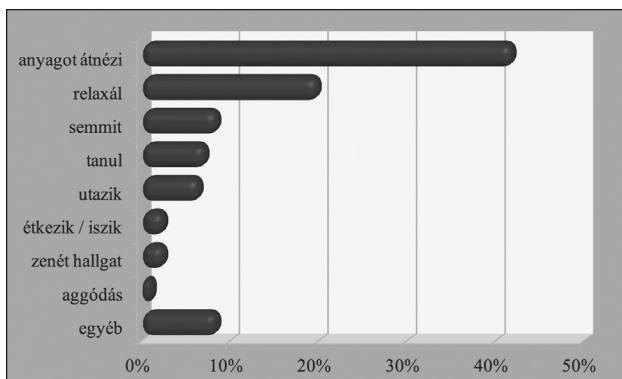
Természetesen a stressz több esetben eredményezheti azt, hogy a megfigyelt hallgató nem képes kiadni magából azt a teljesítményt, amire a tanulása alapján képes lenne. Ez a tény egyértelmű jele az erősebb vizsgastressznek, vagyis a negatív hatású distressznek. A válaszadók szűk felével már előfordult, hogy legalább egyszer leblokkolt, azonban a viszonylag rendszeresen lefagyó egyetemisták aránya 20% körül mozog. Azok, akik nem képesek teljesíteni, nagy részben lányok, tehát mondhatjuk, hogy a stressz ebben a tekintetben is leginkább őket érinti. A felmérés eredményei szerint a lányok negyede, míg a fiúk tizedére jellemző a rendszeres leblokkolás. Természetesen a leblokkolás sokszor magával vonja a rossz vizsgaeredményt, illetve több esetben annak ismétlését is. Oktatási rendszerenként ugyan némiképp változó a leblokkoló diákok aránya, azonban itt nem érvényesül az az erős hatás, amelyet a megkérdezett neménél tapasztalhattunk, tehát a femininebb egyetemen is hasonló a lefagyó hallgatók aránya, mint egy maszkulin oktatási intézményben.

A vizsgák időpontjai ismertek, a hallgatók (jellemzően) felkészülnek rá. A hirtelen számonkérés során magasabb azok aránya, akik nem tudják visszaadni tényleges tudásukat és leblokkolnak.

A stressz abban is megmutatkozik, hogy mivel foglalkoznak az érintettek a vizsgát megelőzően. A gyakorlat alapján elmondható, hogy általában 8-kor, 10-kor, 12-kor és 14 órakor kezdődnek a vizsgák. Nyilván ez némiképp befolyásolja a vizsgázó tevékenységét, azonban az mindenképp sokat elárul lelki állapotáról, mivel foglalkozik a vizsgát megelőző utolsó órában. A kutatás erre vonatkozó kérdése érdekes eredményt hozott.

A válaszadó egyetemisták jelentős része úgy fogalmazott, hogy a vizsga előtt egy órával ha nem is tanul, de még egyszer átnézi az anyagot. A gyakorlati tapasztalatok ezzel egybecsengenek, ugyanis számos esetben tapasztaltam, hogy komoly kupaktanácsok folynak az egyes asztaloknál a vizsgaanyagot illetően. Mindezek mellett a kérdőív kitöltését vállaló egyetemisták 7%-a még tanul, vagyis az utolsó pillanatokban is az addig megtanulatlan anyagrészek elsajátítására tesz kísérletet – több-kevesebb sikerrel. A vizsgaanyag átnézésén felül jelentős még azok aránya, akik mentálisan próbálnak felkészülni a vizsgára, mégpedig relaxációval. Habár a relaxáció számos módját alkalmazzák a fiatalok, a céljuk ugyanaz – megnyugodni, illetve fejben 100%-ban felkészülni arra, hogy számot kell adniuk a szemeszter során átadott anyag elsajátításáról. A felmérés eredmé-

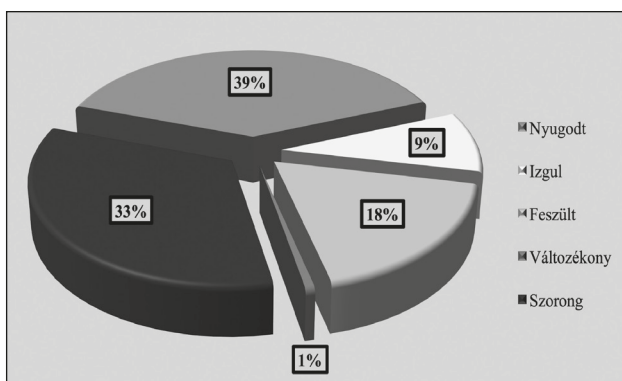
neyei szerint minden ötödik hallgató a tágan értelmezett relaxációval foglalkozik közvetlen a vizsga előtt. Egyéb stresszkezelő technikák közül megnevezésre került az étkezés, a dohányzás, a kávéfogyasztás és a kiabálás is. Mindezek ellenére vannak olyanok, akik semmilyen technikával nem tudják elterelni a figyelmet a stresszről és saját maguk álltan bevallva is főtevékenységképpen az aggodással, félelemmel vannak elfoglalva.

6. ábra: A vizsgára készülő hallgató vizsga előtti tevékenysége

Forrás: Saját szerkesztés

Az eddig csak közvetetten vizsgált vizsgastressz leginkább abban az esetben realizálódik, amikor az érintett maga is bevallja, hogy a számonkérések előtt, alatt lelkiállapota egyáltalán nem nyugodt. Éppen ezért kíváncsi voltam arra, hogy miképp vélekednek a megkérdezettek a saját állapotukról a vizsgák előtt. A válaszadóknak egy szóval, esetleg szószerezzettel kellett leírniuk, mit éreznek a vizsgák előtt.

7. ábra: Az egyetemisták lelkiállapota – vizsgák előtt és alatt

Forrás: Saját szerkesztés

Az egyetemistákra lényegében a két szélsőséges állapot jellemző. Míg közel 40%-uk nem stresszel a vizsgák miatt, addig az önbevalláson alapuló kérdésnél az interjúalanyok

harmada válaszolt úgy, hogy szorong a vizsgák előtt/alatt. Jóllehet, a stressz és a szorongás is különböző szinteket jelenthet, azonban az mégiscsak elgondolkodtató, hogy miért nem nyugodt a lelkiismerete a vizsgázó diákok közül minden harmadiknak.

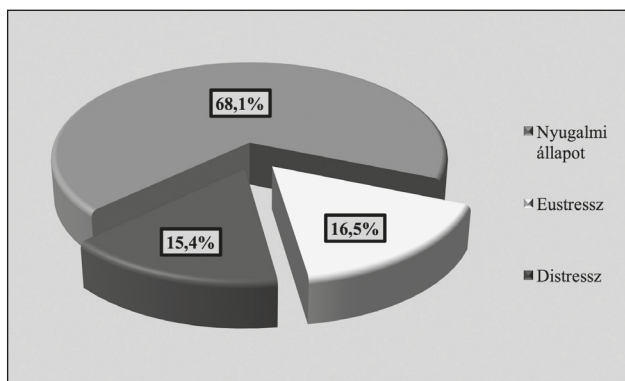
Az eddig leírtak ugyan arra engednek következtetni, hogy a stresszkezelés nem okoz akkora problémát a legtöbb Z-generációs egyetemistának, azonban a gyakorlati élet nem kifejezetten a vizsgákból, hanem sokkal inkább élethelyzetükből áll, amikben meg kell tudni állni a helyünket. Kutatásaim során tapasztaltam, hogy a vizsga időpontjának tudata, meg egyáltalán, a számonkérés ténye némiképp nyugtatja a fiatalokat. Sokkal nagyobb a bizonytalanság abban a helyzetben, ha hirtelen jön a tudás számonkérése, illetve ha tudásuk úgy van tesztelve, hogy arra nincs idejük felkészülni. Ebben az esetben sokkal magasabb a stresszes hallgatók aránya, illetve a szorongók, leblokkolók száma is megnövekszik. Ugyan közvetlen kutatási adat nem rendelkezésre, de becsléseim szerint a hirtelen élethelyzetben 20-30%-kal magasabb a stresszelők, szorongók aránya, mint egy olyan vizsgahelyzetben, amire fel tudtak készülni, amire előzetesen is számítottak.

Míndeaz tehát azt jelenti, hogy a szorgalmi időszak a legnyugodtabb, utána az írásbeli vizsga teljesítése okoz a legkisebb gondot. A szóbeli megméréstetés során jobban jelentkezik a stressz, míg végül a szorongást és blokkolást legvalószínűbben akkor tapasztaljuk, ha hirtelen teszteljük a fiatalok ismereteit.

Magánéleti stressz

A kutatás másik szerves kérdése az volt, hogy mennyiben okoz gondot az egyetemisták számára a magánéleti stressz. A karrieren kívül a magánélet is okozhat erős frusztrációt. A családban végbement változások, az esetleges veszekedések, válások, a szerelmi csalódások feldolgozása, az önkép mind olyan területek lehetnek, amelyek akár problémát is okozhatnak még egy olyan ember számára is, akinek alapjáraton jelentős lexikai tudása van.

Az egyetemistákra jellemzően ugyan nem nehezedik nagy magánéleti nyomás, mégis akadnak olyanok, akik nehezen viselik el a privátéletből fakadó stresszt.

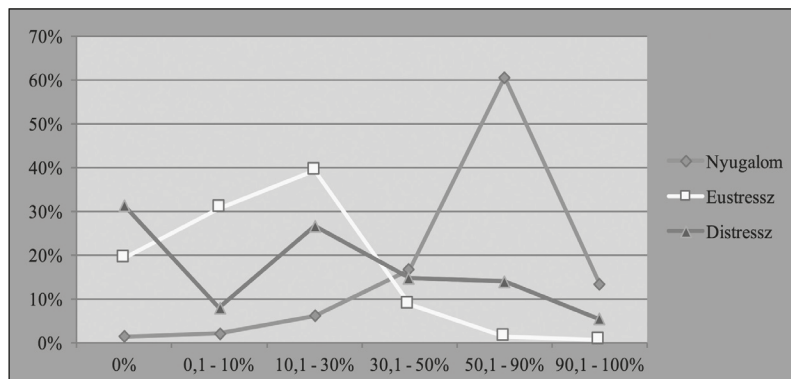
8. ábra: Az egyetemisták lelki állapota a magánéleti kérdések vonatkozásában

Forrás: Saját szerkesztés

Egy átlagos egyetemista a magánéletében mintegy kétharmad arányban nyugodt, azonban a megkérdezettek válaszaiból arra lehet következtetni, hogy a negatív stressz is jelen van a válaszadók életében, ugyanis a felmérés szerint a distressz aránya 15%, vagyis

minden hatodik stresszor erősen kihat a személyiségükre. Ahogy korábban a vizsgastressz esetében, úgy a privát stresszorokat is a lányok kezelik nehezebben, de ez a differencia nem oly szembetűnő, mint a vizsgastressz során tapasztalt különbség.

Ez is azt sugallja, hogy egyénenként eltérően érzékelik a privátéletről fakadó stresszhatásokat. Egyesek számára a stressz kezelése nem okoz gondot, míg mások stresszkezelési mechanizmusa igencsak inogó lábakon áll.

9. ábra: A megkérdezettekre vonatkozó egyes lelki állapotok megoszlása

Forrás: Saját szerkesztés

Az interjúalanyok közül sokak számára a magánéleti nyugalom túlsúlya érvényesül. 60%-uk többségében (maximum 90%-ban) nyugodtak vallja magát és minimális (1%) azok aránya, akik egyáltalán nem képesek ellazulni. A saját bevalláson alapuló válaszokból az is kiderült, hogy erősebb (negatív) stresszhatást a megkérdezettek 30%-a nem érez. Összességében a válaszok megoszlásából arra lehet következtetni, hogy a legtöbben a 70–75% nyugalmi állapot, 20–25% eustressz és 5%-os distressz-arányt közelítik meg.

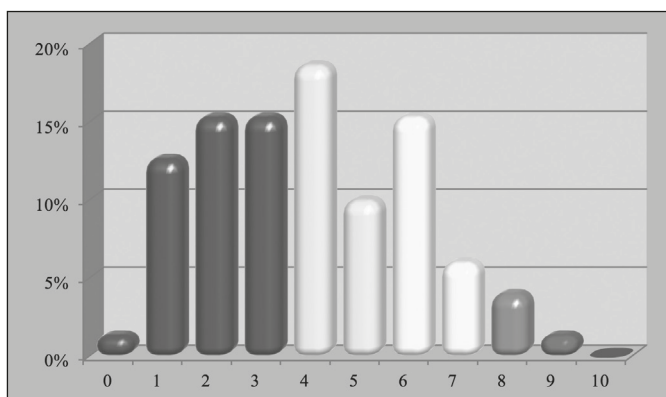
Nemekre vetítve a kapott eredményeket arra következtethetünk, hogy habár némiképp itt is megvalósul a stresszesebb kategóriában a lányok felülreprezentáltsága, ez a különbség nem oly mértékű, hogy azt statisztikailag relevánsnak lehessen nevezni.

Természetesen a magánéletben is eltérő erősségű stresszt éreznek az egyetemisták. Ahogy a vizsgák alkalmával is azt tapasztalhatjuk, hogy egyikük izgul, a másik vizsgázó meg aludni sem bír, itt is hasonlóképpen oszlanak meg a viselkedési formák.

A kutatás során kíváncsi voltam arra, hogy jellemzően milyen erős stresszhatással kell szembesülniük a privát szférában. Többen úgy feleltek, hogy ez változó, hiszen bizonyos dolgokra nyugalmasan, más dolgokra meg erőteljes stresszel reagálnak. Az átlagos stressz erősségét egy 0–10-es skálán kellett megjelölniük.

A válaszadók jellemzően gyenge stresszhatásnak vannak kitéve. A felmérésben résztvevő hallgatók mintegy 40%-a alacsonynak érzi a frusztráció szintjét a mindennapokban és jellemző az is, hogy adott egyén nagyobb feszültséget éreznek a karrierjük, mint a magánéletük során. A válaszadók mindösszesen közel 10%-át éri a mindennapokban erős stresszhatások.

A tapasztalt stressz erősségének vonatkozásában ismételtelen nagy a nemek közötti eltérés. A felmérés adatai arra utalnak, hogy a lányok 18%-a legalább 7-es erősségű stresszel néz szembe a mindennapjai során, vagy annak legnagyobb részében, ugyanakkor a fiúk mindösszesen 3%-ára jellemző a privát szférával összefüggő szorongás.

10. ábra: A magánélet során tapasztalt stressz erőssége

Forrás: Saját szerkesztés

A distressz és az erősebb stresszhatások olykor gyakorta állandósuló feszültséget, szorongást vagy egyéb mentális zavarokat eredményezhetnek. A mentális állóképesség alakulását nem befolyásolja közvetlenül a diploma megléte, vagy a magas szintű tanulmány, éppen ezért a distresszben lévő egyetemisták ugyanúgy ki vannak téve a lelki betegségek veszélyének. Mindezek ellenére a válaszadók négyötödének komoly lelki problémája még nem volt. Egyesek azonban nem ilyen szerencsések. A felmérésben résztvevők 13%-a 1-1 alkalommal már szenvedett rövidebb ideig mentális problémáktól, de mintegy 6-7%-a azok aránya, akik számára a szorongás, a distressz megoldhatatlan problémát jelent. Ahogy a vizsgák előtt erős stresszt jelez az éjjeli nem alvás, a heves szívverés, így a magánéletben is megvannak azok a problémakörök, amelyek arra engednek következtetni, hogy lelki problémákkal küszködik az illető. A kutatásban résztvevők közül akadt pánikbeteg és olyan is, akit depresszióval diagnosztizáltak. Számukra a mindennapok is sokszor felérnek egy kínzással, illetve önbizalmuk lényegében nincs. A párkapcsolati kudarcok, egy családtag elvesztése következtében kialakuló gyász és depresszió, vagy nervosa (anorexia nervosa, bulimia nervosa és ortodexia nervosa) típusú gondok egyaránt problémákat okozhatnak.

Stresszkezelési metodikák

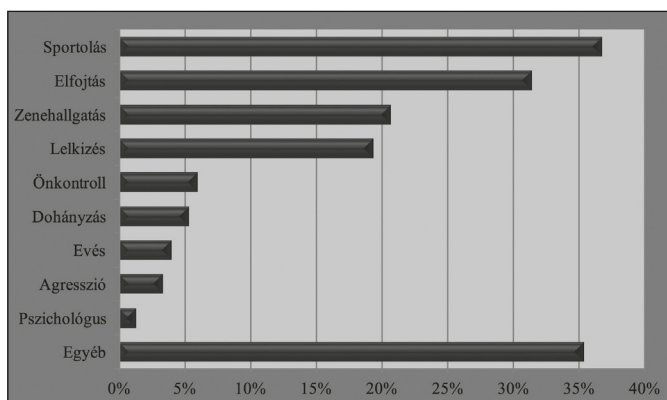
Ahogy látható, az egyetemisták életében fontos szerepet tölt be a stressz. Kiderült, hogy míg egyesek számára a stressz nem jelent lényegi akadályt, addig mások számára kifejezetten problémás a stresszből adódó szorongás leküzdése.

Éppen ezért mindenképp szem előtt kell tartanunk azokat a praktikákat, amelyekkel a Z-generációhoz tartozó fiatalok igyekeznek kezelni a stresszt.

A felmérés során észrevettem, hogy a megkérdezettek szinte egyetlen esetben sem szóltak arról, hogy tudatosan készítenék fel magukat a stresszre, vagyis hogy saját maguk mentális felkészítését végezzék el, amivel jobban tudnák kezelni a feszültséget kiváltó helyzeteket. Alig néhány ember tesz megelőző lépéseket, arányukat mindenképp 10% alá becsülném.

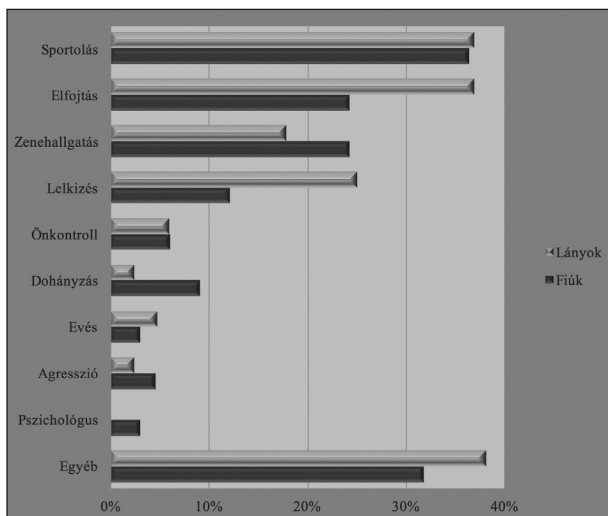
Az alanyok leginkább a stressz jelentkezése után végeznek hatékony vagy kevésbé hatékony stresszkezelési eljárásokat, amelyekkel igyekeznek megnyugtanni magukat, többkevesebb sikerrel. A legjellemzőbb stresszkezelési metodika a sportolás. A megkérdezettek

37%-a az aktív stresszkezelés ezen módját választotta, amely a véleményem szerint előnyös. A felmérés arra nem tért ki, hogy ezen fiatalokra milyen gyakoriságra jellemző a sportolás, holott ez mélyebb elemzéseket tudna generálni, de korábbi tapasztalatok szerint az iskolán kívüli sportolás inkább alkalmi, semmint rendszeres jelleget ölt. A sportolással szemben negatív megítélés alá esik, hogy az egyetemisták harmadára jellemző, hogy a stresszt elfojtja, amely így akár a későbbiekben nagyobb problémákat is okozhat. A terelő eljárások összességében csak átmeneti megoldásként funkcionálhatnak (tagadás, háritás, terelés, elfojtás), éppen ezért a 31%-os részarány messze meghaladja azt az arányt, ami elfogadható lenne. Gyakori még a zenehallgatás és a lelkezés. A felmérés szerint az egyetemisták 3%-a szakember segítségével igyekszik megbirkózni a stressz, szorongás okozta problémákkal.

11. ábra: Az egyetemisták stresszkezelési metódusai

Forrás: Saját szerkesztés

12. ábra: Az egyetemisták stresszkezelési technikái – nemi bontásban

Forrás: Saját szerkesztés

A stresszkezelési technikák nemi bontásban történő vizsgálata rámutatott arra, hogy egyes esetekben komoly eltérések vannak. A lányokra inkább jellemző, hogy szorongás esetén a kiváltó okot megbeszélnek barátaikkal (25%), ugyanakkor megközelítőleg 40%-ra jellemző, hogy elfojtja magában a gondokat, ezzel még nagyobb nehézségeket okozva saját magának. A legnagyobb differencia az elfojtás esetében tapasztalható; a lányok 37%-a, míg a fiúk 24%-a választja ezt a stresszkezelési lehetőséget. A fiúk zenehallgatással és dohánnyal vezetik le a feszültséget, de az is meglepő, hogy a minta szerint csak fiúk járnak pszichológushoz. Természetesen mivel a minta nem elég nagy, illetve azon belül is nagyon kevés szakembert megjárt válaszadóval beszéltem, az eredmény nem általánosítható.

(Összegzés) Ahogy látható, a stressz beleivódott az egyetemisták mindennapjaiba. Egyértelműen ki kell jelentenünk, hogy a felsőoktatási teljesítmények mellett a stresszre adott válasz szintén szegregál. Mindazoknak, akik számára a stressz egy átmenetileg fellépő enyhe zavaró tényező, nyitottak a kapuk, ellenben azokkal, akik a magánéletükben és/vagy karrierjük során jelentkező szorongással nem tudnak mit kezdeni.

A magyar felsőoktatás humán nyersanyaga, vagyis a felvételiző diákokat öt csoportba osztottam a stresszre adott válasz szerint. Ezek a következők:

1. Nyugodt emberek

Ideális állapot. Sem a vizsgák, sem a magánéleti problémák miatt nem akadnak ki. Nem jellemző rájuk a stressz, de ha mégis, akkor szinte kizárólagosan a pozitív stressz hatásait érzik, vagyis nő a teljesítőképességük. Jellemző, hogy viszonylag higgadtak tudnak maradni, s ha mégis idegesek lesznek, az csupán átmeneti állapot.

2. Vizsgaszorongók

Ugyan a magánéleti problémák jellemzően nem okoznak jelentős stresszt, de az elvárások miatt a számonkéréseknél jellemzően nagyon stresszelnek. Izgulnak, idegesek, olykor még életviteli tüneteket is produkálnak a vizsgát megelőző 24 órában. Ilyen az étvágytalanság, a nehéz elalvás, illetve a szédülés érzete. Szélsőséges esetben nyugtatókhoz fordulnak. Ezek a szélsőséges jelenségek ciklikusak; koncentrálnak januárra és a május-június időszakra, amikor a vizsgaidőszakban 6-8 vizsgája van a fiataloknak. Ezen időszakokat leszámítva nagyjából nyugodtnak tekinthetők, bár olykor kell nekik a lazítás. (Ez sok esetben a bulizásokban mutatkozik meg.)

3. Magánéleti szorongók

A karrierjük többé-kevésbé egyenesen ível előre, jól megy a tanulás, vannak lehetőségeik, de a magánéletben rendkívül bizonytalanok. Egy nehezebb vizsga általában nem okoz stresszt, de egy rosszul sikerült párkapcsolat annál inkább. Egy otthoni veszekedés érzékenyen érinti őket, kiváltóképp, ha ez az állapot társul egy maradandó feszült légkörrel. Esetenként előfordul, hogy a kezelhetetlen erősségű szorongásaikat az okozza, hogy nincsenek megelégedve saját külsőjükkel, esetleg jellemükkel. Jellemző, hogy ezeknek a fiataloknak alacsony az önbizalmuk és félénken viselkednek szociális helyzetekben. Nem, vagy csak nagyon nehezen tudják elengedni magukat. Lazulásuknál sokszor a mesterséges eszközök (pl. alkohol) nagy szerepet játszanak.

4. Átlagemberek

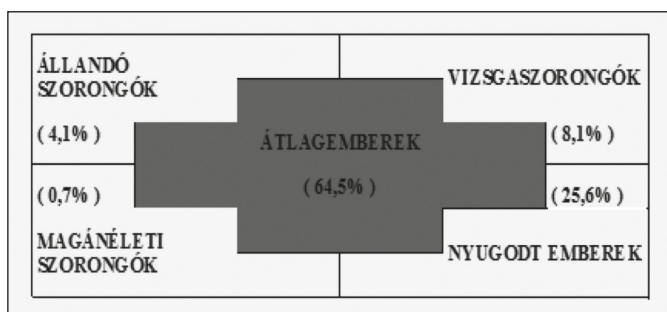
Nem kifejezetten nyugodtak és nem kifejezetten stresszesek. A normális kereteken belül változékony a lelki állapotuk. Legyen szó vizsgáról, vagy magánéletéről, képesek adott körülmények függvényében erősen stresszelni, de megfelelően nyugodt körülmények között ők is higgadtak magadnak. Kellőképpen határozottak, szociális helyzetekben megállják a helyüket, de a nagy felelősséggel járó momentumoknál már elbizonytalanodhatnak. Nincs

kifejezetten nyugodt, sem szorongós időszakuk, általában időszaktól függetlenül változik ciklikusan a lelkiállapotuk; de nem extrém amplitúdóval.

5. Állandó szorongók

Számukra a vizsgák és a magánélet is egy nagy szorongással teli időszakot jelent. Nehezen tudnak ellazulni, hiszen nem érzik magukban azt az önbizalmat, hogy képesek elvégezni megfelelő eredménnyel az egyetemet, ugyanakkor magánéleti problémák esetén is összezuhannak. Ez egy komplex mentális probléma, s a jövő szempontjából mindenképp veszélyforrásként értelmezhető. Jellemzően menekülnek a stresszor elől, nincsenek jól kialakult stresszkezelési eljárásaik, egyedül képtelenek megbirkózni a rájuk nehezülő nyomással.

A felsőoktatásban tanuló hallgatók fenti öt csoportba sorolása eltérő nagyságú csoportokat generál. Az arányok évről évre változhatnak, de a Z-generáció egyetemre való betörésével egyidejűleg több életfolyamatban töréspontok figyelhetők meg. Egy példa erre a stressz megnövekedett szerepe.

13. ábra: Az egyetemisták csoportokba foglalása az átélt stressz alapján

Forrás: Saját szerkesztés

A kutatás során kiderült, hogy a fővárosi elitegyetemekre járók jellemzően átlagosan feszültek, ami azt jelenti, hogy azért igenis izgatottak a vizsgák előtt és annak ellenére, hogy alapvetően nyugodtak a magánéletben, képesek a kiakadásra. Ami pozitívumnak tekinthető, hogy a megkérdezettek negyede sem a vizsga, sem a magánélet nyomasztó hatásait nem érzi meg különösebben.

Egyértelműen kiemelendő a megkérdezettek közül az a 4,1%, aki szorongásai ellen nehezen tud védekezni. Ők abban a kategóriában foglalnak helyet, ahol mind a magánélet, mint az egyetemista lét (karrier) igencsak stresszesnek tekinthető. Állandóan, vagy nagyon gyakran éreznek szorongást, ezek olykor kihatnak az életvitelükre.

Több esetben megfigyelhető, hogy ez nem egy átmeneti állapot, hanem „személyiségvonás”, ami nagyrészt a helytelen stresszkezelési metodika alkalmazásának tudható be.

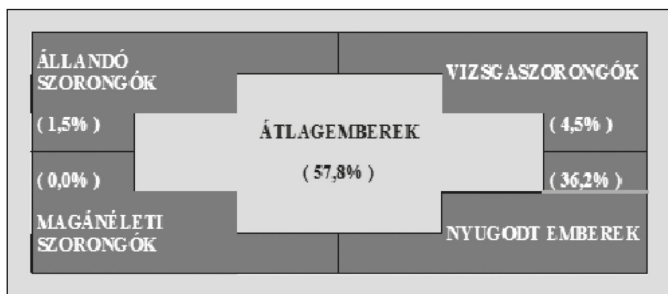
Amennyiben ezen adatokat kivetítjük a fővárosi elitegyetemek 88 ezer diákjára, akkor a következő irányszámokat kapjuk:

- NYUGODT EMBEREK: 22 528 fő
- ÁTLAGEMBEREK: 56 760 fő
- MAGÁNÉLETI SZORONGÓK: 560 fő
- VIZSGASZORONGÓK: 6480 fő
- ÁLLANDÓ SZORONGÓK: 3280 fő

A becslés szerint nagyságrendileg a fővárosi 5 elitegyetemre 10 000 olyan hallgató jár, akinek szorongásos problémái vannak. Ez egy oktatási intézményre vetítve átlagosan megközelítőleg 2000 hallgatót jelent. Az elitegyetemekre becsült állandóan szorongók száma 3280 fő, ami igencsak elgondolkodtató. Ha úgy feltételezzük, hogy ezen hallgatók csak 5%-a is rendelkezik komoly lelki problémával (depresszió, pánikroham, kevert szorongásos depresszió, személyiségzavar...), akkor 164 főre tehető az ilyen súlyos állapotban lévő Z-generációsok száma. Viszonyításképpen ez azt jelenti, hogy a vizsgált egyetemeken évfolyamonként a mérettől függően 3-11 ilyen mély problémákkal küszködő diákkal találkozhatunk.

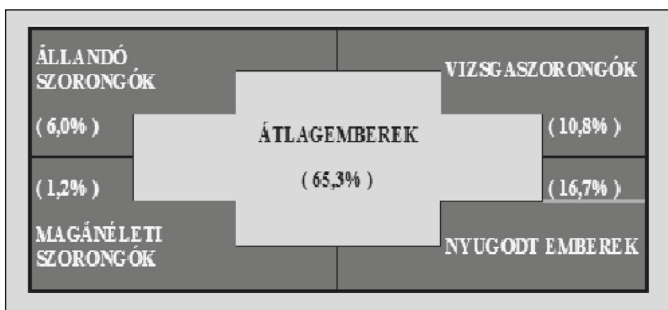
A kutatási adatok arra engednek következtetni, hogy a magánéleti válságok is számottevően befolyásolhatják az egyetemi vizsgák teljesítését. A szorongással való eredménytelen küzdelem az elemzett generációban gyakran depresszióban realizálódik. A depresszió egyik gyakori jelensége a szociális-, vagy épp az agorafóbia. Ez sok esetben az egyetemi közegben való kényelmetlen létet is jelenti, amely akár kimaradást, passzíváltatást, vagy a tanulmányok abbahagyását is maga után vonhatja. Ez egy elképzelhető forgatókönyv arra vonatkozóan, hogy a szorongás elleni kiszolgáltatottság miképpen teheti tönkre egy feltörekvő fiatal álmait és jövőjét.

Míndezek ellenére az összegzéskor meg kell említeni, hogy a stresszel kapcsolatos témáknál nagy szerepe van az érintett személy nemének, hiszen általában a lányok/nők érzékenyebben reagálnak a stresszorokra. A magánéleti és a vizsgastressz keresztmetszetbe állításánál hasonlóképp célszerű megvizsgálni, hogy a fiúk és a lányok hogyan reagálnak a megmérgettetésekre és a magánéleti konfliktusokra.

14. ábra: Az egyetemisták csoportokba foglalása az átélt stressz alapján – fiúk

Forrás: Saját szerkesztés

15. ábra: Az egyetemisták csoportokba foglalása az átélt stressz alapján – lányok

Forrás: Saját szerkesztés

A fiúk és a lányok között megfigyelhető némi eltérés. Kijelenthető, hogy a lányokra jobban jellemző a szorongás, mint a fiúkra. A legnagyobb differencia a nyugodt emberek arányában mutatkozik meg. A fiúknál 20 százalékponttal magasabb az alapvetően nyugodt lelkiállapottal rendelkezők aránya. Míg a fiúk közül minden harmadik, addig a lányoknál minden hatodikra jellemző, hogy nem stresszel.

A megkérdezett lányok 10,8%-a a vizsgák alkalmával szorong, de alapjáraton nyugodt, míg a fiúknál ugyanez az arány 4,5%. Ez a tény egyben megfelelő alátámasztást ad azon állításomnak, miszerint alapjában véve az egyetemisták között is érvényesül az az általánosságban is tapasztalható jelenség, miszerint a nők érzékenyebbek a pszichés behatásokra, nehezebben tudják kezelni a stresszt, amelyből következően magasabb a mentális betegségben szenvedők aránya.

(Következtetések) A kutatás rávilágított arra, hogy habár 2-3 év alatt nagyban megváltozott az egyetemista-állomány, ez nem mutatkozik meg jellemzően a stressz kezelésében. A 2014-es kutatásban nagyrészt még az Y-generáció utolsó néhány évfolyamához tartozó hallgatók vettek részt, míg 2015-ben már sokkal magasabb a Z-generációs egyetemisták száma és aránya.

A digitalizáció egyre nagyobb stresszkezelési problémákat eredményez, azonban ennek kimutatására nem elegendő 2 év, tekintettel arra, hogy egy 22 és egy 24 éves egyetemisták szokásai meglehetősen hasonlítanak egymáshoz. Amennyiben nagyobb távlatban megvizsgálhatóak lesznek a hallgatók, akkor már feltehetően lényegesebb eltéréseket is észre lehet venni.

Ami azonban egyértelműen látszik, hogy az egyetemisták egy szűk részének, nagyjából 5-10%-ának komoly gondjai vannak a stresszkezeléssel. Ha az elitegyetemek 88 ezer fős létszámát vesszük alapul, akkor ez hozzávetőlegesen 5-6 ezer szorongással küszködő fiatal, diplomás munkavállalót jelent.

A részleges szorongással küszködők – vagyis akik vagy csak a vizsgák alkalmával, vagy csak a magánéletben szoronganak – szintén nagy veszélyt jelenthetnek a jövőben, hiszen egyes fronton érzelmeik instabilak. A felmérés eredményei szerint 8,8%-ra jellemző ez a fajta viselkedés.

Mindez tehát azt jelenti, hogy az iskolapadból kikerülő diákok 12,1%-a legalább az élet egyik szerves területén erős stressznek van kitéve, ami blokkolja őket és visszaveti a teljesítményüket. E negatív hatást fokozza az a kutatási eredmény, miszerint a sportolás mellett sokak elfojtással, terelő technikákkal kezelik a stresszt. E folyamat hosszú távon egy instabilabb lelkiállapothoz vezet, amely egyben a mentális betegségek magas kialakulási kockázatát is jelenti.

Azok a kvalifikált munkavállalók, személyek, akik karrierjük során felelősségteljes munkát vállalnak, tudásuk révén nagy veszélyt jelentenek a társadalomra, ha mentális állapotuk nem kielégítő. A történelemben többször bebizonyosodott, hogy ha a befolyásos emberek súlyos mentális zavarokkal küszködnek, veszélyt jelentenek az egész világra.

A kutatás legfontosabb következtetése az, hogy a 21. század tele van potenciális veszélyforrásokkal. A mostani egyetemisták, elégtelen stresszkezelésük miatt szintén kisebb-nagyobb kárt képesek okozni a társadalomnak. Egyesek a munkahelyükön hoznak érzelmi, elhibázott döntéseket, amelyek mások sorsát pecsételhetik meg, míg megint mások talán épp a III. világháborút robbanthatják ki téves eszméik miatt.

Ezeket most kell megelőzni; így tehát a feladat adott: segíteni kell mindazokat, akik számára a stresszkezelés nem egyszerű feladat, ugyanakkor a magasabb státuszú, felelősségteljes pozíciók esetében már nagy figyelmet kell e jellemvonásnak szentelni, mivel emberi életek boldogsága vagy kínlódása múlhat rajta.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

- Dávid Imre – Fülöp Márta – Pataky Nóra – Rudas János (2014): *Stressz, megküzdés, versengés, konfliktusok*; http://tehetseg.hu/sites/default/files/konyvek/geniusz_34_net.pdf (Letöltés ideje: 2014. 11. 13.)
- Durkheim, Emile (1967): *Az öngyilkosság*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- Elekes Zsuzsanna (1999): *Devianciák, mentális betegségek*; <http://www.tarki.hu/adatbank-h/nok/szerepvalt/elekes97.html> (Letöltés ideje: 2014. 12. 10.)
- Faragó Péter (2015): A stressz és a mentális zavarok korszaka: Az egyetemisták stresszel kapcsolatos attitűdjéről. *Valóság*, 2015/5. szám, 38–57.
- Hargreaves, Gerard (2011): *Stresszkezelés*. Scolar Kiadó, Budapest.
- Józan Szilvia (2013): *A teljesítményfokozó stressz – Eustressz*; <http://www.nepbetegsegek.hu/eustressz-es-distressz.html> (Letöltés ideje: 2014. 11. 02.)
- Kardos Márta (2009): *Stressz és megküzdés az elsős egyetemisták életében*. TDK dolgozat (Budapesti Corvinus Egyetem, Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intézet).
- Kézdi Balázs (1994): Önpusztítás és lelki egészség. In Münnich Iván – Moksony Ferenc (szerk.): *Devianciák Magyarországon*. Közélet Kiadó, Szeged, 174–185. o.
- KSH (2015): Felsőfokú oktatás (1990–); http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zoi007a.html (Letöltés ideje: 2016. 03. 24.)
- Magyar Rektori Konferencia (2015): *Magyar felsőoktatási intézmények, 2015*, Magyar Rektori Konferencia, Budapest.
- N. L. – kidshealth.org (2014): Önbántalmazás egyik formája: vagdosás; <http://www.kamaszpanasz.hu/hirek/szuloknek/4504/Onbantalmaszas-vagdosas> (Letöltés ideje: 2016. 03. 20.)
- Nagy Gabriella Julianna (2005): *Devianciaszociológia*. Debreceni Egyetem, Bölcsészstudományi Kar, Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszék.
- Tóth Anikó Panna [é. n.]: *Devianciaszociológia*. Debreceni Egyetem, Bölcsészstudományi Kar, Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszék.

Középosztály és modernizáció

*„Görögnek lenni nem származás, hanem műveltség kérdése!”
Iszokratész*

(A középosztály útja a hatalomba) A történelmi tapasztalat szerint azokban az országokban, nagytérségekben haladt előre mindig „az emberiség nagy karavánja”, ahol kialakult egy masszív, erős középosztály, amely a kezébe tudta venni mind a gazdasági, mind a politikai hatalmat. Az első példa erre a görögök voltak, a következő hasonló mozzanatot a „bekerítések” Angliájában látjuk, majd jött az Amerikai Egyesült Államok születése a farmerek demokráciájaként,¹ és végül a legradikálisabb „megoldás” 1789-ben született a sans-culotte diktatúra idején. Nézzük meg a történelem eme fontos fázisait!

1. Az ókori Hellász. Ez volt a történelemben az első olyan társadalom, amely minden tagja számára létbiztonságot, és relatíve anyagi jólétet tudott teremteni. Urbanizált törzsi demokrácia volt, hiszen a vérségi kötelékeken alapult az egyenlőség, és Athénben az arisztokrácia kezéből sikerült kivenni a hatalmat a művelt, vállalkozóképes középosztálynak. Az Agorán ez a középosztály hozta a döntéseket demokratikus úton.
2. Anglia. A 15. század végétől, a Tudorok hatalomra jutásától kezdve (VII. Henrik, 1485–1509) az angol „landlord”,² vagyis a kis- és középnemes kénytelen a valamilyen pénzt teremtő foglalkozás után nézni, ezért bekeríti földjeit, és juhlegelővé alakítja át. Ez jóval olcsóbb termelési mód, mint a korábbi gabonatermelés, ugyanakkor a gyapjú ára fölmege Flandriában, a landlord megszervezi az értékesítést is, tehát részben kereskedő tőkessé válik. A végső fázisban aztán a landlord a saját birtokán manufaktúrát létesít, vagyis ipari vállalkozóvá lesz. A közép-nemesi osztályból középpolgári osztályba való tömeges átmenetet látjuk tehát történelmi léptékel mérve igen rövid idő alatt.
3. Amerikai Egyesült Államok: a farmerek teremtik meg, tehát már a születésekor a középosztály bábáskodik fölötte.
4. A francia sans-culotte demokrácia viharos kialakulása. A térdnadrágos, művelt középosztály független az államhatalomtól, de a klasszikus vagyonos, örökletes uralkodó osztálytól, a nemességtől is. (Emblematikus figurája Beaumarchais Figarója!) Ezért kész bármikor szembefordulni ezzel a „történelmi” uralkodó osztállyal, egészen drasztikus módon. Napóleon ennek a középosztálynak a diktatúráját hosszabbítja meg háborúival sajátos módon. A Bourbon restaurációnak már semmi esélye sincs, hogy ezt a középosztályt akár csak visszaszorítsa.

(A Rio Grande, és az Elba–Lajta választóvonal) Ha az USA és Mexikó határfolyójának, a Rio Grandénak a partjára állunk, akkor rengeteg formai hasonlósággal találkozunk északra és délre tekintve, egyaránt. Mindkettő magántulajdonon alapuló kapitalista piacgazdaság, többpárti váltógazdálkodáson alapuló demokrácia, és mégis, van „valami” különbség a két modell között! Mexikóban is elnöki rendszer van, még a főváros Kapitóliuma is hasonlít a washingtonira, miután annak mintájára épült.

A Rio Grandétól délre, le, egészen a Tűzföldig terjed Latin-Amerika, és nagyon jól érzékelhető az antinómia az északi angolszász „nagy testvér” modelljének és a „latin” modellnek a történelmi sikeressége között. Mi lehet ennek a mélyebb oka?

Amikor végbement Dél-Amerika felszabadulása a gyarmati uralom alól, az 1820-as években Simon Bolívar vezetésével, akkor a középosztály hiányában az arisztokrácia pénzen és irányításával lecsúszott, félig-meddig lumpen kisparaszti osztály (a peónok) vívta meg ezt a küzdelmet. Viszont a hatalom továbbra is a nagybirtokos arisztokrácia kezén maradt, amelynek nem volt érdeke hagyni, hogy egy erős középosztály kialakuljon. Az a hatalmas vagyoni és jövedelmi különbség, amely már a függetlenség előtt is létezett, nem változott a függetlenség kikiáltása után sem ezekben az országokban, és egészen napjainkig meghatározza a kontinens déli felének gazdasági-társadalmi fejlődését.

(Az Elbától és a Lajtától nyugatra) Az Elba mindig is választóvonal volt, már a középkor kezdetén, vagyis szó sem volt „elkanyarodásról” a 15. század vége felé. Nyugat-Európában a római romokon egy alulról fölfelé történő organikus építkezést látunk fél évezreden át, tehát a középkori nagy abszolút monarchiák kialakulásáig, az első keresztény millenniumig. Róma bukása (476) után a három klasszikus közösség, a törzs, a faluközösség és a polisz szétesik, atomizálódik, a társadalom alapsejtje a patriarchális nagycsalád szervezet lesz. A kiemelkedő családok, mikro-hatalmak megszervezik maguk körül a közösséget, megvédik például külső támadóktól, de a rablóktól is, jogot szolgáltatnak, közrendet teremtenek. Cserébe persze elvárják a közösség hozzájárulását mindehhez, adók formájában. A germán, szláv, frank és skandináv erdőségekben szétszóródott közösség immár csak időleges összegyűlésében létezik, amikor a családfejek, nemzetségek, törzsfők összejönnek a törvényhozó fa, vagy szikla alatt, erről a világról szólnak az óizlandi, óskandináv, ófrank sagák.

A kialakuló új közhatalmi és közfunkciók a társadalom különböző szintjeibe integrálódnak, mert a hatalom nem képes ezeket maradéktalanul magához szippantani. Így aztán viszonylag korán kialakulnak a nyugati társadalmakban a „szabadság bibói mikrokörei”, a különböző szintű autonómiák, és az önkormányzatiság gyakorlata, gondoljunk csak a „városi levegő szabaddá tesz” elvre, vagyis működhetnek a szubszidiaritást lehetővé tevő mechanizmusok, a hatalommegosztás egyre finomodó technikái.

A városi céhes ipar művelői már valamiféle középkori kvázi-középosztályt alkotnak, ők hordozzák az innováció terhét, ők (és nem a király, nem a pápa, nem a püspök) építik föl Nyugat-Európa közel háromezer katedrálisát 1150–1350 között, a saját dicsőségükre.

Ez az, vagyis a katedrálisok kora, ami elmarad sajnos Kelet-Európában, a városi polgárság, és egyáltalán a város, mint olyan hiányában. Itt a mezővárosi szinten reked meg az urbanizáció, ez a településtípus még mindig nem az iparos réteg lakhelye, hanem a kényszerből, főként biztonsági megfontolások miatt tömörült földművelőké.

(Az Elbától és a Lajtától keletre) Kelet-Európát mindig is a jelentős fáziskésés jellemzi. A népvándorlás utolsó fázisában viszonylag erős, homogén törzsek, törzsszövetségek nyomulnak be Európa keleti peremére a 9–10. század fordulóján: a magyarok, a lengyelek és a litvánok. Nyolc-kilenc évtizedig eltart a nyugattal való konfrontációjuk, ami főként a magyarokat jellemzi, elég csak a „kalandozásokra” gondolni, ám előbb-utóbb elkerülhetetlenné válik az alkalmazkodás, a beilleszkedés. Ez csak a nyugati modellek átvétele útján valósulhat meg, és a nagy nemzetteremtő történelmi uralkodók tevékenysége révén végbe is megy. Ennek azonban komoly hátulütői vannak: a nyugati minták erőszakos átvétele, egyben egy fölülről lefelé irányuló, oktrojált építkezést jelent. Csakhogy így nem alakulhatnak ki a szabadság „bibói mikrokörei”, nem érvényesülhet az autonómia, az önkormányzatiság elve, a hatalom igyekszik magához szippantani a döntési kompetenciákat, így túlcentralizált és erősen perszónálfüggő a hatalmi rendszer. Nem véletlen,

hogy Kelet-Európa büszkélkedik a legtöbb „nagy” uralkodóval (Nagy Kázmér, Nagy Lajos, Nagy Péter, Nagy Katalin stb.), míg Nyugat-Európában egyre inkább elkopnak a „nagyok” az idő előrehaladtával. A „nagy” uralkodókat ma is hajlamos a történelemtudomány és a közvélemény túlértékelni, pedig amit elérnek, az a csillogó felszín, és valójában minden eredményük az extenzív tényezőkön, például a jövedelmek központosításán alapul. Viszont a negatív következmény: elsorvad a civil szféra. Nagy Péter (1689–1725) hódít, felépíti Szentpétervárt, flottát teremt, csak éppen közben elakad a polgárosodás folyamata Oroszországban.

Az eltérés Európa keleti és nyugati fele között abban ragadható meg, hogy keleten a hatalom felső szintje egyre erősödik, míg a civil szféra egyre gyengül, miközben nyugaton pont fordított mozgást látunk: erősödő civil szféra, egyre gyengülő állam. Gondoljunk csak a Magna Charta Libertátumra (1215), majd a Bill of Rights-ra (1689) Angliában!

A végeredmény: nyugaton kialakul a középosztály, keleten erre semmi esély.

(*Magyarország*) 1867-ben a kiegyezésnek volt egy rejtve maradt súlyos következménye: a Habsburg udvar visszaemelte a politikai hatalomba a „történelmi” uralkodó osztályt, vagyis a földbirtokos arisztokráciát. Ez azért volt szerencsétlen fejlemény már, mert az 1848-ban elementáris erővel elért kvázi-középosztály, a felvilágosult, reformok iránt nyitott kis- és közbirtokos nemesség szorult ki végleg a politikai hatalomból. Ugyanezt a restaurációt látjuk megismétlődni 1920-ban, és ekkor már a földbirtokos osztály politikai hatalma tényleg történelmi anakronizmus európai mércével mérve. Persze, születtek ennek az osztálynak is tehetséges politikusai, érték is el részeredményeket (kiemelném Bethlen Istvánt és Klebelsberg Kunót), de az összképen változtatni nem tudtak.

A II. világháború, majd annak ismert befejeződése végleg lezárta az utat a hazai középosztály felemelkedése elől, jött a kommunista diktatúra, amely mindenütt a világon éppen a középosztály megsemmisítésével kezdte saját hatalmának megszilárdítását. Ne feledjük, hogy a sztálini kollektívizálás (1929–35) lényege is a vidéki középpolgárság (kulákság) megsemmisítése volt, a népirtásig „következetes” eszközökkel.

Csak hogy 1956 után, és főként az 1960-as, 70-es években Magyarországon végbe ment egy sajátos folyamat, amely a diktatúra burkában ugyan, de kedvezett egyfajta kvázi-középosztály kialakulásának, főként az 1968-as gazdasági reform után. A tervlebontásos, direktutasításos gazdaságirányítási rendszerrel való szakítás pozitív hatásait nem kellene alulbecsülni. A mezőgazdaságban már ezt megelőzően is fejlődni kezdett a magánvállalkozás, igaz, a „közös” burkában, de ami a fontos, éppen a „közös” támogatásával. A helytelenül „háztájinak” nevezett specializált árutermelő tevékenység, integrálva a nagyüzembe, nagyon sikeres volt, és egyben ez a konstrukció védelmet jelentett a számára: biztonságos finanszírozást és termékpályát!

1968 után a gmk (gazdasági munkaközösség), a „maszek” vállalkozás tűrése, a másodállás, a tömeges családház-építés vidéken kalákában, mind-mind az egyéni vállalkozásnak nyitott teret. A termelősövetkezetekben a melléküzemági tevékenység pedig már egyfajta kollektív vállalkozási forma volt. Egyébként ez a vállalkozói attitűd, és a hozzá kapcsolódó önkizsákmányoló életmód képezte az alapját a Kádár-rendszer „gulyáskommunizmusának”, „fridsiderszocializmusának”, vagyis a relatíve magasabb jólétnek, és nem a fölvetett hitelek állítólagos fölélése. Hiteleket sohasem kaptunk volna életszínvonal-emelésre, ezzel szemben sajnos rossz beruházásokra költöttük: kohászat és textilipar rekonstrukciója, eocén-program, líászprogram stb., vagyis az elavult szerkezet konzerválására.

Az 1980-as években éppen ez a kvázi-polgárosodás akadt el a romló gazdasági helyzet, az ország eladósodása miatt.

(1989 után: megsemmisül a kvázi-középosztály) A rendszerváltás megnyithatta volna a középosztály felemelkedéséhez, és ez által a gazdasági modernizációhoz vezető utat, de sajnos nem így történt. Az elmúlt egynegyed évszázad történelmi kudarcának lényege éppen az, hogy nem tudott kialakulni a hazai középosztály, ami annyit jelent, hogy gazdasági oldalról nézve nem tudott kifejlődni egy masszív kis- és középrészvényes, fehérgalléros réteg, és ugyancsak nem tudott megerősödni a hazai kis- és középvállalkozói szektor. Sőt, mindaz az eredmény, ami a középosztály létrejötté terén a Kádár-rendszer utolsó két évtizedében megvalósult, most paradox módon megsemmisült.

A probléma gyökere a privatizáció elhibázott módja: nem egy széles kis- és középrészvény-tulajdonos, illetve kkv-szektor működtető középosztályt teremtettünk, ahogy kellett volna, hanem egy tipikus latin-amerikai típusú túlkoncentrált tulajdoni és jövedelmi szerkezetet. Ez viszont lezárta az utat a középosztály kialakulása előtt, és ezzel a sikeres modernizáció, a felzárkózás előtt is.

(Oligarchizálódás) Platón (Kr. e. 428–348) három hatalmi formát különböztet meg: egyyszemélyi, szűk csoport- és népuralom. Szerinte egyik sem jó, vagy rossz önmagában, hanem mindez attól függ, hogy milyen emberek valósítják meg.

1. Az egyyszemélyi uralom monarchia, ha erényes férfiú gyakorolja a közjó érdekében, és türannia (zarnokság), ha hitvány az uralkodó.
2. A szűk csoporturalom arisztokrácia a jó emberek kollektív hatalmaként, és oligarchia a rossz emberek kezében.
3. A népuralom demokrácia, ha az „okos nép gyülekezetéről” van szó, ám demagógia, ha erkölcstelen közösség, csöcselék valósítja meg.

Platón még nem láthatta a történelmi tapasztalat hiányában, hogy mind az egyyszemélyi uralom (diktatúra), mind a szűk csoporturalom (oligarchia) zsákutcát jelent a társadalom számára, mert megfojtja az innovációs hajtóerőket, tompítja, vagy akár meg is semmisítheti a „társadalmi tőkét”.³

A rendszerváltás persze kizárta az egyyszemélyi uralom (diktatúra) minden formáját, ám az alattomos oligarchizálódás veszélye nagyon is élő realitássá vált. Csakhogy ezt akkor, abban a történelmi pillanatban sem a társadalom, sem az értelmiség nem ismerte föl egész Kelet-Európában.

Kelet-Európában a koncentrált állami tulajdon sajnos sok országban hasonlóan koncentrált magántulajdonná alakult át, és így nem a kis- és középrészvényesek, illetve nem a kis- és középvállalkozók széles középosztálya jött létre, hanem a milliárdos felső tízezer új arisztokráciája és egyben oligarchiája. Ennek következménye a gazdasági teljesítmény jelentősen lerontó korrupció, a személyi összefonódások új rendszere. Érdekes módon a régi rendszer pártállami oligarchiájának fiatalabb, „rámenősebb” figurái sikeresen alkalmazkodtak az új helyzethez, és részeivé váltak ennek az új, kapitalista oligarchiának.

Mindennek történelmi következménye ugyanakkor a modernizáció lefékeződése, a társadalom kettészakadása, a középosztály összezsugorodása. Ma a magyar társadalom kb. egytizede tekinthető a nyugati értelemben vett középosztályhoz tartozónak, legalább hatvan százaléka szegény (különösen, ha a lakosság eladósodottságát is figyelembe vesszük!), és találunk hárommillió alkalmazottat, aki ugyan nem szegény, relatíve elfogadható szinten fizetett állása van, de nem azért küzd ma már, hogy fölemelkedjen az alsó középosztályba, hanem azért, hogy ne szakadjon le.

Hozzá kell mindehhez tenni, hogy itt „oldalfüggetlen” problémáról van szó, tehát jobb- és baloldali kormányzási ciklusok idején sem érzékelni a társadalomszerkezet terén lényegi változásokat. Sajnos a különböző téves válságkezelő terápiák is, mint a fiskális-restríciós

csomagok (1995–97, 2006–2013) szintén a középosztály erodálódását segítették elő, anélkül, hogy érdemleges eredményeket értek volna el az egyensúly terén. Azt is láthatjuk, hogy a gazdaságpolitika csak 2013 második felében szakított a restriktív, és tért át a keresletlénkítő, egy picit már humán tőke barát stratégiára, persze még mindig eléggé lagymatag módon.

(*A kiút: a középosztály utólagos megteremtése*) Azzal a konklúzióval zárom gondolatmenetemet, hogy Magyarország sorsa hosszú távra eldőlt: a fölzárkózás útja lezárult előttünk, a rendszerváltáskor kapott lehetőséggel a társadalom, és főként új elitje nem tudott élni. A kiút a tulajdonviszonyok radikális megváltoztatása lehetne, vagyis kialakítani egy széles kis- és középrészes, illetve egy hasonlóan széles kis- és középvállalkozói osztályt. Ennek erőszakos (revolúciós) útja nyilván valószínűtlen, másrészt nem is kívánatos. Az evolúciós útnak viszont lenne esélye, igaz, hosszabb idő alatt, de ez megfelelő politikai akaratot és támogatást igényel a politikumtól és a hazai értelmiség részéről egyaránt. Átalakítani a jelenlegi koncentrált magántulajdont részvénykibocsájtás útján kis- és középrészesek kollektív tulajdonává, illetve elősegíteni a hazai kis- és középvállalkozói réteg erősödését és kiszélesedését adókedvezményekkel, kedvezményes hitelekkel stb., ez lenne a kibontakozás egyedüli útja. Az más kérdés, hogy a jelenlegi szűk nagytulajdonosi kört miként lehetne rávenni, ösztönözni, hogy „saját” vállalatát részvénytulajdon-formává változtassa, vagyis bevonja a tőkeigényes technikai fejlesztésbe a kisemberek tömegeinek megtakarításait. Ahol pedig nincsenek ilyen megtakarítások, ott adókedvezményekkel, előnyös hitelkonstrukcióval kell megtámogatni a kis- és középrészeshez jutást.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Buday-Sántha Attila: *Agrárpolitika, vidékpolitika*. Dialog-Campus Kiadó, 2006.
 Csath Magdolna: 2003, a válságteremtő év. *Valóság*, 2004/3. 88–98. o.
 Csath Magdolna: *Rendszerváltás a gazdaságban, avagy hogyan tűnt a magyar ipar?* Kairosz Kiadó, 2015.
 Gazdag László: *A Bokros-csomag mítosza és a valóság*. Laurus Kiadó, 2007.
 Gazdag László: *Magyarország úttévesztése. A rendszerváltás közgazdaságtana*. Mundus Egyetemi Kiadó, 2009.
 Nagy Pongrác: *Készül a magyar gazdasági csoda?* Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1991.
 Nagy Pongrác: *A rendszerváltás gazdaságpolitikája*. Akadémiai Kiadó, 2004.
 Piketty, Thomas: *A tőke a XXI. században*. Kossuth Kiadó, 2015.

JEGYZETEK

- 1 Érdekes „fintora” a történelemnek, hogy mind 2 A „landlord” kifejezés kissé gúnyos felhangot hordozott.
 az ókorban, mind az újkorban rabszolgatartók 3 Csath Magdolnától származó fogalom, a bizalmi
 demokráciájaként alakul ki a népuralom, vagyis a tőke, mint az etikai, a szociális és a környezeti
 középosztály hatalma... érzékenység együttese.

Adatok a hazai orvosképzésben részt vevő zsidó hallgatókról a 18–20. században

A zsidó orvoslás gyakorlatát nemcsak vallásosságukban, hanem az arab orvoslással való érintkezésben is kell keresni. Elsősorban gyakorló gyógyítók voltak, és a zsidó empirikusak már a középkor elején nagy számban működtek Európában, sőt a katolicizmus centrumában, Rómában is. A keresztény medicina első nagy képzőhelyén, Salernóban is. A kötelező ismeretek között szerepeltették a zsidó gyógyító gyakorlatot. Jellemzőként Milánóban a 13. században sok zsidó orvos működött, 1246-ban Párizsban a francia király rendeletben tiltotta meg, hogy keresztények zsidó orvosokkal gyógyíttassák magukat. A német fejedelemségekben a városok belső ügyének tekintették a zsidó orvosok gyakorlatának engedélyezését. Az állandóan jelen levő keresztény–zsidó orvos ellentéteket inkább a szakmai féltékenység okozhatta. Az is igaz, hogy a pápák rendszeresen adtak ki olyan pápai rendeletet, hogy keresztény embernek tilos zsidó orvos segítségét kérni. Viszont XIII. Benedeknek (1394) a zsidó Harlocki Jozsua volt a háziorvosa, X. Leónak Sarfédi Sámuel, sőt VII. Ince pápa (1406) három római zsidó orvosnak polgárjogot adott. Avignonban 1406 és 1470 között 38 zsidó orvos működött, míg keresztény csupán négy volt. A kereszties hadakat is egész csapat zsidó orvos kísérte el a Szentföldre. Ennek oka abban keresendő, hogy a zsidó orvosok gyakorlati szakemberek voltak, elsősorban a sebészet területén.

Az Árpád-házi uralkodók idején szép számban éltek zsidók és zsidó orvosok Magyarországon, elsősorban városokban, ahol megtelepedési engedély birtokában – például Esztergomban, Pozsonyban és Budán – külön városrészben laktak. Az is igaz, hogy voltak a keresztények és a zsidók között konfliktusok, amelynek gyakran az uralkodó vetett véget. A 16. század végétől sok városban (Sopronban, Budán, Pozsonyban) a zsidó közösségek zsinagóga építésére kaptak engedélyt. Ezután sem volt mindig felhőtlen a helyi lakosok és a betelepült (vagy erre törekvő) zsidók közötti kapcsolat.

A feljegyzések szerint a magyar királyság területén gyakorló zsidó empirikusok főleg belső bajokkal foglalkoztak, bár voltak közöttük sebészek is. Ilyen híres sebész volt 1767-ben egy Lebel nevű péceli zsidó sebész, akit oklevelének bemutatására szólított fel a megyei hatóság. Ugyan ilyennel nem rendelkezett, de számos működési bizonyítványt mutatott be Zach járási főorvosnak, aki előtt sebésztudásáról is számot kellett tenni. A zsidó sebészek többnyire lengyel és török területről érkeztek, például ilyen volt Mátyás király Salamon nevű orvosa, vagy Bethlen Gábor fejedelem spanyol zsidó orvosa. Meg kell jegyeznünk, hogy az Erdélyben letelepedett (1623) szefárd zsidók spanyol földről elüldözöttek leszármazottai voltak. Közéjük tartozott a híres „Ribarius zsidó doktor”, akiről Kemény János emlékezett meg önéletírásában: „Ribarius és Scultetus [Schultz] német orvos gyógyították utolsó betegségében Bethlen Gábor fejedelmet, akinek baján nyilvánosan össze is veszték.” Rajtuk kívül még három-négy spanyol zsidó orvos működött Erdélyben: így Leon Siaan is. Az utóbbit I. Rákóczi György 1639 körül hívta udvarába, aki előbb Konstantinápolyban praktizált, az erdélyi udvarban megkeresztelkedett, felvette a Valerius Dávid nevet, később a sárospataki iskola bölcsélet tanára lett. III. Zsigmond lengyel király zsidó udvari orvosát, Eleázárt hívták a beteg Bocskai István fejedelemhez, aki már nem tudott rajta segíteni.

A felvilágosult abszolútizmus korában, a porosz királyság, az orosz cárság és a Habsburg korona országaiban az államhatalom, felismerve a Nyugat-Európában a hatalomra törekvő polgárság eszméinek rájuk nézve veszélyes voltát, felülről hozott reformokkal rendezni kívánták saját államaik belső viszonyait, a hatalom bástyái közé emelték a művelődés, a gazdaság és a közegészségügy irányítását. Az utóbbi terület megkövetelte az orvosellátás, a közegészségügy szerkezetének kiépítését, a kórházügy fejlesztését, a járványok leküzdését. Az 1770. évi magyar közegészségügyi törvény előírta a lakosság kötelező területi alapon történő orvos- és vizsgáló sebészellátását. A felmérések szerint a magyar korona területén 100 fő alatt volt a képzett szakember. Hiába köteleztek vármegyéket, és városokat, „orvos tartásra”, alig volt jelentkező. Az orvosi-sebészi pálya szabad foglalkozásnak számított, a korabeli közigazgatási jog szerint egy orvos letelepedését a helyi hatóságnak kellett engedélyezni, aki ezeknek a foglalkozásoknak könnyen megadta az engedélyt, még ha azok zsidók is voltak.

A zsidó orvosok-sebészek gyakorlatát sok tiltó szabály – például keresztényeket nem gyógyíthattak – nehezítette, de betegség esetén ezt maga a beteg döntötte el.

A képzés megszerzése továbbra is nehézségekbe ütközött, hiszen az egyetemeken a felekezeti türelmetlenség volt a jellemző. Katolikus egyetemeken – ilyen volt Bécs, Krakkó, a francia és itáliai egyetemek – protestánsoknak ugyan engedélyezték a tanulmányokat, csak az avatási eskü szövegét – a szeplőtelen fogantatásra, az összes szentekre való eskü – a protestánsok nem tették le, érvényes volt ez a protestáns egyetemeken is a katolikusok esetében. A zsidó hitet vallóknak még nehezebb volt a helyzetük, mert számukra egyik eskütételi forma sem volt megoldás. Ettől függetlenül a betegellátás igényelte munkájukat, főleg a zsidó-keresztény lakta településeken. A 17. század végén a páduai egyetemen éltek azzal a formával, hogy a zsidó orvosjelölt a város képviselője és az egyetem négy dékánja előtt tett szakmai fogadalmat, így kaphatott orvosi diplomát. 1721-ben a prágai egyetem orvosi karán is engedélyezték a zsidó hallgatók tanulmányait, elsősorban a hároméves sebész-, később a bábatanfolyamon is. A prágai egyetemen nem a felekezeti ellentétek okoztak feszültséget, hiszen a katolikusok mellett a huszita keresztények, a különböző protestáns felekezetek voltak jelen, hanem az igazi ellentétet a cseh–német viszály jelentette. II. József császár 1781-ben a türelmi rendeletével kimondta a „sine religionis discrimine” elvet, majd 1782. január 21-én kelt „legfelsőbb elhatározásában” engedélyezte, hogy a „kiváló tehetségű zsidók is megkaphassák a jogi és orvosi doktorátust”, amely megnyitotta zsidó hallgatók előtt az orvosi és sebészi tanulmányok folytatását. Ezzel a lehetőséggel elsőnek az óbudai születésű Oesterreicher Manes József élt, aki már 1780. február 3-án és 5-én letette az összes orvosi szigorlatát, avatási értekezését benyújtotta, csupán a végső formáság hiányzott, s végül „az egyetem kancellárja és négy kari dékán jelenlétében a saját hitvallása szerint módosított eskü mellett doktorrá avattak”. II. József a türelmi rendelet másik rendelkezésében megengedte, hogy a zsidók beköltözhetnek a szabad királyi városokba, ami előnyös lett az orvosi gyakorlat szempontjából.

A magyar egyetemnek (és orvosi karnak) Budáról Pestre történt áthelyezése után, 1784-ben német és magyar oktatási nyelven indult meg a hároméves sebészképzés, ahol a beiratkozottak tekintetében a katolikusok túlsúlya jellemezte a kart. Az orvosi kar összes évfolyamára és a sebészképzésre beiratkozott 361 hallgató közül 57 református, 17 evangélikus, 6 zsidó és egy unitárius volt. Erdélyi csak egy fő volt, mivel 1775-től működött a kolozsvári Orvos-Sebészi Intézet. A zsidó hitű hallgatók mind magyarországiak voltak, 1814-ig a pesti orvosi kar sebészeti tanfolyamán 914-en szereztek sebész-szülésmesteri oklevelet, amelyből 32 fő zsidó vallású volt. Ez a létszám a beiratkozottak alig felét tette ki, a lemaradtok többsége Bécsben szerzett oklevelet. Pest „olcsóbb” egyetemnek számított, viszont a bécsi egyetemen szerzett oklevélnek nagyobb volt a szakmai értéke. A következő tíz évben (1815–1824 között) 835 hallgató iratkozott be, akik egynegyede (214 fő) a Habsburg Birodalom egyéb tartományai-

ból érkezett. Csehországból 54 peregrinus, amelyből 36 fő volt zsidó és 32-en diplomáztak Pesten. Morvaországból szintén 54 diák tanult sebészetet Pesten, 13 katolikus és 41 zsidó. A lengyelek lakta Galíciából huszonkilencen jöttek Magyarországra, két katolikus és egy evangélikus kivételével mind izraelita volt. Az osztrák tartományból érkezett kilenc katolikus, a két Stájerországból érkezett egyike zsidónak mondta magát. A Habsburg Birodalom egyéb tartományaiból érkezettek száma elhanyagolható. A 611 magyarországi hallgató közül 409 katolikus, 98 izraelita, 57 református, 26 evangélikus, 8 görögkeleti, 2 görög katolikus volt. Itt kell megjegyezni, hogy az előbbi létszámból 257 fő már az első félévben abbahagyta tanulmányait, csak 251 szerzett oklevelet. Ez a tíz esztendő valóban a pesti sebészképzés csúcspontjához mutatkozott, hiszen a napóleoni háborúk éveiben megnövekedett a sebészek iránti kereslet, közöttük sok izraelita is volt. A tömeges képzés megjelenése jellemzi később a reformkort is, amikor a magyar vidék szinte teljesen a sebészek feladatellátása alá került.

A reformkorban az orvostudomány egyre inkább a teljes megreformálást kívánta: a betegellátás területén lassan kevésnek bizonyult a sebészorvos/szülész-mester tudása, bár gyakorlati kiképzésük hibátlan volt. Az egymástól elkülönülő, egyre inkább elavulttá váló orvosdoktori és sebész-mesteri képzés problémája is gyakran felmerült ebben az időszakban, egyelőre megoldás helyett csak egymástól gyakran eltérő javaslatok születtek. Az előbb feszültség ugyan még nem érződik a sebésztanfolyamra beiratkozottak létszámán, így a reformkorban (1825–1848 között) 798 fő iratkozott be, ebből 343 fő volt zsidó, ez a hallgatók összességéhez viszonyítva 30,6% volt. A zsidóság folyamatosan jelen volt a hatesztendő orvostudományban is, főleg 1820–1830 között. A sebészhallgatók inkább a német nyelvű képzésben vettek részt, tekintettel arra, hogy nem magyarok lakta területekről érkeztek. Viszont azt sem szabad elfelejteni, hogy a medikusok és a sebészhallgatók számára a legvonzóbb a bécsi egyetem volt, ahol a magyarországiak közül a medikusok egyharmada, a sebészek egynegyede izraelita volt. A szintén bécsi, az orvosi oklevéllel egyenrangúnak számító katonai orvosi akadémián diplomát szerettek között mindössze három zsidó peregrinus volt. A Monarchia többi egyetemén az adott időszakban 98 magyarországi és erdélyi zsidó hallgató szerzett orvosdoktori oklevelet.

II. József császárnak a zsidók egyetemi tanulmányait engedélyező rendelkezése nyomán folyamatos lett az orvostudományban résztvevők száma. A hatéves képzésben – a 18/19. század fordulóján – általában 20–25 hallgató szerzett oklevelet, az egyes évfolyamokon sem voltak többen. A hároméves sebészképzésben a hallgatók száma ennek többszöröse volt, aminek valószínűsíthető oka az lehetett, hogy az egyetemi felvétellel szemben itt kisebbek voltak a követelmények, például nem kellett latinul tudni, a természettudományi tárgyakkal szembeni követelmények sem voltak magasak. A tandíj sem volt magas, így a szerény körülmények között élő családokat sem terhelte meg nagyon. A sebésztanfolyamokon inkább gyakorlati képzés folyt, ez tette alkalmassá a végzett sebész-szülész mestereket a vidéki gyakorlatra. Azonban ez a szakmai felkészítés a 19. század derekára már kevés lett a gyorsan fejlődő orvostudomány követelményeivel szemben, ami az orvostudomány teljes átalakítását és reformját igényelte. Az 1840-es években már gyorsan apadt a sebészhallgatók száma, mind többen az orvostudományban vettek részt. Tapasztalható ez az orvostanhallgatók számának emelkedésében is, ezen belül a zsidó vallásúak aránya úgy 4,6%-ot tett ki. Ők azok, akiknél az izraelita vagy a mózes-hitű bejegyzést találjuk meg az iratokban. Már a reformkorban tapasztalható, hogy a végzett orvosok közhivatalok – például hatósági, kórházi, katonai orvos – elnyerésére törekedtek, de az 1868. évi zsidó emancipációs törvény elfogadásáig erre lehetőségük nem nyílt a zsidó orvosoknak, magánpraxist folytathattak vagy saját vallásuk teremtette beteggyógyító és -gondozó szervezetekben tevékenykedtek. Ezért jelentős lett a „kitérés”, azaz valamelyik keresztény hitre való áttérés. Itt kell említeni a Kornfeld-Korányi családot, vagy Arányi Lajost, a pesti orvosi kar kórbonctan professzorát, aki mózes-hitű Losteiner Lajosként végzett 1836-ban, azt követően

változtatta meg nevét és katolizált. A későbbiekben több generáción át fontos szerepe lett a Purjesz-családnak, hogy csak a legkiemelkedőbbeket említsük. Ebben az időben az egyetemi tanszemélyzetnél – a II. Ratio Educationis rendelkezése nyomán – szigorú szabályzat szerint szabták meg a bevett vallású tanárok arányát. Csak példaként: Korányi Frigyes családja 1837-ben Egerben tért át a katolikus vallásra, viszont 1863-ban Korányi Frigyes áttért a református hitre, hogy ennek „kontingensén” kinevezzék egyetemi tanárnak. Ezen a szigorú szabályon módosítottak az 1868. évi emancipációs törvény életbeléptetése után, a zsidó vallásúaknak is biztosítottak két helyet. Természetesen ennek is lettek szenvedő alanyai, említhetjük talán Stiller Bertalant, Benedickt Henriket, akik éppen a megszabott arányok miatt nem lehettek egyetemi tanárok. A budapesti Zsidó Kórház megépítése után olyan főorvosi kar formálódott itt, amelyet – nem éllel – zsidó orvosi karnak is neveztek. Az akkori tudományos minősítés szerint megfelelő tudományos munkásság felmutatásával el lehetett érni az egyetemi magántanár, címzetes egyetemi tanári vagy a nyilvános rendkívüli professzori címet, aminek megvolt a tekintélye. Az előbb említett zsidó kórházi főorvosi kar majd minden tagja ilyen szakmai címeikkel rendelkezett.

A kiegyezés után a magyar kormány célul tűzte ki az ország közegészségügyének teljes átalakítását, ami érintette – az egészségügyi infrastruktúra felépítése mellett – az orvosképzés teljes reformját, az ország betegellátásához szükséges orvoslétszám kinevelését. 1874-ben megszületett az egyetemi reform, megszűnt a korszerűtlen sebészképzés, két orvosi karon (Budapest, Kolozsvár) évente 400 orvost avattak, sőt még két újabb egyetem megalapítása is napirenden szerepelt. A két orvosi karon 1896-ban összesen 465 zsidó vallású hallgató tanult, a Magyarországon praktizáló orvosok – 4564 fő – egyharmada izraelita volt. Ekkor a bécsi egyetem orvosi karán 34 magyarországi zsidó orvos működött.

Az első világháborút megelőző, 1910. évi országos statisztikai felmérés szempontunkból rendkívül értékes adatokat közöl. Ekkor a magyar korona területén 4674 orvos működött, ennek 48%-a izraelita volt: a 2190 hatósági orvos közül 890, a 912 kórházi orvos közül 362, a 370 betegbiztosítói orvos közül 144 izraelita volt, míg 2084 magánpraxisban 1295 zsidó orvos működött. Az adatok elemzésénél figyelembe kell venni, hogy az összes magyar egyetemen 3500 zsidó hallgató tanult, a magyarországi zsidóság 7%-a, amikor a zsidó nemzetiségűek 50%-a már városlakó lett, így a főváros lakosságát kitevő 12%-nyi zsidó a hazai zsidóság 23%-át adta. Azonban a hazai értelmiségben nem csak a zsidó orvosok aránya volt meghatározó, például az ügyvédek 45%-a is a zsidók közül került ki. (E foglalkozási csoportban 1890-ben még 22%-ot, 1930-ban 49,5%-os arányt tettek ki.) A zsidó értelmiség szempontjából lényeges lett, hogy 1893–1913 között a humán gimnáziumi tanulók 20%-a, a reálgimnáziumokénak 37%-a, az egyetemi hallgatók 34,1%-a volt zsidó. Ezen adatoknál azt is figyelembe kell venni, hogy ebben az időben nagyarányú volt az asszimiláció, az előbbi adatok a tényleges felekezeti bejegyzéseket tükrözik. Az izraelita egyetemi hallgatók nem arányosan jelentek meg a különböző egyetemi karokon, a legnagyobb létszámban az orvosi és a jogi fakultáson tanultak, s az összes egyetemi hallgatói hely alig 12%-át foglalták el. Viszont ez lett az indoka az 1920. évi zsidótörvénynek, amikor az egyetemre felvehető zsidó hallgatók számát az ország összlakosságához viszonyították, ekkor annak 7%-át tette ki a zsidók száma. A törvény következtében az orvosi karokon (Budapest, Debrecen, Szeged és Pécs) 1560 hallgatót érintett a megkülönböztetés, hiszen az egyetemi hallgatók teljes létszámához viszonyított 30%-os részvételi arányt 6%-ra kellett csökkenteni. Az előbbi létszám különözete zömében a szomszédos országok egyetemein folytatta tanulmányait. Ekkor indult meg a nagyarányú orvoskivándorlás, hiszen a trianoni magyar államban jóval kevesebb orvosi állásra lehetett pályázni, de ebben az esetben is előnyt élveztek az elszakított területekről idemenekültek orvosok.

Külön kell szólni a zsidó orvosok részvételéről az első világháború katonaegészségügyében: a hivatalos statisztika szerint a háború végéig 186 zsidó katonaeorvos kapott magas kitüntetést, 149-en haltak hősi halált, a katonai szolgálatot teljesítők között 9 zsidó vallású egyetemi tanár, 7 címzetes egyetemi tanár és 20 magántanár vett részt. Döbbenetes az 1927. évi hivatalos statisztika is: a 74 860 100%-os rokkant közül 3770, a rokkantellátásban részesülő 352 292 25–50%-os sebesült közül 15 339, a sebesülésében meghalt 155 799 fő között 5116 volt zsidó. 1918 októberében a Monarchia hadseregében – a harcoló alakulatok létszáma akkor 320 ezer fő volt – körülbelül 135 ezer zsidó katonai szolgált, legalábbis a zsidó ünnepekre ennyien kértek pászkat. Más adatok szerint az I. világháborúban a közös hadsereg katonái közül 90 ezer zsidó katonai esett el. Az Országos Statisztikai Hivatal szerint a trianoni Magyarország területéről behívottak közül 10 ezerre becsülték az elesett zsidó katonák számát. Gyakran az adatok ellentmondanak egymásnak, hiszen az 1915-ben szervezett Országos Hadigondozó Hivatal teljes anyaga 1920-ban megsemmisült, az újjáalakított szervezet adattára hiányos maradt, az itt fellelt dokumentumok nem tartalmazták az erdélyi, felvidéki és délvidéki adatokat, azokon a területeken nem vonták be a volt magyar katonákat, nem különítették el adataikat.

Az 1938-ban meghozott újabb zsidótörvény egyelőre csak gazdaságilag sújtotta a zsidó lakosságot, az orvostársadalmat a háborúba való bekapcsolódásig nem érintette. A hadműveletek kiszélesedésével a zsidó orvosokat folyamatosan munkaszolgálatra hívták be, ami alól legfeljebb a katonai szolgálatra bevonult keresztény orvosok helyettesítése mentesíthetett. Hitler hatalomra kerülése után sok magyar zsidó orvos – a józanészre hallgatva – emigrált, de Magyarország német megszállása után megindult a zsidók, köztük az orvosok deportálása. Sok jeles zsidó orvos – köztük Pólya Jenő is – a nyilas uralom áldozata lett, sokan a koncentrációs táborokban pusztultak el. Kirívó esetnek számított, amikor 1944. október 16-án az SS-ek Pusztavámon a munkaszolgálatos orvosokból összeállított ún. „orvos század” 215 tagját meggyilkolták.

A magyar zsidó orvostársadalom második világháború alatti veszteségeit nehéz pontosan meghatározni nehéz.

IRODALOM

- Demkó Kálmán: *A magyar orvosi rend története*. Budapest, MOK, 1894.
- Győry Tibor: *A budapesti egyetem orvosi karának története*. Budapest, Egyetemi Könyvkiadó, 1936.
- Hőgyes Endre: *A bp-i Tudományegyetem orvosi karának története. 1769–1896*. Bp., Egyetemi Nyomda, 1896.
- Kapronczay Károly: *Az orvostörténelem századai*. Budapest, Semmelweis Kiadó, 2008.
- Kapronczay Károly: *A magyarországi közegészségügy története. 1770–1944. Jogalkotás, közegészségügyi intézmények, szakirodalom*. Budapest, Semmelweis Egyetem Közegészségtani Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár – Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2008.
- Kapronczay Károly: *A magyarországi közegészségügy szakterületeinek történetéből, 1876–1944*. Bp., MATI-SOMK. 2010.
- Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek*. I–IV. köt. Budapest, MOK, 1927–1944.
- Mayer Kolos Ferenc: *Az orvostudomány története*. Egyetemi Kiadó, 1927.
- Szumowski, Władysław: *Az orvostudomány története*. Budapest, NOK, 1939.

Codreanu Kapitány

Széljegyzetek Oliver Jens Schmitt Codreanu-életrajzához¹

Végre! Végre egy körültekintő Codreanu-életrajz. Mert járt neki, hiszen Hitler és Mussolini mellett ő, Corneliu Zelea Codreanu a harmadik nagy fasiszta vezér, szervezete a Szent Mihály Légio vagy másképpen a Vaszárda a harmadik erős fasizmus, amely még az ő életében nem indult osztódásnak, mint például a magyar szélsőjobboldali nyilas mozgalom.² Emellett Codreanunak aurája van, hiszen korai halála miatt még nem is követhetett el olyasmiket, amiket európai példaképei. Sőt, éppen őt gyilkolták meg galádul. S míg Hitler chicagói gengszter benyomását keltette, Mussolini pedig egy pohos bohócét, egyik amerikai újságíró szerint – akit zsidó mivolta miatt is taszított az antiszemitizmus úgy vélte – a Codreanu olyan jó kiállítású, hogy „Hollywoodban sikert aratna”, sőt nem is román típus.³ Evolának is jobban tetszett a román Kapitány, mint a német Führer vagy az olasz Duce. Mégis „eddig nem bontakozott ki komoly vita arról, hogy milyen helyet foglal el a román történelemben” – írja Oliver Jens Schmitt az első komoly Codreanu-életrajzban. (A szerző ismert Balkán-kutató, legismertebb művei Koszovó története, Albánia története, Szkander bég-monográfiája, az utóbbi években pedig Vaszárda-tanulmányokkal alapozta meg jelen könyvét, és természetesen alapos levéltári kutatásokkal.) De ami az említett komoly vita hiányát illeti, nemcsak ezt lehetett volna szóvá tenni, hanem a komolytalan vitát és az őt követő nagy botrányt. Az egyik médiaember ugyanis nekidurálta magát, de kétévi studiózás után csak egy kis tv-beszélgetésre futotta, melynek során Codreanut romantikus hősnek nevezte, ami éles tiltakozást váltott ki, a tiltakozás pedig óvatos szolidarizálást stb.⁴ Aztán a Szent Mihály Légio alapításának 88. évfordulóján – napra pontosan – 2015. június 24-én megint törvényt fogadtak el a legionárius propaganda ellen. A Legionárius Mozgalom hivatalos honlapja meg is szűnt,⁵ de azért még sok legionárius múltidéző honlap maradt, amelyek nélkül egyébként nehéz is lenne a mozgalom történetét kutatni, mint ezt Jens könyve is példázza. És még sok más, mert a Légio divatban van. Például az is nagy üzlet, hogy Codreanu utolsó pere kapcsán gyűjtött anyagot facsimilében – osztályon felüli minőségű papíron – kiadták, természetesen borsos áron, pedig feltehetőleg volna az internetre, mint ahogy a mi középkori okleveleink fenn vannak. De akkor oda lenne az üzlet. És egy ilyen kötet már-már ereklye, mert még ezekben találjuk a legtöbb eredeti Codreanu-levelet, hiszen a Vaszárda a maga levéltárát még idejében többször is megsemmisítette. Ezért Codreanu életírójának egyszerre van nehéz és könnyű dolga. Sok a legenda, kevés a hiteles forrás. A sok pletyka olyan, mint a szirének éneke, igaz, értjük, de Jens fegyelmезetten hajózik a cél felé. Csodálom, de nem irigylem, mert szeretem a pletykákat, és majd jelzem is, miért.

De először hadd jelezzem, a könyv egyik nagy erényét. Azt, hogy a szerző nem mondja fel a szokásos historiográfiai liturgiát, nem visz bele a fasizmus-irodalom sűrűjébe és az életrajz-írás módszertani zsargonjától is megkímél. Felidézi a Codreanu-kultuszt, majd elmondja hőse életét, 5–9 oldalas fejezetenként haladva egy-egy tematikai mozzanatot emel ki, amivel némileg megbontja a kronológiát. Az elbeszélés főerénye a koherencia. Ismert dolgokat úgy tesz szóvá, hogy azok már nem mozaikdarabkák, hanem szép összképet adnak az egyébként elszomorító historiográfiai tájon. Például eddig is tudtuk, hogy Codreanu apja nacionalista volt, de az emlékirat-irodalomban fia árnyékába szorul, és

groteszk figuraként jelenik meg. (Például, 1934-ben a jilvai börtönben órákon keresztül imádkoztatta legionárius társait, mire a Légió papjának kellett szólni a Kapitánynak, hogy állítsa le a papát. Jó pletyka – kár hogy kimaradt, csak a papa alkoholizmusa került említésre.) Jens viszont hosszan idézi Ion Zelea Codreanu megnyilatkozásait, amelyeket akár a fiú is produkálhatott volna, méghozzá azok misztikus jellege miatt is. És mélyen igaz lehet a tézis: apja formálta a fiút, aki apja apokaliptikus ígét már nem átgondolta, hanem inkább átélte. Corneliu, a fiú a nacionalista misztika légkörében nőtt fel és a szélsőséges antiszemitizmusában. Keresztapja az az A. C. Cuza professzor volt, akinek tudománya – a politikai gazdaságtan – kimerült a zsidók kárhoztatásában, de miután nem csapongott, hanem témájánál maradt, akadémikus is lett. Csakhogy amíg az apák elsősorban a verbális erőszakot művelték, a fiúk a tettek mezejére léptek. Az ifjú Codreanu katonaiskolába járt, ott tanulta meg a fegyelmet és fegyelmezés tudományát. 1916-ban – tizenhét évesen – a frontra is kiment az apjához, de hazaküldték. Aztán a feltételezett szovjet támadás ellen szervezte szabadcsapatba iskolástársait, majd joghallgatóként a jászvásári sztrájkőrök élén jeleskedett. A vasútjavító gyár tetejéről leszedte a vörös zászlót, és kitűzte a trikolorot. Azt, hogy Codreanu „munkásaktivistaként” kezdte közéleti pályáját, okkal hangsúlyozza Jens, hiszen a legtöbb propaganda-fényképen népviseletben szerepelt, és később munkásvezérként nagyobb erőt tudott felmutatni, mint paraszt- vagy diákvezérként.

Viszont a Kapitány alapvetően frusztrált volt, állandó veszélytudatban élt, mint akit méltánytalanul üldöznek és jogtalanul bántanak, és ezt az érzést „átvitte a nemzet egészére” – hangsúlyozza Jens könyve végén, de már az életút elején mindez tetten érhető. A nemzet szenvedéstörténetét interiorizálta az ifjú Codreanu, és nemcsak ő. Románia győztesen került ki a világháborúból, mégis frusztráltan. Hiszen hadseregét hamar felőrölték, és kénytelen volt megalázó békét kötni, majd a magyar kommün leverésében jeleskedett, de az újabb békeszerződést a nyugati hatalmak diktálták, és ezzel együtt járt a kisebbségek jogainak és a zsidók állampolgárságának biztosítása. Azok a diákok, akik a háborúban a külső fronton nem harcolhattak, immár csak a belső ellenség: a zsidók és a kommunisták ellen léphettek fel. 1922 végén már úgy elfajultak a diáktüntetések, hogy az egyetemeket egy félévre be kellett zárni. Ezekben a *numerus clausus*ért folytatott mozgalmakban Codreanu elemében volt. Jens be is számol arról, hogy még a nagy verekedések előjátékaként Corneliu társaival feldúlt egy újságos-kioszkot, mert az újságáros egy kövel védekezett, amikor az ifjú harcoss megütötte. A rend kedvéért fel kellett volna vázolni a pontosnak tűnő forгатókönyvet: először Codreanu felpofozta a hírlapárust, mire ez egy kövel fejbe vágta, hogy aztán a sérült harcoss 50 társával térjen vissza elégtételt venni.⁶ Ez persze nem jelenti, hogy gyáva volt, csak jó katonaként felmérte az erőviszonyokat. (És elképzelhető, hogy a csorbát kiküszöbölendő, ajánlkozott egyik egykori katonaiskolai ezredes-tanárának arra a feladatra, hogy ha 8-10 embert át akarnak dobni a román–oros határon, akkor őt is vegyék számításba.⁷ Az akció elmaradt.) Viszont azt a diákot, aki őt újságban támadta, ugyancsak felpofozta. Jens szerint ez a gesztus egész életstratégiáját jellemzi: a hagyományos becsület-kódexet a törvény felé helyezte, párbajra ugyanis nem tartotta érdemesnek a bántalmazottat. A diák „erőszak-aktivista” aztán Németországba ment „antiszemita misszionáriusként”, majd hazasietett, hogy a 22-es nemzedék élére álljon. (Az idézőjeles minősítések Jens könyvének fejezetcímeiből vannak.) Csakhogy a diákmozgalom nem ért célt. A zsidók egyenjogúságát alkotmányba foglalták. Apák és fiúk reakciója jelezte az utak elválását. Codreanu Jászvásárt zsidó-kravallt szervezett, majd nyolcadmagával merényletet tervezett azok ellen, akiket az alkotmányozásban bűnösnek tartottak. Az apák, Cuzával az élen pártot alapítottak, a „Keresztény Nemzeti Önvédelem Ligá”-ját, amelyben a fiúk még tevékeny szerepet játszottak, bár a hasznot

az apák fölötték le, akik a parlamentben jó pénzért szellemeskedtek. Ami az összeesküvést illeti, ennek története kapcsán alaposabban kellett volna megrajzolni a testi-lelki jó barát – Ion Moța – portréját. Míg Codreanu lett a kard, Moța a toll. Ez találta ki, hogy le kellene lőni az árulókat, akik még a zsidóknál is nagyobb veszélyt jelentenek. Na de azért a zsidók sem maradtak ki. Codreanu emlékirataiban szépen beszámol arról, hogy megvitatták: ki a bűnös a román nép megaláztatásáért? A románok vagy a zsidók? A kollektív bölcsesség eredménye: először a románok, aztán a zsidók. Azok az aljas románok, akik eladták magukat a zsidóknak, árulók. A kérdés már csak az volt, hogy a – szerintük – kétmillió zsidó közül, kiket vegyenek elő. „Neki álltunk, gondolkodtunk, megvitattuk – emlékezik Codreanu –, és a végén úgy találtuk, hogy a Románia elleni zsidó támadás parancsnokai a rabbik, a rabbik valamennyi vásáros helységről és városból. Ők vezetik a zsidó tömeg támadását, és bárhol is elesik egy román, az nem véletlen. A rabbi igézte meg. Minden politikus mögött van egy rabbi, aki megparancsolta a Káhálnak vagy a zsidó bankárnak, hogy fizessen. Minden zsidó újságban és módszerben – mi rágalom, hazugság, izgatás – ott van egy rabbinak a terve.”⁸ Ez ma már vicclapba illő korántsem vicces gondolkodásmódnak tűnik, és ha nem tudnánk, miről van szó, eltűnődhetnénk, hogy ez a gondolkodásmód a valóság szatírja vagy a szatíra valósága.

Az összeesküvők akciója a börtönben ért véget, mert egyik társuk elfecsegte a tervet, mire ezt Moța egy becsempészett revolverrel le akarta lőni, de csak megsebesítette, pedig nem tagadta a kihallgatáson: „azt akartam, hogy meghalljon”.⁹ Codreanu pedig a perben kijelentette, hogy nem tudott semmit barátja tervéről, de „sajnálom, hogy nem én lőttem, mert én jobban céloztam”.¹⁰ És talán azért is ki kellett volna alaposabban térni Moța szerepére, mert ezek után, aki vezéri szerepre igényt tartott, annak valóban jobban kellett célozni, és nemesebb vadat leteríteni. Megtörtént, Codreanu hosszas vívódás után lelőtte a jászvásári rendőrfőnököt, aki a zsidóverő diákokat ugyancsak elverette, köztük magát Codreanut is. De mindkét „revolverhős” megúsza, a sajtó és a hivatalos rendszer iránti utálat csak fokozta a szimpátiákat az összeesküvők iránt, akik romantikus szabadsághősökként jelentek meg egyre többek képzeletében. Az apák harcostársaiból álló esküdtszék pedig felmentés mellett állt ki. Codreanu kultikus figuraként léphetett ki a tárgyalóteremből, esküvője pedig valóságos népünnepély lett. „Népi álompár” – írta Lens az ifjúházasok fényképe alá. De milyen álom?

Ha már Bécsben készült a könyv, egy kis freudi „álomfejtés” talán nem ártott volna. Igaz, a forrás Petre Pandrea pletyka-könyve, és ezt Jens már eleve kétes forrásnak nyilvánította, íróját is. Pedig érdekes ember lehetett, akit 1944 előtt azért csuktak be, mert ügyvédként kommunistákat védett, utána viszont azért, mert apácákat. Igaz, sógora is volt annak a Lucrețiu Pătrășcanunak, aki némi nyugatos orientációt képviselt a kommunista párton belül, és ráadásul az 1944-es kiugrásban ő képviselte a pártot, a múltat pedig át kellett írni, és ennek részeként őt, a fő tanút kivégezték. A kommunisták Pandreát többször is bebörtönözték, a végén pedig megbízták a Vaszgárda történetének megírásával, sőt, még fogolyként javaslatot is tehetett, hogy legionárius fogolytársait, ha kiengedik, milyen állásba helyezték el. Addig pedig emlékeztek és pletykáltak. Igaz, három tabu téma volt: borászat, szex és konyha. A legionáriusok imádkozással el is tudták fojtani a kísértéseket. (A kommunisták már rosszabb helyzetben voltak, ösztöneiket az ateizmus nem fékezte, a majdani pártvezérnek, Gheorghiu-Dejnek például megtetszett egy legionárius ifjú, de ez viszont nem akart vele közöszlenni, hanem elmondta megkísértését társainak. Össze is ült „a foglyok bírósága” és száz csapásra ítélte a szerelmes kommunisztát, akin elvtársai előtt egy-egyvet csapva az ülepére – végre is hajtották az ítéletet.¹¹ Ezek után – egykori illegális harcostársak szerint – be kellett érnie Ceaușescuval.) Pandreában feltámadt a lélekbúvár,

és továbbadta, amit a Kapitány egyik testvérétől Cătălintól és Victor Vojentől hallott. Eszerint a Kapitány még meg is akarta ölni Victor Silaghit, mert tetten érték, amikor feleségével közösült, és így „a csúnyácska ribanc” besározta a nagy eszményeket. Pandrea szerint ez a botrány és az, hogy Moța a Kapitány nővérét, Iridentát úgy vette feleségül, hogy ezt Cuza fia már teherbe ejtette, nem maradt következmények nélkül: „Ezek az erotikus kalandok a nemzeti politikában katasztrófális szerepet játszottak, beteges személyiségeket dinamizáltak, és beteges ideológiai irányzatokat hoztak létre, amelyekben a bosszúvágy az elleplezett reménytelenséggel félelmetes és szörnyű robbanásokhoz vezetett.”¹² Kétségtelen, nem szép a szirének éneke, sok benne a börtön-folklor, és akár tudatos hazugság lehet. Ugyanakkor Pandrea visszafogott, ha arra a hatalmas és szépen illusztrált Vasgárda-történetre gondolunk, amelyet mintegy 50 fogollyal állítottak össze, többek között Radu Mironovici-csal, aki egyike volt a merénylőknek, majd a Légió-alapítóknak. E hatalmas műben Codreanu akár megerőszkolásra is vetemedő szexmániás, szifilitikus manipulátor, aki még jól fel is pofozta Iridentát, mert nem tanúsított kellő alázatot férjével szemben, ez, Moța pedig a rossz családi légkör miatt ment volna Spanyolországba, ahol a polgárháborúban – Madridtól nem messze Majadahondánál – életét vesztette egyik társával, Vasile Marinnal, és emlékművük ma is legionárius zarándokhely, az antikommunista keresztesháború emlékhelye, miközben Majadahonda testvérvárosa a mi Ferencvárosunk, amelyről a város rusztiikus parkját is elnevezték. Érdekes, hogy ez az említett nagy mű is kíméli Moțát, holott kulcsfigura, a Kapitány profétája, Codreanu helyett is örült, amikor egy belső árulóval leszámoltak. Jens említi, hogy 1938 februárjában az egyik spicli szerint a Vasgárda vezetőinek körében felmerült II. Károly király és a királyi dinasztia megdöntésének és Moța kisfia királlyá kikiáltásának gondolata. És ha már pletyka, legyen pletyka! Ezt és Pandrea Cuza–Iridenta pletykáját némileg az is hitelesíti, hogy miután Moța feleségül vette Iridentát, és ez teherbe esett, lelkesen írta sógorának: Mihály arkangyaltól fogant a magzat. Codreanu apja részegen le is térdelt előtte, és imádkozott, dinasztia alapításának reményében. Márpedig még 1937-ben valóban közzé tették Moțának azt a levelét, amelyben arról írt, hogy nejjével való közös életük olyan tiszta volt, mint az angyaloké, és a terhesség „természetfeletti”, és „nagy csoda fog történni”. Codreanu azért érezhette a helyzet pikantériáját, és csak lekenhette azt a bizonyos pofont... Ez a kis családi történet pedig csak megfűszerezhette a „Keresztény Nemzeti Önvédelem Ligá”-ján belüli ellentéteket. Cuza szokásos pártot akart, Codreanu viszont híveivel olyan paramilitáris szervezetet, amely elég parlamenti képviselőre tesz szert és aztán az alkotmányos rendet is felborítja. A fiuk rendszerváltást akartak, és ebben a Kapitány papája is követte fiát, és valóságos vándorprédikátorként vett részt a választási küzdelmekben, és míg a Liga emberei a zsidókat terrorizálták, a Vasgárda emberei a karhatalommal hadakoztak. Pandrea jól megragadta a Vasgárda által hozott minőségi fordulatot: „a bottól a revolverig”. Igaz, 1940 szeptemberének elejéig a legionáriusok 11 embert öltek meg, miközben több mint 500 legionárius jutott erre a sorsra, maga a Kapitány is. Viszont addig a legionáriusok lelőttek két miniszterelnököt, látványosan végeztek azzal az árulóval, aki állítólag meg akarta mérgeztetni a Kapitányt, és ami nagyobb bűnnek számított, kétségbe vonta román származását, és híveit homoszexuálisoknak nevezte.

A mozgalom története néhány mondatban is összefoglalható: Codreanu 1927-ben öt társával megalapította a Szent Mihály Légiót, aztán 1937-ben már elmondhatta, hogy egymilliónyi vagyunk. 1933-ban ugyan betiltották, de válaszként három elszánt legionárius lelőtte a miniszterelnököt, Ion Ducát, ezután Codreanu olyan fedőpártot hozott létre – Mindent a hazáért –, amely 1937 végén a választásokon a harmadik helyen végzett. A király hiába ajánlott neki miniszterelnökséget cserébe a kapitányi tisztségért, Codreanu nem

alkudott, hiszen ha tisztséget vállal, éppen úgy elhasználódik, mint a többi párt. Csakhogy a mozgalom egész habitusával a belső rendet veszélyeztette, német orientációjával pedig az ország semlegességét. Ezért a király bevezette a maga diktatúráját, Codreanu és jelentősebb embereit befogatta, majd a koncepciók perben elítéltette, 1938 novemberének végén pedig a Kapitányt tizenhárom társával együtt meggyilkoltatta. Egy év múlva válaszként kilenc elszánt legionárius Armand Călinescu miniszterelnököt lőtte le, mire azonnal mintegy 300 bebörtönzött legionáriust végeztek ki, tetemeiket pedig közszemlére tették. De miután Románia elvesztette Besszarábiát és Észak-Erdélyt, 1940 szeptemberének elején Antonescu tábornok elkergette a királyt, és hogy népi bázisa legyen, maga mellé vette a Légio maradékát. Csakhogy a hirtelen felduzzadt Légio csak bajt csinált, destabilizálta az országot, Hitlernek pedig a szovjetellenes háborúhoz stabil szövetségesre volt szüksége, és ezért hagyta, hogy Antonescu 1941 januárjában felszámolja a Vasgárdát. Horia Sima, a Kapitány utódja embereivel Németországban nyert menedéket, mert velük lehetett sakkban tartani Antonescut, akit egyébként a Führer jobban kedvelt, mint Horthyt. 1945 után a hazai Vasgárda vezetősége semlegességi alkut kötött a kommunistákkal, akik aztán több ezer legionáriust lecsuktak, és csak 1963–64-ben engedtek ki a börtönvilágból, ahol Codreanu szelleméből merítettek erőt, ahogy tudtak. De látniuk kellett, hogy a Vasgárda önálló erővé sohasem válhatott, mindig csak valamelyik nagyobb erő farvizén mozgott, felhasználták és elhasználták, majd felszámolták. Codreanu ezt megérezte, ezért nem akart idő előtt hatalomra törni, hanem amikor megkísérették a hatalommal, mint a király tette, azzal válaszolt, hogy még nem érett meg a Vasgárda a hatalomra, ami a mozgalmon belül sok elégedetlenséget keltett. De az idő őt igazolta.

Milyen ember is volt Codreanu? Személyisége nehezen megragadható – hangsúlyozza Jens, miközben következetesen mutatja be a Kapitány szerepvállalásait a tisztnövendéktől egészen az önéletíró értelmiségi szerepjátékáig, miközben az ember kemény magja: a misztikus. A történeti szociológia mestere, a kortárs H. H. Stahl szerint „katasztrofális ostobaság” jellemezte, „nem tudott beszélni”, csak jelszavakban, ugyanakkor elismerte, hogy a modern román történelemben egyedül neki sikerült társadalmi-misztikus irányzatot elindítania.¹³ Ezt említeni lehetett volna, de még inkább Nichifor Crainic jellemzését, annál is inkább, mert Jens maga is jelzi, hogy Crainic, az ortodox irodalmi irányzat főnöke – emlékiratai szerint – szép hosszú parlamenti beszédet írt a Kapitánynak, akivel szépen fel is mondatta, de ez aztán a tett helyen belesült a szónokolásba. A szóvirágfűzéshez egyébként külön tehetség kell. Codreanunak sem volt. De mit is lehetett volna azon cifrázni, amit elmondott: mártír- sőt keresztire feszített nemzedékhez tartozik, megvédi atyáink hazáját, és élet-halál harcra szánta el magát az ellenség, a zsidók ellen.¹⁴ Kétségtelen, hogy ezt Crainic jobban tudta cifrázni, de minek? Különben is Crainic szerint a fiatalokat nem is érdekelte, mit mond a Kapitány, mondva, hogy eszméik nekik is vannak, csak látni akarták Őt és hinni benne. Míg Mussolini és Hitler maguk teremtették meg a nacionalista pszichózist, Codreanunál fordítva történt, ő ennek a lelkiállapotnak a terméke lett.¹⁵ Crainic maga is ennek a pszichózisnak egyik kialakítója volt, annál is inkább, mert lapjával néhány éven keresztül a Vasgárda ideológusa akart lenni, viszont látnia kellett, a nagy balkáni fecsegés világában a hallgatás olyan tulajdonság lett, amely szervező készséggel párosulva erőt jelentett. „Ha beszélt – írta ugyancsak Crainic Codreanuról – olykor mondott valamit, de ha hallgatott, akkor mindent elmondott.”¹⁶ Az enyhén pocakos Crainic kellő irigységgel írta le azt is, hogy egy kis legionárius négy nap gyaloglás után megérkezett a Kapitányhoz, hogy a boldogságtól ragyogva elmondja, látni akarta, mire Codreanu a hosszú mese után csak annyit mondott: „Jól van, kamerád!”, és amikor a zarándok azt kérte, hogy üzenjen otthoni társainak, akkor a Kapitány, megint: „Mondd meg nekik,

hogy jól van! Jól lesz!” A zárándok átszellemülve távozott. Terméke ez a jelenet annak a messianisztikus hangulatnak és megváltás-igénynek, amelyet Jens gondosan ír körül, és ennek jellemzésére külön fejezetet szentel annak, ami a Duna menti Maglavitban történt. Éspedig a falu pásztorának megjelent az Úristen, aki bűnbánatra szólított, ezt pedig a pásztor meg is hirdette, majd a falu papja valóságos Lourdes-ot szervezett az odaseregglő tömegeknek. Rögön kételyek is merültek fel a pásztor épelméjűségével kapcsolatban. Jens félig debilisnek tartja a pásztor, és a tekintélyes Parhon professzor véleményét idézi, de a tetthelyre hivatalosan kiküldött, szintén kiváló George Marinescu neurológus szerint „sokkal normálisabb, mint sokan közölünk”. Ez persze nem sokat jelent, és az is igaz, hogy Marinescut a pásztor mentette meg a lincseléstől, és ott helyben paroláznia kellett a pásztorral és nyilatkoznia. Ma is sokan nevetségesnek tartják a fejleményt, de végül is sokan meggyógyultak. A kor viszont gyógyíthatatlannak bizonyult. Romániában legfeljebb élesebben mutatkoztak meg azok a társadalmi sebek, amelyeket a modernizáció ütött. És sok igazság volt abban, hogy Gheorghe Furdui, diákvezető legionárius 1938-ban a törvényszéken kimondta: Codreanu mítosza „egy nemzet csodálatát fejezi ki egy ember iránt”, egyébként „ezért a mítoszért felelősek azok a hatóságok, amelyek miatt Codreanu szenvedett”.¹⁷ Ezt a szenvedést Jens így jellemzi: „A fiatal értelmiségiek és a paraszti társadalom elindulását a modern tömegtársadalommá válás útján erőszak és szorongás kísérte. Aligha élte ezt át olyan mélyen más, mint Codreanu.” A legionárius emlékezetben a poklokban szenvedni kész hősként jelenik meg, aki nemcsak azt mondta, hogy „magunkra vesszük e nép minden bűneit”, hanem azt is, hogy „kész akár tízezer évig szenvedni a pokol szurkos üstjében azért, hogy népe egy lépést tegyen a megváltás útján”.¹⁸ Amikor 2006-ban egy angol történész megkérdezte az egyik lelkes legionárius túlélőt, Șerban Milcoveanut, mit tart Codreanu legfontosabb tulajdonságának, a válasz: „a célenergiát”, azt, hogy kisugárzásával az ország legkülönbözőbb részeiben sok „kis Codreanut” tudott teremteni.¹⁹ Másképpen: a Kapitány a modernizációs átmenet során elszabaduló és felhalmozódó energiákat a Vasgárdával koncentrálni tudta. A folyamat jellemzéséhez talán fel lehetett volna idézni Mircea Vulcănescu helyzetjellemezését, hiszen a fiatal értelmiségi nemzedék egyik legsokoldalúbb alakja egyszerre tudta belülről és kívülről látni a Vasgárdát, amelyben szerinte három társadalmi réteg olvadt össze: a szélsőjobboldali diákság, a zsidó konkurenciát eltávolítani akaró kispolgárság és a legnagyobb csoport: a mozgalom baloldali irányzata által megnyert munkásság. Emellett aktív szerepet játszott néhány arisztokrata és a helyzetével elégedetlen értelmiségi.

Vulcănescu úgy vélte, hogy maga Angelescu, a liberális oktatásügyi miniszter a diáklétszám-emeléssel, „kulturalizáló mániájával” lett „az igazi alkotója annak az erkölcsi légkörnek, amelyben kifejlődött a Gárda”.²⁰ Elsőgenerációs diákságról van szó. Ezrével jöttek faluból a városba. Az értelmiségi-termelés célja részben a kisebbségek kiszorítása volt a hivatali életből, részben a társadalmi mobilitás biztosítása. Csakhogy az állam részéről az egyetemet végzők számára az elhelyezkedési lehetőségeket nem biztosították, de még a zavartalan tanulás feltételeit sem. 1938 májusában a bukaresti rendőrfőnökség is elismerte, hogy a meglévő diákokon higiéniai és erkölcsi körülményei borzalmasak.²¹ Vulcănescu szerint a nacionalista diákcsoportoknak a „normális etikája” annak a prototípusnak tekinthető diáké kellett volna legyen, aki hétévi diákoskodás után identitászavarában – hogy némi pénzhez jusson – megölte a saját szüleit, úgy érezve „minden jár neki és mindenre kész”. (Az eset nagy sajtóvisszhangot váltott ki.²² Nem véletlen, Codreanu 1938-ban megmondta a katonai ügyésznek, hogy szervezetébe nem veszt fel olyan elemet, aki meghasonlott szüleivel.²³) Vulcănescu a Légión jelentőségét a következőben látta: a legionárius diákok etikája, bár „ugyanerre az alapra épült, [mint a szülőgyilkosé,] mégis

ellenkező irányt vett”. A Légiónak tett hűségesküjük nemcsak az érvényesülés reményét kínálta, hanem megerősítette őket a kísértésekkel szemben. „Ha nem volt mit enniük, nem siránkoztak és nem loptak, hanem úgy érezték, hogy »fekete böjtöt« tartanak, azt képzelték be maguknak, hogy eszményeikért böjtölnek. Ha vétkeztek, szörnyű büntetéseknek vetették magukat alá. Lelkesedés, valamiféle fanatizmus, szeretet és gyűlölet furcsa vegyüléke kerítette hatalmába ezt az ifjúságot, amely azt hitte, hogy az arkangyalok vették védőszárnyaik alá.” És ennek a misztikának tulajdoníthatóak a hőstettek és a véres bosszúállások is. „Ezen fiatalok révén a román társadalom eltért a maga konstruktív erőfeszítésétől, továbbá azon valóságos pszichózis révén, amely idealista kezdeteiben vonzott, de későbbi sötét és rendőri következményeiben félelmetessé vált.” A kispolgárságot – amelyet kereskedők, kézművesek, hivatalnokok, ügyvédek, orvosok, mérnökök stb. alkottak – más cél vezérelte, mint a mozgalom alapítóit, de közvetlen céljaikban – a zsidók kiszorításában – találkoztak. A kispolgárság „realista radikalizmusa” kiegészítette a diákság „radikális idealizmusát”, és „kapcsolatot biztosított a román társadalom legdinamikusabb, legamorfabb és legplasztikusabb társadalmi kategóriájával: a külvárossal (*mahala*).” A munkásokhoz antikommunizmusa vezette el a Vasgárdát, de aztán „a legionárius munkásmozgalom a munkástanácsok jellegzetes tette kész szelleme és sajátos forradalmi mentalitásának a hatása alá került. Tevékenysége veszélyesen kisiklott, egyes vezetők melegegésére, mások aggodalmára.” Amit viszont Vulcănescu is érdekesnek tartott, az a parasztság magatartása volt. A hegyvidéki és elsősorban a moldvai hegyvidéki parasztok, és néhány kivételtől eltekintve, a szegények vonzódtak a Vasgárdához, ezek körében egyre „fenyegetőbb” hódított teret „az ember és a hold” jelszava. (A hegyvidéki parasztság elsősorban hajdani szabad elemekből állt, míg a síkvidéki szegények a jobbágyvilágból kerültek át.) Az értelmiség pedig az államhatalom fellépése után már nem tudott elszakadni a Vasgárdától. Vulcănescu legjobban saját értelmiségi nemzedékében ismerte ki magát, személy szerint ismerte azokat, akik gyorsan akartak karriert csinálni vagy egyszerűen munkanélküli kiválóságok voltak. És azt is látta, hogy a Vasgárda vezetése tartva az értelmiségiek opportunizmusától, próbáknak vetette őket alá, mielőtt befogadta volna. Amikor azonban az államhatalom keményen fellépett a legionarizmus ellen, ezen értelmiségiek és a Vasgárda kapcsolata „feloldhatatlanná” vált, nem tudtak elszakadni a mozgalomtól.²⁴ Valóban, azok is, akik megtagadták a mozgalmat, lelkükben kötődtek hozzá, egy komoly kivétellel, és ez Cioran, az egyetlen a nagy európai fasiszta gondolkodók közül, aki nyíltan is megtagadta múltját, igaz, frivol módon, de nem köntörfalazott, mint Heidegger, Jünger, Céline, Eliade...

Nagy kérdés a mozgalom és az ortodoxia viszonya. Jens tényyszerűen jellemzi a mozgalom ideológiai sokszínűségét, és azt, hogy Codreanu magát az Egyház részének tartotta, lovagi rendhez hasonló hívő elitközösség vezérének. Ugyanakkor az ateista Cioran vetette papírra 1936-ban a fasiszta forradalom alapkönyvét, „Románia színeváltozását”, amelyben egyébként meg sem említi a Vasgárdát, hogy aztán 1940-ben ő írja meg a legértelmesebb Codreanu-eulógiát. Mircea Eliade pedig a Vasgárdát vallásos mozgalomként állította be akkor és utána is, a legionáriusokat pedig igaz keresztényeknek. Jens szerint a legionáriusok valóban hittek abban, hogy a pokol figurái ellen harcolnak, a chiliazmust társadalmi forradalommal ötvözték, Codreanu mély vallásos hittel hitt a feltámadásban. De vajon ez a hit nem azt a halálöszönt ellensúlyozta, amelyről Freud értekezett? Akik Codreanun közelről látták, arckifejezéséről leolvasták a tragikus véget – és ezt persze utólag írták meg. Tudjuk, a fasiszmusok halálkultusza erőfokozó foglalatosság is volt, de más is, és különösen a Vasgárda esetében. Codreanu és Moța egyaránt jól tudták, hogy milyen veszélyes játékba kezdtek, amely halálukkal végződhet. A király 1935 júliusának

legelején nyomatékosan figyelmeztetett is. Meghívta magához Moját, majd megkérdezte, hány bűnöző lett a történelem során miniszterelnök. A válasza, hogy egy sem, jelentőség-teljesen közölte: „akkor ne beszéljünk róla”. Mire Codreanu – aki tudhatta, hogy mindent visszamondanak – bizalmasainak körében leszidta a királyt, és így üzent: „Károly még uralkodik, amíg nem jön ő.”²⁵ Codreanu Jens szerint naiv módon bejelentette, ha hatalomra kerül, 48 órán belül csatlakozik a Tengelyhez. A nyilatkozat talán még sem volt olyan naiv, mert Codreanu felmérte, hogy szövetségesre van szüksége, és miután a nácik nem tekintették annak, így akarta kikényszeríteni a szövetséget és a vele járó védelmet. Jövőképe is realisztikus, mert kezdettől fogva német–olasz–román szovjetellenes háborút vizionált, és ez be is következett, és ha Románia hamarabb csatlakozik Hitlerhez, talán az 1940-es román területi veszteségek is elmaradhattak volna. Viszont a Kapitány azzal, amit tett és mondott, a végzetet siettette.

Jens szerint a szláv-ortodoxok jobban megértették a legionárius misztikát, mint a nem ortodoxok, amikor a bukaresti fehérorosz diaszpóra vezetője Codreanut Raszputyinhoz hasonlította, a szerb követet pedig a forradalomelőtti orosz erjedéshez emlékeztették a romániai fejlemények. Egyébként Octavian Goga már a '20-as évek derekán megérezte, mi készül: „Úgy tűnhet, hogy Turgenyev vagy Dosztojevszkij egy-egy oldala elevenedett meg a Dunánál, és a földalatti vihar által elragadott társadalomban, túl egyesek meddő mennyei boldogságán, új katekizmus kezd dolgozni.” (Lehet, hogy az *Ördögök*re gondolt Goga, igaz, Dosztojevszkij ebben a regényében éppen Turgenyevet szerkesztette ki, az összeesküvők pedig megbűnhődtek, vagy morálisan megsemmisülten tűntek el, miután éppen ártatlan életüket oltottak ki.) A román fiatalok viszont – oktatót ki Goga egy zsidó újságíró – „a fanatikus és intranzigens nemzeti vallást képviselik, állami életünk legfontosabb alapját”.²⁶ De ha már Dosztojevszkij világába léptünk be, úgy vélhető, Codreanu elképzelései rokoníthatóak Iván Karamazov azon eszmefuttatásával, mely szerint az egyháznak állammá kell válnia. Ezzel szemben Zozsima sztárec azt vallotta, hogy a társadalom várja egyházzá változását, és finoman megfeddte Ivánt azért, mert szórakozik saját kétségbeesésével, miközben maga sem hisz tulajdon dialektikájában. De milyen lehetett Codreanu miszticizmusa? Vajon elég őszintének minősíteni, mint Jens teszi, aki egyébként mellőzi Codreanu vallásos nézeteinek blaszfémiaként való – gyakori – minősítését. Nem lenne talán jobb racionális misztikáról beszélni, bár ez oximoronként hathat. Csakhogy Codreanu kívülről is szemlélte azt, amit belül átélt. És talán senki sem fogalmazta meg jobban a fasizmus és a kommunizmus interaktivitásának dialektikáját, mint maga Codreanu a Duca-perben a hadbírák előtt, amikor azt fejtegette, hogy „ameddig érvényesül a kommunista misztika, addig szükség van áldozatkészésre is a román nemzet oldalán. Az ő misztikájuk hatalommal nem győzhető le, hanem csak másik misztikával, az internacionalista kommunista misztikával nem lehet csak nacionalizmusunk misztikájával szembeszállni, fegyelmükkel csak a mi fegyelmünk szállhat szembe, áldozatkészségünkkel csak a mi áldozatkészségünk, és fanatizmusuk mértékét csak a mi misztikánk fanatizmusa haladhatja meg. Nem engedhetjük meg, hogy egy miliméterrel is nagyobb legyen az ő misztikájuk, mint a miénk, vagy hogy fanatikus áldozatkészségük meghaladja a miénket, hiszen akkor már másnap legyőznek.”²⁷ Máskor pedig így vallott: „Azt akartam, hogy a légió nyílt keresztény alapra épüljön, hogy szembeszálljon a világ hitetlenségével, és felkészítsem ezeket a fiatalokat az ellenállásra, majd a gyűlölet és gonoszság hónapjaira, amelyek rájuk és ránk jöttek. Amikor a légió alapításával kivettem őket a világ gyűlöletének, rögtön megadtam a szükséges ellenszert, a hitet Istemben. Ez volt a légió első vonása. A második katonai jellege volt, a fegyelemé, a bátorságé, az áldozaté és önnön erőbe vetett hité. Csodálatos összefonódás volt: az ikon jelképezte a hitet,

és körülötte az éjjeli és nappali őrség pedig a katonai szellemet. Ebből a két jellegzeteségből fakadt a légió.²²⁸ Ez a vallás instrumentalizálása, és a Vasgárda története a vallás instrumentalizálásának is a története. De hát a keresztes lovagok nem instrumentalizálták a vallást? Igaz, a görögkeleti ortodoxia nem ismerte a keresztes lovagok rendjét. Viszont a vallás és instrumentalizálása mindig is valamiféle amalgámot alkotott. És hogy a legionáriusok esetében milyen, azt úgy vélem, hogy kortárs református teológusok és egy mai román – katolikus – történész jobban látta, mint a Jens által megidézett szláv-ortodoxok.

A kolozsvári Juhász István, református lelkész és egyháztörténész, amikor Nichifor Crainic tanait jellemezte, olyan képet adott azokról, amelyek a vasgárdista nézetekkel is rokoníthatók: „Gondolatrendszere szerint az egyház kozmikus világába a nemzet, mint természeti egység szervesen tagolódik bele. A teológiai terminológia mi szerintünk való értelmében ez az álláspont azzal a veszéllyel járhat, hogy amikor az egyház a nemzetet, mint természeti egységet ismeri el és mint ilyent illeszti be a maga világába, azzal együtt elfogadta és szankcionálta a nemzet természeti mivoltába beletartozó nemzeti önkényt, önzést, bünt és hatalomvágyat is.” Mert „a görögkeleti kereszténység – misztikus jellege szerint – a világ és az egyes nemzetek megújulásának az útjaul nem a bűn öntudatosításának és az ellene való, döntés elé állító harcnak az útját ismeri el. Ez a világ s benne a nemzetek már benne vannak abban a nagy kozmikus egységben, az egyházban, amelynek az élete nem tudatosítható módon, misztikus módon halad a teljes megújulás felé: itt tehát nem a mindennapi élet döntésére és harcára, erkölcsi megújulására van szükség, hanem csak bele kell állni az átalakító erőnek abba a misztikus módon áradó s e világot átalakító folyamába, mely az egyház életén, liturgiáján, az elmélyülésen és az imádságon át közvetítetik.”²²⁹ Az átpolitizálódás útjára lépő és átstilizált – tehát nem az egész román – ortodoxia diagnózisa ez. Az út végén ott áll az állam és egyház egységét megvalósító etnokratikus állam fantomja, amelyet Crainic Krisztus törvényeként, ortodox eszményként hirdetett meg.³⁰ A félig-meddig szemtanú Makkai László szerint Codreanu nézete az élet céljáról, mint feltámadásról „mindenestől az ortodoxia világából nőtt ki” – az imígyen jellemzett ortodoxia világából. Mert „míg a nyugati kereszténység törekvése elsősorban arra irányul, hogy a hívőket felkészítse a bűn ellen vívott egyéni harcra és így jellemzője a személyes eticizmus, addig az ortodoxia célja a halhatatlanság javainak már e földön való közlése, a hívőnek az istenséggel való személytelen, üdvözült eggyé olvasztása a kultusz, a böjt, az imádságos elmélyülés által.” Ez a kollektívizmus, mert hiányzik belőle „az autonóm ember felelősségérzete, [...] tág teret enged a közösségi önzésnek, a kizárólagosságnak, ami a Vasgárdánál a nyílt erőszak rendszerre válásáig fajult. Mintegy mitológikus küzdelemben a román lélek két ősi bűnének, az erőszaknak és a korrupciónak gigantikus harca zajlott le Nagy-Románia életében, a Légió egymásra szabadította ezt a két elemi erőt és a harcban maga is elvérzett.”³¹

Ezt a jellemzést sokan nem bocsátották meg Makkainak, mert a lélek metaforája valami eredeti adottságra utalt. És ilyesmi nincs. Erre a szemléletre hasonló szemléleti keretekben a Vasgárda-ellenes román válasz csak az lehetett, hogy Codreanút és a macedorománokat kikeresztik a románságból, idegennek nyilvánítják, Codreanút korcsnak, a macedorománokat balkániaknak. Antonescu életíró-tábornoka szerint „Codreanu és társai vallásos miszticizmusa összeolvadt az egyszerű nép primitív ortodox képzeivel, és olyan fanatizmust okozott, ami általában nem jellemzi a románokat”. Ugyanez a szerző viszont később már arról írt, hogy „a Vasgárda vallásos miszticizmusának stupid formái nem magasabb vallásos etikából, hanem csak a tömegek obskúrus bigottságából fakadtak”.³²

A Vasgárda orosz monográfusa, aki valójában egy német monográfiát dolgozott át,³³ de azért bevitt némi eredetiséget, mintha megerősítené Makkai László kemény ítéletét,

amikor arról írt, hogy nyugati szemmel a Légió különösnek és vadnak tűnik, holott az ortodoxia archaikus formákat őriz, Codreanu célja az isteni törvényekre való hivatkozással: teokrácia, Kelet- és Délkelet-Európában nemzet és vallás elválaszthatatlan, a Légió inkább vallási rend, mint politikai párt.³⁴ „A földiek életébe való isteni beavatkozásnak, a szentek segítségének a hite részlegesen még él a mai katolicizmusban. Az ortodoxiában ez mindig is élő elem volt.” És erre példa Codreanu kinyilatkoztatása is a földi halandók életét irányító titokzatos erőkről.³⁵ Viszont ennek az ortodoxia-kultusznak némileg ellentmond 1931 decemberében tartott első parlamenti beszéde, amely szerint a nap nem Moszkvában, hanem Rómában kel föl.³⁶ A katolikus Spanyolországban sem egyszerűen az ortodoxia bajnokaiként léptek fel Moța és társai. Azt is lehet mondani, hogy pápábbak akartak lenni a pápánál. De ez a keresztény szolidaritás inkább arra „a pozitív kereszténységre” vall, amelyet a nácik hirdettek. A szerep, amelyet Codreanu vállalt, a régi vajdáké-
ra emlékeztet. 1934 februárjában így vallott naplójának: „A pogány állam korszaka után az egyházi újjáépítés és alapítás korszaka jön el. Ez a mi korszakunk.”³⁷ Nem új egyházat akart alapítani, hanem kolostorok és templomok építésére gondolt, ahogyan azt a vajdák tették hajdan. És ezzel az Egyház fölé emelkedni, mint maguk a vajdák is tették, és ezt tehetette annál is inkább, mert az Egyház nem ismerte el soha az államtól való elválását.³⁸ Másrészt a történelem során „az egyház állami intézmény volt, és a vallás a nacionalizmus primitív formája. Mert a vallás társadalmi kohéziós elemnek bizonyult, az egyház pedig a vajdai tanács és vajdát választó gyűlés tere, Isten leszállt a földre, embereivel együtt és testet öltött egy pártfogó lényben.”³⁹ Ez a vajda volt, most a király és vele szemben a Kapitány, aki maga is vajdaként viselkedett, templomokat emelt, mint a vajdák, a vallást és a nacionalizmust igyekezett összeolvasztani. Ugyanakkor Codreanu nemzetfelfogását felekezeti-főlöttiség is jellemezte.

A Vasgárdát az ortodoxiával összemosó általánosítások lehetnek szépek, tetszetősök. A rálátás eredményei. Olyanok, mint a légi felvételek; csakhogy ezeken jól kirajzolódik, hogy milyen régészeti leletet rejt a föld színe, amit rajta járva nem igazán érzékelünk, a történészek általánosításai azonban gyakran eltakarják azt, amit a terepen közelről érzékelhetünk. Vajon ezek a nyugati keresztény (református) látószögből kialakított – tetszetős – általánosítások elősegítik-e a legionarizmus megismerését? Kétségtelen, alapvetően egybehangzanak a Vasgárda eredetiségét hangsúlyozó önvallomásokkal. Ortodox teológusok és ortodoxizáló világiak erősítik meg az idézett általánosítások érvényét. Azt is, ahogy egyes legionáriusok Dosztojevszkij világát idézték meg. Például Arșavir Acterian, akinél: „Raszkolnyikov önmagáért öl, saját boldogsága érdekében. Nem érdekli az Egyház, sem a nemzet. Egyedül bűnhődik, szenved, üdvözülni. A földi paradicsom nem lehetetlen, mihelyst semmi sem lehetetlen. Hiszen Isten csodák forrása. A paradicsomot viszont ki kell érdemeljük, imánkkal is. Egy nemzetnek meg kell teremtenie a saját lelkét ahhoz, hogy megérdemlje a paradicsomot. A kommunizmusban nincs hierarchia, nincs üdvözülési lehetőség, mert a tekintély az anyagi erőn kívül semmin sem alapul. / Csak az Úr hadserege teremt kapcsolatot a vallási és a politikai hatalom között, és ezzel visszaállítja az igazi tekintélyt. A diktatúra a szellem nevében [...] az ég áldása. [...] A legionárius mozgalom csak belső folyamat, a Román Nemzet öntudatosodásának kiteljesedésével győzhet. Ha ez a folyamat magával ragadja a románok többségét”.⁴⁰ Sokakat magával is ragadott. Példa rá Alexandru Constant. A *Bűn és bűnhődés* azzal zárul, hogy Raszkolnyikov feltámad a szerelemben, amikor „az élet lépett a dialektika helyére”. Alexandru Constant az egyetemi tanulmányok „steril dialektikájával” szakított, amikor belépett a Mozgalomba, és ott „megnyílt számunkra az út a Kapitány megértése felé,” és „akkor kezdtem érezni, hogy nemzetemben élek, sorsom összekötöm a nemzet sor-

sával, pontosabban: egyéni életnek sorsot adok”. És mindezt köszönhette Moţának, aki maga volt „a híd könyvízü, száraz és közömbös intellektualizmusunk és értelmet, hitet, döntést adó román, valamint keresztény spiritualitásunk között”. „Moţán keresztül érkezünk el a Kapitány szívéhez, a belé vetett teljes hithez”.⁴¹ Codreanu Krisztus-pótló figura, és Dosztojevszkij világában is akad, aki nem hisz Istenben, de hisz Krisztusban. Ugyanakkor éppen Dosztojevszkij regényvilága az, amelyik meghaladja az ortodoxiáról kialakított nyugatias általánosításokat. Zoszima sztárec csodálatos tanítása ellentmond a legionarizmusnak.

A Vasgárda nem egyszerűen ortodox termék, hanem összeurópai fejlemény – a maga eredeti jellegzetességeivel. A fasiszmusokban több a közös gnosztikus vonás, mint a kereszténység eltorzításából adódó. A nyugati kereszténység sem kínált védelmet a fasiszmus ellen. A fasiszták hatékonyan instrumentalizálták a kereszténységet, a keresztény egyházakat és felekezeteket igyekeztek maguk alá gyürni – több-kevesebb sikerrel, aztán a náciizmus kívülről akarta felszámolni a kereszténységet. A legionarizmus viszont belülről bomlasztotta a kereszténységet, miközben vallásos tradicionalizmust is hirdetett, és jobban igazodott a hagyományokhoz.

A fasiszmus sokszínű jelenség, bár ez a sokszínűség is viszonylagos. „A fasiszmus nemzetről nemzetre változó nemzeti misztikára alapozott »életszemlélet«.”⁴² A román legionáriusok jobban őrizték a vallás hagyományait, mint a nyugati fasiszták, akiknek vallásossága nyugodtan nevezhető „álvallásos patológiának”.⁴³ Mindegyik fasiszmus „kvázi-vallásos alternatívát” akart felmutatni a marxizmus ellenében.⁴⁴ A legmesszebb a legionarizmus ment el a vallás terén. Olyannyira, hogy a legionarizmus már valamiféle eretnekségnek tűnhetett, olyannak, amelynek maguk a legionárius papok sem voltak tudatában, még akkor sem, amikor az egyházi vezetés élesen szembefordult a Légióval. A román ortodoxia sokszínűbb jelenség volt, mint például a görög. A 18. század elején a havaselvi metropolita döbbenet tette szóvá, hogy a papok is engednek az ördögi szokásoknak, mert egyszerűen túrték a húsvétkor szokásos népi álarcos ceremóniákat. És a fanarióta (görög) vajda alattvalói vallásosságát babonák labirintusának nevezte.⁴⁵ A kollektív üdvözülésnek vagy elkárhozásnak is hagyománya volt. És ez a moldvai templomok falfestményein is megjelent. „Az Ítélet egyetlen kritériuma a hit, nem a bűn” – írja Daniel Barbu, megerősítve, amit fentebb Juhász Istvántól, valamint Makkai Lászlótól idéztem, és hozzátéveszi: „De figyelem: nem olyan hitről van szó, amely egyéni opció, szubjektív elkötelezettség, hanem olyan hitről, amely a társadalmi normákba való beilleszkedés gyakorlata.” Tehát életforma. „A halottak összességükben ítéltetnek el vagy üdvözültenek, aszerint, hogy az Egyházzal, természetesen a keleti Egyházzal szemben miként viselkedik az az etnikai vagy kulturális csoport, amelyhez tartoznak. Ezekon a freskókon a dicsőséges Krisztus előtt nincs egyéni sors. Mindenki olyan sorsban részesül, amelyet közössége megérdemel.”⁴⁶ A legionárius kollektív megváltástan azonban nem az ortodox spiritualizmusban, hanem a vajdai hatalom ortodoxia-gyakorlatában gyökerezik. Innen a vizuális élmény. Ugyanakkor a millenarisztikus mozgalmak Európa-szerte kitermelték ezt a pszichózist, hiedelmet és reményt.⁴⁷ A legionárius hírmondóban viszont tételszerűen állították a kommunizmussal szemben azt, hogy „hiszek Istenben és a lélek erejében”, „az élet csak eszköz az örökkévalóság törvényének kiteljesítésében: Isten által adott morális élet”, „van a léleknek örök élete, tiszta, ragyogó... Erre törekedve, derűvel fogadok minden szenvedést, akár a halált”, ugyanakkor „minden embernek szüksége van a tulajdonra családja eltartása érdekében.” Az Egyházzal szemben viszont úgy foglaltak állást, hogy hangsúlyozták „a legionáriusok keresztény módon élnek, és a Kereszténységért harcolnak. Templomokat emelnek és tisztelik a papságot.”⁴⁸ És a papság is a Légiót.

Fasizmus és vallás viszonyáról a végtelenségig lehet okoskodni. De az kétségtelen, hogy a Kapitány tudott imádkozni, és hatott az, ahogy imádkozott. A 30-as évek derekán az egyik legionárius pap puszta kíváncsiságból követte a templomba, és figyelt, aztán látva az imádkozó elmélyültségét „titkos erő készített arra, hogy én is letérdepeljek, mely gesztust az a kötelesség indokolt, hogy mi ortodoxok egy valakiért imádkozzunk. Titokzatos módon a Kapitány imája felmelegített és megerősített. Sokáig tartott ez a misztikus összeolvadás. Amikor felemelkedtem, nagy bámulatomra ott álltak a hátam mögött mindazok a papok, akikkel együtt voltam a parasztpártiak gyűlésén. Ők is letérdepeltek és imádkoztak, mint én. A Kapitány kimondhatatlanul boldog volt, hogy Vele együtt imádkoztunk.” A papok pedig azon tűnődtek el, hogy mi készítette őket a közös imára, és sokan beléptek a Vasgárdába. Az emlékező, akitől idéztem, pedig megírta a maga imáját a Kapitányról: „Te vagy a Főpap, aki szellemiséget adtál dermedt oltárainknak. / [...] Te vagy az oltár, amelyre az Új Románia épül. / Te vagy a Keleti Ortodoxia császára. / Te vagy az európai nacionalizmus ege.”⁴⁹ Csakhogy az igazi egyházfő a világi uralkodó. Károly király is, amikor kiadta a parancsot, az egyházi vezetés elhatárolta magát a Vasgárdától és Codreanutól, akit 1990 után sokan szentté akartak avatni, és vannak, akik annak is tartják.

„Codreanu halálával nem ér véget az életírása” – hangsúlyozza Jens. És okkal. Amikor a '90-es évek elején felkerestem Milcoveanut, bukaresti Petőfi Sándor utcai otthonában, akkor ő, egyébként Codreanu egyik orvosa, úgy beszélt a Kapitányról, mintha jelen lenne. És miközben megajándékozott néhány kiadványával, kifejtette, hogy a nagy veszély a nemzeteinket létében fenyegető zsidóság. Aztán amikor egy olyan román barátomat kértem meg, hogy röviden foglalja össze mindezt, amit egykori legionárius apjától hallott, akinek a börtönben volt ideje meghányi-vetni a múltat, a válasz: Codreanu zsidó! Más szóval az antiszemitizmust is a zsidók találták ki és vele a Légiót, amiért oly sokan életüket veszítették és börtönben sínylődtek.

Egyébként a Kapitány antiszemitizmusában is van némi dialektika. Vaida Voevod belügyminiszternek egyenesen megmondta: „Önmagában az antiszemitizmus nem program, de összetarthat, mint jelszó. Ismeri Moldovát, tudja mennyire elzsidósodott?” És arra törekszem, hogy felrázzam a fiatal nemzedéket, a gyerekeket, hogy olyan nemzedéket neveljek fel, amely képes lesz állni a versenyt a zsidókkal. A moldvai különleges román fajta, lagymatag, álmodozó. Fel kell rázni, fel kell ébreszteni, meg kell acélozni.”⁵⁰ Aztán 1938 elején Codreanu egy angol újságíróknak kifejtette, és az osztrák sajtó is megszólította: „A zsidók rákos fekély, és minden rákos fekélyt el kell távolítani. Nálunk közel egymillió zsidó található. Azon a napon, amikor hatalomra kerülünk, rögtön rendszabályokat fogantatosítunk ellenük: 500 ezer maradhat az országban, egyeseknek megengedjük, hogy elmenjen. A többit a Fekete-tenger partjára szállítjuk, és szintén elhagyják az országot: egyesek a tengeren, a legtöbb azonban a tenger alatt.”⁵¹ A román olvasó azt tudhatta meg, hogy a Kapitány a *Daily News* tudósítójának elmagyarázta, hogy a „zsidókérdés” megoldásának három változata van: asszimiláció, együttműködés és eltávolítás, ő maga ez utóbbi híve. A kérdésre viszont, hogy hová telepedjenek le a zsidók, azt válaszolta, hogy nem tudja, mert nem geográfus szakember, de hisz az európai civilizációban, amely nehezebb kérdéseket is megoldott, kitalálta a rádiót és televíziót.⁵² Más alkalommal arról beszélt, hogy „a gazdag zsidók ellen vagyunk, akik kizsákmányolják az országot és korrumpálják a politikusokat, de bittal nem oldhatjuk meg ezt a problémát, hanem csak a románok nevelésével, hogy ne vásároljanak tőlük és ne vásárolják meg őket, amikor viszont hatalomra kerülünk, törvényes kisajátítással és segélyezéssel elérjük, hogy hazájukba távozzanak”.⁵³ „Meg kell semmisítsük a zsidókat, mielőtt ők semmisítenek meg

minket”, és ezért „az utolsó zsidónak is el kell hagynia az országot”⁵⁴ – fejtegette 1938 elején háromórás interjú alkalmával annak az angol zsidó újságírónak, akit bukaresti zsidó ismerősei óvtak attól, hogy felkeresse „a zsidófaló gyilkost”. Aggódtak is ezen újságíró életéért, de Codreanu nagyon barátságos volt vele. Kétszer is fogadta, és még a Predealra is meghívta magához síelni (ami elmaradt). „Szeretem Önt” – mondta neki a Kapitány, aki az interjú alkalmával adott neki egy képet, és miután megjelent az interjú, még a könyvét is, dedikációval: „Sok szeretettel korrektt újságírói magatartásáért.”⁵⁵ Viszont miközben tüzet okádott a zsidókra, azt is elmondta, hogy hatodik érzéke van ahhoz, hogy bárhol megismerjen egy zsidót, és ilyenkor elfogja valamiféle borzalom.⁵⁶ Ezek után meg is jegyezhetette az újságíró, hogy nem tudja megfejtetni „a zsidóverő gyilkos” irányában tanúsított „barátságos magatartásának rejtélyét”.⁵⁷ Talán nagyobb rejtély, hogy a Kapitány meg volt elégedve az interjúval, amelyet – ha az újságíró beszélgetését követjük – némi borzongás nélkül ma aligha lehet olvasni.

Jens szerint senki nem polarizálta úgy a román társadalmat, mint Codreanu. A legionárius mozgalom pedig reakció volt a modernizációra, és ma azért is olyan nehéz számot vetni vele. Marxnak abban igaza volt, hogy ami egykor tragédia volt, ismétlődésekor komédiává válik. És ki nem szereti jobban a komédiát, mint a tragédiát, ha életünkről van szó? Csakhogy komédia és tragédia könnyen átjátszhatnak egymásba. Imádkozzunk, ne így legyen!

JEGYZETEK

- 1 Oliver Jens Schmitt: *Căpitan Codreanu. Aufstieg und Fall der rumänischen Faschistenführers*. Wien, Paul Zsolnay Verlag, 2016. 336 o.
- 2 Miskolczy Ambrus: *A Vasgárda 1927–1937. Antiszemizmus, mitológia, vallás*. Budapest, Gondolat, 2015.
- 3 A. L. Easterman: *King Carol, Hitler and Lupescu*. London, 1942. 226., 237.
- 4 Ana Bazac: În legătură cu ultima dispută dintre democrați privind legionarismul. <http://www.criticatac.ro/4511/in-legatura-cu-ultima-disputa-dintre-democrați-privind-legionarismul> (2012-02-19)
- 5 <http://www.zelea-codreanu.com/> (2016-12-27)
- 6 *Totalitarismul de dreaptă în România. Origini, manifestări, evoluție 1919–1927*. [I.] Szerk. Ioan Scurtu. București, 1996. 252
- 7 <http://www.fgmanu.ro/permanente.php?v=arhiva&an=2012&editie=An+XV+Nr+7-8+iulie-august+2012#p933> (2013-08-10)
- 8 Corneliu Zelea Codreanu: *Pentru legionari*. [Sibiu, 1936.] Timișoara, 1993. 169.
- 9 *Totalitarismul*, I. 391.
- 10 Valentin Orga: *Moța. Pagini de viață*. Cluj-Napoca, 1999. 193.
- 11 Gh. Buzatu, Corneliu Ciocanu, Cristian Sandache: *Radiografia dreptei românești. (1927–1941)*. București, 1996. 384.
- 12 Petre Pandrea: *Memoriile mandarinului valah*. București, 2000. 388.
- 13 Zoltán Rostás: *Monografia ca utopie. Interviuuri cu Henri H. Stahl*. București, 2000. 162.
- 14 <http://www.scribd.com/doc/38546447/Discurs-CZ-Codreanu>
- 15 Nichifor Crainic: *Zile albe–zile negre*. București, 1991. 297.
- 16 Crainic: *Zile albe*, 296.
- 17 Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, București Penal 11784/5. 49.
- 18 Grigore Manoilescu: Om din altă plamadă: Corneliu Codreanu. *Codreanu și epoca sa*. Szerk. Gabriel Stănescu. Norcross, 2001. 164.
- 19 Rebecca Haynes: Corneliu Zelea Codreanu: the Romanian ‘New Man’. *In the Shadow of Hitler*. Szerk. Rebecca Haynes, Martin Rady. London, New York. 2011. 185.
- 20 Mircea Vulcănescu: *Nae Ionescu. Așa cum l-am cunoscut*. București, 1992. 81.
- 21 *Ideologie și formațiuni de dreaptă în România. 30 martie 1938–6 septembrie 1938. V*. Szerk. Ioan Scurtu, Corneliu Beldiman, Badea-Florin Pintilie, Puiu Dumitru Bordeiu, Tiberiu Tănase. București, 2006. 75.
- 22 *Adevărul*, 1936. dec. 1.; *Szabadság* [Nagyvárad], 1937. nov. 12. 261. sz.; *Napló* [Nagyvárad], 1937. nov. 14. 263. sz.
- 23 C.N.S.A.S. Penal 11784/18. 42.
- 24 Vulcănescu: *Nae Ionescu*, 79–83.
- 25 Arhiva Națională Istorică Centrală, DGP, 117/1933. 85–86.

- 26 *Totalitarismul*, I. 430–431.
- 27 Arhiva Națională Istorică Centrală, MID 15/1/1934. 28–29.
- 28 Ion Banea: *Căpitanul*. Timișoara, [1936] 1995. 112.
- 29 Juhász István: Az újtértelmű román nacionalizmus. *Hitel*, 1937. 4. sz. 13.
- 30 Nichifor Crainic: *Ortodoxie și etnocrație*. București, 1940. 172.
- 31 Makkai László: A „nagy román” kísérlet két évtizede. *A románok története*. Bp., 1941. 393–394.
- 32 Ion Gheorghe: *Un dictator nefericit. Mareșalul Antonescu*. București, 1996. 111., 139.
- 33 Андрей Вячеславович Васильченко: *Между Дуче и Гитлером: румынские ученики фюрера*. Москва, 2004.; Armin Heinen: *Die Legion „Erzengel Michael” in Rumänien*. München, 1986. = Armin Heinen: *Legiunea «Arhangelul Mihail»*. București, 2006.
- 34 Васильченко: *Между Дуче и Гитлером*, 52., 55., 70.
- 35 Васильченко: *Между Дуче и Гитлером*, 56.
- 36 Васильченко: *Между Дуче и Гитлером*, 129–130.
- 37 Corneliu Zelea Codreanu: *Însemnări*. [1934] Editura Pământul strămoșesc, 1963. 23. <http://ro.scribd.com/doc/89721080/Corneliu-Z-Codreanu-Insemnari-ed-Pamantul-Stramosesc-1963>
- 38 Mirel Bănică: *Biserica Ortodoxă Română, stat și societate în anii '30*. București, 2007. 162.
- 39 Nicolae Roșu: *Dialectica naționalismului*. București, 1936. 149.
- 40 Arșavir Acterian: Blestem și răscumpărare. *Ideea Românească*, 1935. 2–4. sz. 86.
- 41 Alexandru Constant: Așa erau... *Cuvântul Argeșului*, 1937. febr. 1. 28–30. sz.
- 42 George L. Mosse: *Masses and Man*. Detroit, 1987. 149.
- 43 Michael Burleigh: *Sacred Causes*. London, 2006. XII.
- 44 Alexander J. de Grand: *Fascist Italy and Nazi Germany*. London, New York, 1996. 77.
- 45 Daniel Barbu: *Etica ortodoxă și «spiritul» românesc. Fieea românilor*. Szerk. Daniel Barbu. București, 2000. 70.
- 46 Daniel Barbu: *Bizanț după Bizanț*. București, 2001. 234.
- 47 Norman Cohn: *The Pursuit of the Millenium*. New York, 1970. 15.
- 48 Între legionari și comuniști este o prăpăstie. *Buletin legionar*, 1937. júl. 25. 8. s
- 49 Ștefan Palaghiță: *Garda de fier spre reînvierea României*. București, 1992. 159–162.
- 50 Uo. 15.
- 51 Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Penal 11784/12. 166.
- 52 Un interview al dlui Corneliu Zelea Codreanu în ziarul Daily News. *Gazeta de Vest*, 1938. jan. 11. 501. sz.
- 53 Nistor Chioreanu: *Morminte vii*. Iași, 1992. 82.
- 54 Easterman: *King Carol*, 230. Easterman interjúja a „Daily H...”-ban jelent meg (233), de lehet, hogy azonos a *Gazeta de Vest*-ben ismertett interjúval, mert „a zsidókérdés” megoldásának három módját némileg hasonlóképpen fejtegette. Az újságíró emlékezete sem volt túl pontos, mert arról írt, hogy Codreanunál tett látogatása alkalmával Cantacuzino tábornokkal is találkozott – aki ekkor, 1938 elején már nem élt.
- 55 Easterman: *King Carol*, 239.
- 56 Easterman: *King Carol*, 238.
- 57 Easterman: *King Carol*, 239.

Lengyel írók Horthy Miklósról és politikájáról

*A világháború előtt és alatt
katonatiszt Édesapám emlékének*

Három évtizeddel ezelőtt még sok történész tartotta Horthyt a fasizmus elkötelezett hívének. Tevékenységének értékelése már közvetlenül a rendszerváltozás előtt változott. Az *Akadémiai kislexikon* 1989-ben megjelent első kötetében ez olvasható róla: „Horthy Miklós, vitéz nagybányai (1868–1957): tengerésztiszt, Mo. kormányzója (1920–44). 1918-ban [...] az osztrák–magyar flotta főparancsnokává nevezték ki. 1919-ben a szegedi ellenforr.-i kormány hadügymin.-e, az ún. nemzeti hadsereg fővezéréként a fehérterror irányítója. 1920-ban különítményesei segítségével kormányzóvá választotta magát, [...] 1921-ben meghiúsította IV. Károly puccskísérleteit. A szélsőjobboldaltól eltávolodva a konzervatív nagybirtokosokra, nagytőkésekre és az úri középosztályra támaszkodva az ellenforr.-i rendszer konszolidálására törekedett. Külpol.-i célja a *trianoni békeszerződés* revíziója volt. Ennek érdekében közeledett a fasiszta Olaszó.-hoz és Németó.-hoz, ami oldalukon a II. vh.-ba való belépéshez vezetett. 1942–43-ban az angolszász kapcsolatfelvétellel próbálkozott, de tudomásul vette a ném. megszállást (1944), és a sikertelen kiugrási kísérlet után (okt. 15.) *Szálasi F.* javára lemondott az államfői hatalomról. Rövid ideig Németó.-ban am. fogságban volt, majd haláláig Portugáliában élt. [...]”

A magyarság iránti részrehajlással nem vádolható 1990-es angol kiadású, két évvel később magyarra fordított *Cambridge enciklopédia* nem használja a „fasiszta” jelzőt: „[...] 1919-ben hadügyminiszteri tárcát kapott a Kun Béla kommunista rezsimjével szemben álló (szegedi) ellenforradalmi »fehér« kormányban. Ezt követően kormányzó lett (1920), egy kimondottan konzervatív és autoritáriánus rendszert alakított ki, amely azonban számos területen eredményeket könyvelhetett el. A II. világháborúban a tengelyhatalmakat támogatta egészen 1944-ig. Magyaró. ném. megszállásáig. Ekkor a ném.-ek házi őrizetbe vették; 1945-ben a szövetségesek bevonulása után szabadult ki. [...] a portugáliai Estorilban telepedett le. [...]”

Az előbbiekhöz viszonyítva, a modern lengyel irodalom magyarságképét vizsgáló könyvemet kiegészítve tárgyalom olyan lengyel írók Horthyról és politikájáról szóló műveit, akik – két kivétellel – szerepelnek a „régii”, 1918 előtt kibontakozott szerzők vagy a XX. századi alkotók kétkötetes lexikonában. A vizsgált szövegek művészi értékelését nem tekintem feladatomnak. Érdeemes sokat idézni belőlük, mert önmagukért beszélnek.

Marian Zdziechowski (1861–1938) irodalom- és művelődéstörténész, publicista, filozófus és slavista, a krakkói, majd a vilnai (a mai litván vilnusi) egyetem professzora, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, a Szent István rend arany érdemkeresztjének birtokosa volt. Legalább kétszer (1926, 1930) találkozott Horthyval – tudjuk meg Nagy Zsombor tanulmányából. A kitüntetésről szóló állításnak ellentmond Karol Biernacki publikációja, amely szerint a lengyel tudós író betegsége miatt csak Vilnában tudta átvenni az elismerésről szóló oklevelet. Az előző tanulmányból az is kiderül, hogy a XX. század elején célja a Kárpát-medencei szlávok és a magyarok együttműködésének előmozdítása volt, szemben az orosz pánszlávizmussal. 1925-ben már a lengyel–magyar közös határ szükségességéről írt, amiről tíz évvel később vilnai otthonában tárgyalt Hóman Bálint miniszterrel.

Balogh Magdolna hasonlóan vélekedik a közép- és kelet-európai katasztrófizmusról szóló könyvében: „Bár a Közép-Európa-gondolat [...] intermezzónak bizonyult Zdziechowski pályáján, 1918 utáni cikkeiben felbukkan egy magyar–lengyel államszövetség terve. [...] Ezt a föderációs elgondolást [...] Zdziechowski monarchista meggyőződése inspirálta: irántunk táplált rokonszenve elsősorban a *Horthy-Magyarország* [kiemelés tőlem – D. M. I.] monarchista berendezkedésének szövege. Az együttműködés gondolata abból a felfedezésből eredt, hogy a Magyarország bukásával megbomlott európai erőegyensúlyt egy erős magyar–lengyel föderáció biztosítaná [...] Közös lengyel–magyar határt [...] úgy lehetne megteremteni, hogyha Ruszinszkrét [Kárpátalját – D. M. I.], az antanthatalmak által Csehszlovákiának juttatott területet visszacsatolnák Magyarországhoz.”

A rendszerváltoztatás után újra felfedezett Zdziechowski három magyar tárgyú esszéjét együtt először a 2001-es *Węgry i dookola Węgier*, azaz *Magyarország és Magyarország körül* c. kötetben olvashattuk. Az elsőként 1920-ban megjelent írás már címében summázza a magyarságnak a trianoni békediktátum okozta sorsát: *Tragedia Węgier a polityka polska*, vagyis *Magyarország tragédiája és a lengyel politika*. „Miközben a mi nemzetünk a függetlenséget megragadva nem látott semmi sürgősebbet, mint, hogy lemondjon a királyi fenség eszméjéről és azt magától messzire vesse, ami a Köztársaság fenségét jelképezi, [...] – miközben bután megadva magát a **szovjet** köztársaságból jövő áramlatoknak, **népi** köztársaságot hirdetett ki magánál – a magyar állam vezére, Horthy admirális, a kommunisták jármát lerázva, minden magyar szemében Szent István koronájának örvévé vált, azt egészen addig a pillanatig őrizve, amelyben majd törvényes uralkodójának fejére teszik, követői pedig az európai államokban úgy léptek és lépnek fel mindaddig, mint a **királyi** magyar kormány küldöttei” – állítja.

Később így ír: „Magyarország a mi egyetlen szellemi szövetségünk. E szövetség megalapozásának politikai és gazdasági szükségessége, konkrét és világos formába öntése olyan világos és olyan meggyőzően indokolt a magyar sajtó különböző orgánumaiban és a mienkében, hogy nincs szükség ezt túlbeszélni. [...] Célul kell tehát kitűznünk, a Magyarországgal közös határt; Szlovákiának Csehországtól való elszakítása a mi közvetlen érdekünk.” Ilyen kategorikusan valószínűleg még Horthy sem fogalmazott. Zdziechowski ugyanakkor hozzáteszi, hogy Szlovákiában részünkről az I. világháború előtt magyarosító terror volt, majd azzal folytatja, hogy a magyarok elveszítették önmagukat és a Monarchiát, de azóta már kinyílt a szemük, és türelmetlenül várhatjuk Szlovákia és Kárpátalja visszatérését Szent István koronájához.

A terjedelmesebb *Magyarország és Magyarország körül* c., először 1933-ban publikált „politikai-irodalmi vázlatok”-at ifjabb gróf Andrássy Gyula külügyminiszter, a háború alatt a független Lengyelország újjáépítését követelő politikus emlékének ajánlotta, egy kifejezéseként azon nemzet iránti hálójának, amely akkor emlékezett Lengyelhonra, amikor arról mindenki megfeledkezett. Itt arra a magyar katonai segítségre gondol, amelyet 1920-ban államunk a Szovjet-Oroszország ellen harcoló lengyeleknek nyújtott. A továbbiakból kiderül, hogy jól ismeri a XIX–XX. századi történelmünket, politikusainkat, sőt irodalmunkat, és elítéli a trianoni békeszerződést. „A kommunizmussal folytatott küzdelemben erősödött az ellenállás, a nemzet felbátorodott, és Horthy vezetésével végül lerázta a gyűlölt banda jármát” – állapítja meg, majd csaknem szó szerint megismétli azt, amit a korábbi esszében a két nemzet háború utáni magatartását összehasonlítva kifejtett.

A kizárólag a magyar kormány által 1920-ban a lengyeleknek nyújtott segítség kapcsán írja, hogy abba Franciaország is beleegyezett volna, de a csehek elutasították, mondván: „inkább elviseljük [...] a háború szörnyű terhét, mint hogy átengednénk földünkön Horthy szörnyű hordáit; nem akarjuk Oroszországgal szemben a hóhérok szerepét játszani.” (A magyar fegyvereket Románián keresztül vitték Lengyelországba.)

A fentieket a következőkben ismertetendő művek miatt is célszerű összevetni a történész és irodalomtörténész Kovács Endrének 1971-ben kiadott, a világháborúk közötti magyar– lengyel kapcsolatokat tárgyaló monográfiájában kifejtett gondolatokkal. Előljáróban meg kell jegyezni: a 70-es években aligha írhatott volna másképpen e témáról. A fejezetcímek önmagukban is sokatmondóak: *Magyarország segítsége Pilsudski szovjetellenes háborújának (1920)*, *Politikai közeledés helyett kulturális és gazdasági kapcsolatok (1928)*, *Lengyel sajtókampány Csehszlovákia ellen, A magyar – lengyel viszony felélénkülése (1934)*, *Az Anschluss előestéjén. Horthy Lengyelországban. A magyar és a lengyel politika koordinálása (1938)*, *Magyar–lengyel együttműködés a csehszlovákiai válság érlelődésének idején (1938)*, *A közös lengyel–magyar határ létrejötte (1938–39)*.

1920-ban Horthy levelet intézett Józef Pilsudskihoz – tudjuk meg Kovács Endre könyvéből –, amelyben a hagyományos lengyel–magyar barátságra hivatkozva kifejezte reményét, hogy az a közös határ létrehozásával újraéled. A lengyel államfő válaszában egyetértett azzal, hogy a Szovjet-Oroszország elleni háború keretében szoros együttműködés jöjjön létre Lengyel- és Magyarország, valamint Románia között. A következő évben a magyar–lengyel kereskedelmi egyezmény ügyében lengyel küldöttség járt Budapesten, amelyet Horthy is fogadott. A lengyel kormány tartózkodó maradt. 1927-ben, a hivatalos lengyel külpolitikától függetlenül, fővárosunkban a magyar kormányzó is nyilatkozott Zdzichowski előtt a két nemzet közötti szálak erősítéséről. Két esztendővel később Varsovában a magyar követ a lengyelek állásfoglalásának kedvezőbbé tétele érdekében közzé szándékozott tenni az 1920-as szovjetellenes háborúban nyújtott magyar segítség adatait. Ehhez megnyerte Zdzichowski professzort mint fordítót, és a dokumentum meg is jelent. 1930-ban a Magyarország Barátainak Társaságában Zdzichowski a nagykorúvá vált Habsburg Ottót, mint törvényes utódot ünnepelte, aki trónra lépése után visszacsatolhatja a Magyarországtól elszakított területeket.

Kovács Endre megállapítja, hogy 1934-ben felélénkültek a lengyel–magyar kapcsolatok, és több kulturális eseményt említ. Ilyen volt két évvel később a romantikus Zygmunt Krasiński (1812–1859) *Istentelen színjáték* c. drámájának a budapesti Nemzeti Színházbeli bemutatója, amelyet a Horthy család is megtisztelt jelenlétével. Azt viszont Tischler Csilla és János 2007-es tanulmánya hozza szóba, hogy „A két nemzet történelmi tudatát és a másiktól alkotott képét formálni hivatott legjelentősebb mű 1936-ban látott napvilágot *Magyarország és Lengyelország. Magyar–lengyel kapcsolatok a történelemben, kultúrában és gazdasági téren* [...] címmel. A magyarul és lengyelül egy időben megjelentetett, gazdagon illusztrált tanulmánykötetet Huszár Károly volt miniszterelnök szerkesztette [...]” Horthy és a lengyel államfő, valamint a két ország miniszterelnöke és külügyminisztere ajánlották írásukkal az érdeklődők figyelmébe.

Zofia Kossak (1890–1968) neves regény-, illetve ifjúsági író és publicista volt. Az 1939-es német megszállás évében jelent meg *Warna*, azaz Várna c. regénye, amelyben a lengyeleknél III., nálunk I. Ulászló király és neje eltöprengenek a már 1444-ben a törökökkel vívott várnai csata idején több évszázados magyar–lengyel politikai összefonódás értelmén. Az író a világháborúban németellenes konspirációs tevékenységet folytatott, részt vett a zsidók mentésében. 1943-ban letartóztatták, Auschwitzba vitték, majd halálra ítélték. A londoni emigráns lengyel kormány közbenjárására engedték szabadon. 1957-ben tért vissza hazájába. 1964-ben csatlakozott a szólásszabadságot követelő ellenzékhez.

Már a 20-as években élénken érdeklődött a cserkészmozgalom iránt, ezért 1933-ban elküldték a Gödöllőn rendezett Jamboreera, amelyről az érettebb ifjúságnak szánt, szépirodalmi igényű könyvet írt (1934). Alap gondolata címében, a világtalálkozó jelszavában rejlik: *Szukajcie przyjaciół*, vagyis *Keressetek barátokat!* A szerző tárgyilagos riporterként

is megtalálta a módot arra, hogy saját nézeteit papírra vesse – egyebek mellett a Trianon utáni magyar sorsról. A különböző nemzetek békés egymás mellett élésének lehetőségét mutató nagy rendezvény jelentősége a magyarok számára abban állt, hogy „két éven át készültek rá, sok munkát és óriási pénzüsszegeket áldoztak rá, de a propagandahaszon, amelyre itt szert tettek, busásan megjutalmazta őket. Mindenkit megnyertek maguknak vendégszeretettelükkel, jó szervezéssel, kulturáltságukkal. Mindenkit ámulatba ejtettek társadalmuk egységes fellépésével” – állapítja meg. Mind a Budapestet, *Szent István városát* bemutató első fejezetben, mind a már a másodikban tett utalás igazolja, hogy az író közel állt a „Nem, nem socha” (így!) jelszó tartalmának elfogadásához. A magyar államfőt csak megemlíti, de nyilvánvaló, hogy nem ellenszenves számára: „Oldalt, a középső tribün vörös posztóval beborított páholy előtt, ahol a diplomáciai testület és egyes jelentős személyek ülnek – áll a nagy páholy, amelyből a kormányzó és a Világ Főcserkésze [Baden-Powell – D. M. I.] fogadják majd a nemzetek díszszemléjét. A zenekar a magyar himnuszot játssza [...] Már közelednek. Horthy kormányzó fehér lipicain, amely »spanyol« lépésekkel lépked az indulóra. [...] Megállnak. A kormányzó könnyedén ugrik le.” A könyvet 1934 és 1957 között ötször adták ki, tehát viszonylag sok lengyel megismerhette.

Az irodalmi lexikonokban nem szereplő Janina Osińska ugyancsak részt vett a cserkészek gödöllői világtalálkozóján. *Na Jamboree*, azaz *A Jamboreen* c. 1934-es riportkönyvecskéje inkább kisebb gyerekeknek szól. Utal a magyar–román ellentétre. Egy részlete érdemes a figyelmünkre: „A távolból lovas menet érkezik. Magyarország kormányzója, Horthy, fehér lovon, mögötte a tábornoki kíséret. A zenészek a magyar nemzeti himnuszot játsszák. [...] Csak amikor egészen közel érnek, Tomek akkor veszi észre a hollófelete lovon ülő ősz urat [...] csak Baden-Powellt, a Világ Főcserkészt látja, szerény cserkészegyenruhában [...] Közben, amíg Horthy kormányzó mint házigazda üdvözlí az egybegyűlteket, ő tekintetével felméri a hatalmas mezőt, a megszámlálhatatlan sokaságot és a cserkészek nagy tömegét.”

A zsidó származású Konrad Wrzos (1907–1974), eredeti neve Boruch Rosenberg, riportok szerzője és publicista volt. A Lengyel Szocialista Párt lapjában debütált, majd egy népszerű fővárosi újság politikai tudósítója lett, amelynek megbízásából a 30-as években földünk több államából, így 1935-ben hazánkban is tájékoztatta olvasóit. A német–lengyel háború kitörésekor még visszatért Lengyelországba, de hamarosan Nyugatra távozott. Felvette a brit állampolgárságot, de hamarosan Brazíliában telepedett le. Hazájában emigrációja miatt felejtették el, és csak a 80-as évek közepétől irányult rá némi figyelem.

Kalandos életútját tekintve nem meglepő, hogy 1936-ban megjelent *Wulkany Europy. Austria – Węgry – Balkany*, vagyis *Európa vulkánjai. Ausztria – Magyarország – Balkán* c. riport- vagy inkább interjúkötete. Minket érdeklő fejezetcímei a következők: *Magyarország és a világ, Horthy kormányzónál*, és *Visszatérnek a Habsburgok?* Sok figyelmet szentelt hazánk I. világháború utáni sorsának. Tényeket sorolt fel. Nagyra értékelte Horthy külső megjelenéséből is sugárzó erkölcsi tartását, a posztján mindvégig kitartó, kötelességeit minden körülmények között teljesíteni akaró államférfit, aki egyértelműen rokonszenves volt számára. Szerinte a kormányzó képekben fejtette ki gondolatait, amelyek gyakran történetfilozófiai vagy filozófiai tartalmúak, és egy sokat látott és átélt ember agyának szüleményei. A szerző példái, mint a magyar és az angol múlt és jelen összevetése, meggyőzőek. Horthy a magyarság évezredek küzdelmeit említve arra hivatkozott, hogy az Aranybulla alig későbbi a Magna Chartánál, a magyar országgyűlés az angol parlamentnél. Amikor ezek létrejöttek, annyi magyar élt a földön, amennyi angol, amely a jelenben nagy nemzet – szemben a harcokban megfogyatkozott magyarsággal. Újdonság, hogy országa nehéz helyzetét elemezve a kormányzó olyan szerencsétlen háborúról be-

szélt, amelyben a nemzetnek eleve csak veszténivalója volt. Egy, bár biztos következtetés levonásához rövid részletből kiérezhető, hogy Horthy büszke volt az ország I. világháború utáni szellemi újjáépítésére, amit összegzésében Wrzos el is látszik fogadni.

A Habsburg-restaurációt mint érdekes, ám nem időszerű kérdést alaposan körüljárja, mert a legfontosabb budapesti és bécsi legitimistákkal ugyancsak sikerült beszélgetnie. Úgyesen elgondolkodtató szépírói fogás a vezető magyar politikusok szobáit díszítő királyportrék megemlézése. Ritkák, de frappánsak a szerzői kommentárok, például a következő: „Piros szín és zöld: szerelem és remény. Magyarország szerelme a monarchia, reménye a kormányzó.” Úgy tűnik, a magyarbarát propagandával nem vádolható írónak is meggyőződése, hogy a Monarchia újjáélesztése nem annyira a nemzetközi körülmények miatt időszerűtlen, hanem, mert érte a magyarság nem kockáztatná nehéz függetlenségét.

Érdekes idézni a Horthynál tett látogatásról készített interjúból: „Alakjából energia és lendület sugárzott, ami meglepő egy hatvanhat éves embernél.” Ezután: „– A mi földrajzi helyzetünk [...] olyan fajtájú, hogy nélkülünk a Duna-medencében semmit, sem politikai, sem gazdasági szempontból nem lehet tenni. A balsors akarta, hogy a háború következtében igazságtalanul mérhetetlen veszteségeket szenvedtünk el.” Végül: „Csak azzal a megállapítással felelhetek Önnek, hogy a trianoni szerződés megfosztotta nemzetünket létfeltételeinktől. Ennek következményei a nehézségek, amelyekkel küzdünk.” A szerző befejező mondatai így hangzanak: „...Eljött a háború vége. És Magyarországon kitört Kun Béla kommunista forradalma ... Horthy admirális Szegeden létrehozta a felszabadító hadsereget, annak élén bevonulva Budapestre [...] Ma [...] 16 éve, hogy Horthy Kormányzó Magyarország élén áll, azt a jobb jövő felé vezetve.”

A Habsburgok esetleges visszatérésének esélyét firtató fejezetből megtudjuk, hogy Horthy fiainak nincsenek politikai, de még kevésbé »dinasztikus« aspirációi. Az író ugyanitt megállapítja: „Kormányzójában Magyarország nemcsak a kommunista lázadás feletti győzelem jelképét látja, hanem függetlenségének biztosítékát is [...] A »ma« a Kormányzóhoz tartozik. »Ma« a Kormányzó minden tiszteletet megad Habsburgjainak, nekik adva, ami a Habsburgoké [...]” Zárszavai viszont elgondolkodtatnak: „És a holnap? Senki sem próféta a saját hazájában. Hát még egy idegenében?”

1939 őszén, Lengyelország német megszállása után lengyel katonák és civilek tízezrei, egyes történészek szerint több mint százezenen, Magyarországra menekültek. Hazánk, bár Németország csatlósának számított, nemcsak táborokat, hanem iskolákat is nyitott számukra, és lehetőséget biztosított kulturális életük megszervezésére.

Menekült volt Stanislaw Vincenz (1888–1971) regényíró, esszéista, művelődéstörténész, filozófus, és műfordító is. A mai Nyugat-Ukrajnából való, Lwówban (Lembergben) és Bécsben járt egyetemre, tanult biológiát, jogot, szláv filológiát, szanszkritot és pszichiátriát. Az I. világháborúban a Monarchia hadseregében szolgált, hazája függetlenségének visszanyerését követően a lengyel fegyveres erők tisztje lett. 1939 szeptemberében Magyarországra szökött, de visszatért családtagjaiért, csakhogy akkor már a Szovjetunió által bekebelezett területre mehetett, így megismerte az ottani börtönöket. Ukrán ismerősei segítségével kiszabadult, és 1940-ben családjával együtt telepedett le nálunk. Tevékenyen részt vett a lengyel menekültek társadalmi és kulturális életében, művei meg is jelentek Budapesten. Fordította költészetünket, Áprily Lajos verseit, akihez barátság fűzte. A már szovjet megszállás alá került Magyarországról 1946-ban Nyugatra ment. Alkotásait hazájában csak a 70-es években kezdték méltatni, illetve kiadni. Ma a legjobb II. világháború utáni lengyel írók között tartják számon, könyvei nálunk a rendszerváltás után jelentek meg.

1956-ban fejezte be a tíz évvel később Londonban, majd 1986-ban Krakkóban illegálisan és 1991-ben legálisan kiadott, *Dialogi z Sowietami 1939-40; 1944-45* c. művét. A *Beszélge-*

tés a szovjet megszállókkal 1939–40; 1944–45 fordításának (2001) Magyarország 1944–45 c. részéből egyetlen, de sokatmondó gondolatsort idézhetünk: „1944. március 19-én érkezett a hír, hogy éjszaka a németek váratlanul, *manu militari* [fegyveres erővel – D. M. I.] elfoglalták Magyarországot. Letartóztatták az »áruló« magyar kormányt, [...] és rögtön honfitársaink ellen fordultak. Véres kezűek voltak és ostobák. Haladéktalanul egybegyűjtötték, majd Auschwitzba küldték a vidéki zsidókat. Egyelőre csak Budapesten mentette meg – legalábbis a fővárosi zsidók többségét – Horthy kormányzó tekintélye, ellenállása és alaposan átgondolt politikai taktikája. Mert vidéken csak a hatalomátvétel után kihirdetett törvényekkel szemben határozottan fellépő személyek, és persze egyes vakmerő figurák mertek zsidókat bújtatni. Közben a németek, ahol csak tudták, a lengyeleket is elkapták. [...]”

Lew Kaltenbergh (1910–1989) költő, prózaíró, irodalomkritikus és műfordító ugyancsak magyarországi menekült volt. Szintén a jelenlegi Ukrajnából származott, Lwówban járt egyetemre, ahol szocialista ifjúsági szervezethez tartozott. Tanult irodalomtörténetet, filozófiát, a művészet és az anyagi kultúra történetét, majd tanársegéd lett. A háború kitörése után katonaként megsebesült és Magyarországra szökött. Aktívan részt vett honfitársainak irodalmi életében, publikált Budapesten. 1943-ban Jugoszláviában a partizán ellenállás összekötője volt. Magyarország ún. felszabadulása után tért vissza hazájába. 1958-ban megjelent *Żohierz taty Bema*, azaz *Bem apó katonája* c. történelmi regénye. 1964-ben erdélyi népballadák és *Az ember tragédiája* fordításáért megkapta a magyar PEN Club díját, ő szerkesztette az 1973-as lengyel Petőfi-kötetet.

Magyarországi emlékeit 1956 körül öntötte irodalmi formába. Erősen önéletrajzi fogantatású *Dunaj rzeka szeroka*, vagyis *Duna, széles folyó* c. 1957-es elbeszéléskötetében igen kritikusan értékelté társadalmunkat. Alighanem ő ismerte meg a legalaposabban a lengyelekkel kapcsolatba került magyar középosztály életvitelét, mentalitását, politikai nézeteit. Ugyanakkor több helyen említette az „egyszerű” magyarok segítőkészségét, lengyelbarátságát. A nem ritkán ironikusan vagy gúnnyal megfogalmazott részletek egyrészt tájékozottságát, másrészt kriticizmusát bizonyítják. Ennek forrása – amint erre Andrzej Sieroszewski is utal – radikális baloldali meggyőződésében keresendő. Nevetségesen anakronisztikusnak vélte pl. a „szárazföldi admirális”, Horthy uralmát, amely alatt az igen népes arisztokrata tábor a gazdasági nehézségek ellenére meglepően jól boldogult.

A magyarországi háborús emlékek erejét tanúsítja, hogy azok több lengyel szerzőben, így Kaltenberghben is még a 60-as, 70-es években sem halványultak el. *Ayana z delty Dunaju*, azaz *Ayana a Duna-deltából* c. 1967-es elbeszéléskötetének négy darabja, köztük a *Legenda Nagykanizsy*, vagyis *Nagykanizsa legendája*, és a *Narzeczona z budzińskiego pasjansu*, azaz *Menyasszony a budai pasziánszból*, magyar témájú. Ezek a művek a korábbiaknál kategorikusabban beszélnek a végső összeomlás előtti helyzetről, a változásokat észrevenni nem tudó vagy nem akaró középosztályról, de a német megszállást követően kemény próbának kitett magyar–lengyel viszonyról is. „Az utolsó előtti tél különleges volt Magyarországon. Végre eljutott a lakosság tudatáig az a tulajdonképpen egyszerű igazság, hogy a hagyományokhoz és az első világháború előtti intézmények és egyenruhák modelljéhez való ragaszkodással együtt a Kormányzó pusztulásba sodorta ezt a monarchiát” – jelenti ki a narrátor, aki a naiv kiugrási kísérletekről iróniával szól.

Kazimierz Koźniewski (1919–2005) regényíró, publicista és irodalomkritikus volt. 1939 őszén hazája német megszállása után tagja lett egy földalatti függetlenségi szervezetnek Ennek felszámolását követően Magyarországon keresztül Franciaországba utazott, beállt az ott szerveződött lengyel hadseregbe, a francia összeomlás után Angliába evakuálták. 1941-ben a londoni emigráns lengyel kormány, mint futárt, hamis papírokkal Budapestre küldte, ahol emiatt letartóztatták, és több mint egy év múlva engedték szaba-

don. 1943-tól Varsóban folytatta addigi munkáját. Az 50-es években újságíró-jelölteket tanított. 1956-ban belépett a Lengyel Egyesült Munkáspártba, ami a lengyel írók körében sem számított ritkaságnak. Az már inkább, hogy a Szolidaritás tömegszervezetet 1981 végén illegálisba kényszerítő katonai diktatúra idején csatlakozott a rossz emlékű Nemzeti Megmentés Hazafias Mozgalomhoz.

Ő a legtöbb olyan, magyar vonatkozásokban bővelkedő, szépirodalmi ambícióval írt visszaemlékezés szerzője, amelyek rámutatnak a nyugati lengyel antifasiszta ellenállás és a magyarországi lengyel menekültek tevékenysége közötti összefüggésekre. Ilyen könyv az 1957-es *Zamknięte kolo. Pamiętnik z lat 1940-1943*, vagyis *Bezárt kör. Emlékirat az 1940–1943-as évekből*. Nyelvünkön 1971 óta olvasható *Száz lóval száz határig (Sto koni do stu brzegów*, 1970) c. politikai bűnügyi regénye, amelyből film is készült (1980). Egyik értékét ellentmondások felfedezése jelenti. A magyar rendőrség lengyeleket keres, házkutatást tart, de olyan lármát csap, hogy a lengyelek meghallják, a rendőröket feletteseik leszidják, és pár óra múlva ismét küldik őket; a magyarok hadat viselnek Hitler oldalán, de meg vannak győződve a biztos vereségről; a kémelhárítás tiszteletben tartja olyan állam útlevelét, amellyel megszakították a diplomáciai kapcsolatokat; a magyar emberek félnek egymástól és egymás háta mögött konspirálnak.

Koźniewski a *Barátok a bajban. Lengyel menekültek Magyarországon 1939–1945. c.* 1985-ös kötet számára írta *Horthyék* börtönében c. visszaemlékezését. „És így kezdődött sok hónapos raboskodásom ebben a fogházban, ahol Horthy kormányzó hadseregének kémelhárítása a vizsgálati foglyokat őrizte” – jegyzi meg előljáróban. Új börtönbe kerülve így emlékezik: „Nem tudtam a legfontosabbat: a hitleristák követe azt kívánta, hogy adjanak ki néhány lengyelt a birodalomnak, állítólag én is rajta voltam a listán. És Horthy kormányzó állítólag megtagadta a kiadatást. Nem tudom, megtagadta-e vagy sem, de nem adtak ki a Gestapónak, pedig éppen a Gestapo követelésére és javaslatára tartóztattak le.” Majd: „[...] figyelemmel kísérhettük, milyen változások mentek végbe Horthy tengernagy kormányának politikájában: a hitlerista politikából nyugatbarát, de változatlanul antikommunista politikára váltott át.” Tovább is érdemes idézni: „Az 1942 nyarán letartóztatott magyar kommunisták között volt pártjuk titkárságának tagja, Schönherz Zoltán is, akit összel hadbíróság elé állítottak, és halálra ítélték. Horthy nem élt a megkegyelmezés jogával [...]” Tegyük hozzá, Schönherz a Csehszlovák Kommunista Párt tagjaként szervezte a szlovák és a felvidéki magyar ifjúság antifasiszta és kommunista mozgalmát. Az író vallomása ilyen összegzéssel folytatódik: „[...] 1942. december 9-én megkezdtem a normális lengyel menekült életét, vagy inkább létezését a Magyar Királyságban, amelyet Horthy kormányzott, és amely – mindennek ellenére – még mindig valamiféle szabadság szigetkéje volt a gázkamrák, a rabság és a terror hitlerista óceánjában.”

Visszaemlékezései végéhez közeledve viszont ezt írja: „De a legfontosabb, hogy mindezért [a menekültsegélyből a börtönbeli ellátásért – D. M. I.] úgyszólván magam fizettem, mert [...] az a pénz, amelyet Horthy minisztériumai a lengyel menekülteknek kifizettek, nem a magyar állam zsebéből terhelte: az emigráns lengyel állam utalta át Londonból, svájci bankok közvetítésével, a magyar kasszába.” A magyarázó jegyzetekben a kötet szövegét szakmailag ellenőrző Kapronczay Károly így helyesbít: „A szerző summásan ítélik ebben a kérdésben. Egykorú hivatalos okmányokból [...] tudjuk, hogy az állami költségvetés a katonai állományú menekültek részére napi 60 000 P, a civilek részére napi 20 000 P segélyt folyósított. A külföldről érkezett segélyek a tényleges költségeknek csak egy részét fedezték.”

Jan Prokop (1931–) irodalomprofesszor, kritikus, költő, és prózaíró. A 60-as évek második felétől Nyugaton is publikált. Tanított Kanadában és Olaszországban. A 80-as években lengyelországi illegális folyóiratokban is jelentek meg művei. Életútját tekintve

meglepő két mondatának egy-egy része, amelyeket *Piękna Węgierka*, azaz *A szép magyar lány* c. elbeszélésében olvasunk. Narrátora véletlenül vetődik el egy idős férfi villájába, ahol „egzotikus szépségű” nő portréja ötlik a szemébe: az 1939-ben lengyel katonaként Magyarországra menekült házigazda festménye, aki hamis dokumentumokkal rajzot tanított egy pécsi zárdában. Az iskola menedéket nyújtott számára, mert „Horthy rendőrsége szaglászott a gyanús külföldiek után”. A történet magva a tanár és tanítványa szenvedélyes szerelme. A lányról kiderül, hogy azért küldték egyházi iskolába, mert, szigorú neveltetése ellenére, belebolondult egy javakorabeli és a Gestapóval kapcsolatot tartó budapesti operaénekesbe, aki harsány és nevetséges „hazafias versikéket” írt, amelyeket „[...] a Horthy-rezsim hivatalos orgánumban publikált.” Prokop leveléből tudom, hogy fontosnak tartotta ezt az alkotását, mert folyóiratban már korábban közölte, és annak címét adta 1978-as kis elbeszéléskötetének is. A szereplők jellemzéséhez és számos magyar településnév szerepeltetéséhez egy háborús menekült fantáziájára vagy emlékeire volt szükség, aki elmesélte a történetet az írónak.

Utolsóként tárgyalom Marian Jachimowicz (1906–1999) költő, műfordító és esszéista, valamint festő visszaemlékezés-kötetét, mert azt 1983-ban fejezte be és csak 1991-ben jelent meg.

A mai Nyugat-Ukrajnában, tehát a Monarchia területén született, apja szocialista értelmű munkás volt. Szülei halála után bátyja 1917-ben magával vitte Budapestre, ahol nehéz körülmények között állatpreparátornak tanult. 1922-ben tért vissza Lengyelországba. Első verseskötete 1957-ben jelent meg, benne magyarországi élményekből született versekkel. 1956-os forradalmunk élményéből született, *A magyaroknak* c. verse először 1990-ben nyelvünkön, lengyel eredetije (*Wegrom*) csak 1996-ban látott napvilágot. Kassák- és Petőfi-kötetet is kiadott (1967, 1993), valamint fordította József Attilát.

Mój Paryż nad Dunajem, czyli Rozmowy z milczaniem, vagyis *Duna menti Párizsom avagy Beszélgetések a hallgatással* c. terjedelmes visszaemlékezés-kötetében a személyesen átélt fontos események vázlatos leírása vagy – inkább – jelzése is gyakori. Nem tartja történelmi jelentőségűnek a kamaszként megtapasztalt Tanácsköztársaságot, de úgy véli, azt a nemzet nehéz munkából élő többsége őszintén, sőt lelkesen támogatta, mert hazáját védte a szomszéd országok katonaságával szemben. „Most az a »kisebbség« – vagy inkább többség – elnyerte a szabadságot: Szlovákia egyesülve a csehekkel, a szlovének és horvátok Jugoszláviával, de Románia elnyelte Erdélyt és a Bánát nagyobb részét – körülbelül kétfélmillió magyarral... Sőt, még Ausztria is úgy gondolta, hogy még valamit elszakíthat Magyarországtól. A »fehérek« magyar hadseregét viszont Nagybányai Horthy Miklós tengernagy vezette a fővárosba... Így hát mindenfelől ellenségek indultak a magyarok ellen, akik a természetükkel és hazafiságukkal egyező teljes dühvel védekeztek.”

A Wizyta u Regenta, azaz *Látogatás a kormányzónál* c. fejezetben így ír: „Klienseink közé került [...] egy igen magas állású, ráadásul magasan – mert magában a Királyi Várban – lakó személy... Maga Nagybányai Horthy Miklós! [...] A Magyar Királyság Kormányzója 1920-tól. Ő, Horthy tengernagy döntötte meg 1919-ben a Magyar Tanácsköztársaságot – miután fehér lovon bevonult Budapestre (legalábbis így ábrázolták). Sajnos, nemcsak saját magyar csapatai, hanem mindenekelőtt Magyarország szomszédjainak követelőző csapatai kíséretében... Főleg a románokéiban... Magyar arisztokrata, szoborszerű arccal, göggel eltelve. Mindig a tengernagyi egyenruhában nézhettük, amelyet a magyar-osztrák együttélés idején viselt – annak ellenére, hogy abban a pillanatban, amelyben a hatalmat átvette, Magyarország már elvesztette Fiumét, az adriai tengerparttal együtt, és szárazföldi állammá vált. Régi területének egynegyedén...”

A Horthy által elejtett muflont a későbbi lengyel költő közreműködésével preparálták, és gazdájuk sógorával vitték el a kormányzónak. Kenyéradójuk sógora a bolsevikok fog-

ságából kommunistaként, azzal a meggyőződéssel tért haza, hogy a forradalom minden jót meghoz az embereknek, ő, a tizenhat éves lengyel fiú pedig ateistának, haladónak nevelődött – folytatja, hozzátéve, hogy mindez egyáltalán nem zavarta őket abban, hogy a pillanat szülte keneteljes arccal vigyék a Várba a trófeát, amelynek Horthy láthatóan megörült. Szellemes a jelenet befejezése is: „Kimentem a budai Várból... ahogy nem is olyan régen elhagyta azt Magyarország utolsó királya – akit alattvalói elutasítottak –, de én sokkal jobb kedvvel mentem ki, mint ő, V. [helyesen IV. – D. M. I.] Károly.”

Visszaemlékezéseinek *Odjazd w historię*, vagyis *Indulás a történelembe* c. utolsó fejezetében Lengyelországba való hazatéréséről ír: „Ki emlékszik ma Nagybányai Horthy Miklósrá, Magyarország kormányzójára, aki éppen ezt a tehervonatot indította el – mint a zsidók első transzportjainak egyikét Oświęcim [Auschwitz – D. M. I.] felé, – bár ezt, természetesen nem látta előre – amellyel az 1922-es év decemberében Lengyelországba utaztunk. Mi, vagyis négy lengyel, akiket a Magyarországból elűzött zsidók százai vendégszeretően fogadtak. [...] Akkor Hitler még senki sem volt... Nem létezett olyanok számára, mint Horthy kormányzó, aki később zsámolyává vált annak az osztrák–magyar hadseregből való tizedesnek, aki átváltozott vagy »átátkozódott« a Harmadik Birodalom kancellárjává... Horthy, mint zsámoly, mint Hitler diadalmas lépcsőinek egyik foka – Európában! És ez a Horthy – a gőgös arisztokrata – nem sejtette, hogy már 1922-ben elindította a zsidók első transzportját – Oświęcimbe.”

A tárgyalt szövegek szerzőinek többsége a rendszerváltozás óta az irodalomban jártas lengyelek számára fontos alkotónak mondható. Ha írott formában már létezne lengyel nemzeti irodalmi kánon, legalábbis tág értelemben vett ilyen kánon, annak részei lennének. Alapjának a bevezetőben említett, „régí”, ötkötetes és a XX. századi írók kétkötetes lexikonát tekintem. Magam ide sorolom az emigrációja miatt feledésre ítélt Wrzost és az elsősorban irodalomkutató Prokopot is, akiről szóló információk címszókként szerepelnek az 1918 után kibontakozott alkotók szintén 1990 utáni lexikonában. Tehát csak az ismeretlen Osińska maradt ki.

Ismertetett műveik többsége a *non-fiction*, a tényirodalom kategóriájába tartozik, hiszen nem kitalált szereplőket vonultatnak fel, nem képzeletbeli helyszínen és nem fantáziából fogant történeteket mesélnek el, hanem a megtapasztalt valóságból veszik tárgyukat, hőseiket és színhelyeiket. Műfaját tekintve ilyen a riport (Kossak, Wrzos), a visszaemlékezés (Vincenz, Koźniewski, Jachimowicz) és az esszé (Zdziechowski). A fikciós irodalomhoz két szerző (Kaltenbergh és Prokop) textusai sorolhatók. Egy elképzelt szűkebb kánonhoz viszont csak Vincenz és talán Kossak művei tartoznak. Mind ők, mind Prokop kivételével a többiek hosszabb időt töltöttek hazánkban, tehát a magyarság iránti érdeklődésük nem nevezhető véletlennek.

Kilenc szerző közül Horthy politikájáról kedvezőtlen képet Kaltenbergh, Prokop, Jachimowicz és Koźniewski festett vagy vázolt, de ez utóbbi pozitívumokat is említett. Négyük megnyilatkozásai a „létező szocializmus” idején születtek.

A *Magyarország rövid története* c. munka 1992-ben jelent meg. Benne tucatnyinál több helyen van szó Horthyról, de arról egyszer sem, hogy a kormányzó a fasizmus híve lett volna. A *háború előtt* c. fejezetben ez olvasható: „A németektől való függetlenedést szolgálta az is, hogy 1938 februárjában Horthy Lengyelországba utazott egy »horizontális tengely« – Varsó–Budapest–Belgrád–Róma – létrehozása érdekében.” Majd: 1944. (D. M. I.) „Április 16–17-én komor hangulatú tárgyalások folytak Horthy és Hitler között Klessheimben. Hitler Kállay azonnali leváltását, a zsidókérdés radikális megoldását és a háborús erőfeszítések fokozását követelte. Horthy elutasította követelését, s kettejük viszonya egyre feszültebbé lett.” Később: „A normandiai partraszállás után a németek

szorult katonai helyzetében bízva Horthy leállította a deportálást. Döntéséhez hozzájárult, hogy két, a haláltáborból megszökött szemtanú feltárta a deportáltak valódi sorsát. Remény volt arra, hogy legalább a budapesti zsidóság elkerülheti a pusztulást. [...] A deportálások leállításával egy időben felvetődött a háborúból való kilépés gondolata. Horthy első kísérlete nem sikerült.” Végül: „Horthy október 15-i hadparancsának mind az 1., mind a 2. hadsereg parancsnokai eleget akartak tenni. Dálnoki Miklós Béla, az 1. hadsereg parancsnoka mintegy 20 000 emberrel átállt a Vörös Hadsereghez és parancsot adott a németek elleni harcra. A szovjet fél azonban nem a fegyverszüneti megállapodás szerint járt el: az egységeket nem vetette be, hanem lefegyverezte. A 2. hadsereg parancsnoka nem tudta végrehajtani átállási tervét. Veres Lajos vezérezredest a németek nyilas tisztek segítségével elfogták.”

A magyarság iránt biztosan nem elfogult angol Norman Davies 1994-es művének először 2001-ben kiadott, *Európa története* c. fordításából is tanulságos idézni a kormányzóról szóló egyetlen részletet: „A románok kihasználták a zűrzavart: a román hadsereg augusztusban megszállta Budapestet, és végül ők döntötték meg a Tanácsköztársaságot. A vörösök rémuralmát most fehérterror követte. Kun Béla hívein, különösen a kommunistákon és a zsidókon válogatás nélkül álltak bosszút. 1920-ban Horthyt kormányzóvá választották, és ő 24 éven át tartó diktatúrát épített ki. Az egykori uralkodó, IV. Károly két kísérletet is tett, hogy visszaszerezze trónját, de kudarcot vallott, mint ahogy a parlament is, hogy megszabaduljon a katonai ellenőrzéstől. Noha a »fasiszta« címke akkoriban még nem volt használatos, és talán nem is illik teljesen a magyar rendszerre, Horthy admirális néha »Európa 1. fasisztájának« számít. Az azonban nem utoljára fordult elő, hogy egy szélsőséges kommunista puccs heves antikommunista reakciót váltott ki.”

E tanulmány elkészülte után jutott szerzőjének eszébe egy, a világháború előtti lengyel vers, valamint öt író nyolc, 1956 után kiadott műve, amelyek Horthy vezető politikusainak nézeteiről, a háború alatt nálunk menedéket találó lengyelekről vagy a zsidóüldözésről is szólnak. Történészek sokat tárgyaltak a lengyelek és köztük a zsidók mentésének tényéről. Így végül megállapítható, hogy több szépirodalmi alkotásra kell gondolnunk, mint ahány tényirodalmi műre. De az előbbieket elemzése már egy másik tanulmány témája lehet még akkor is, ha nagy részük egyaránt támaszkodik a fikcióra és dokumentumokra.

A tárgyalt lengyel írók többsége nem tartotta a kormányzót a fasizmus hívének. A történelem iránt érdeklődőknek talán érdemes az irodalomból is tanulni, ahogyan az irodalom kedvelői is okulhatnak a történelemből.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Akadémiai kislexikon.* Főszerk. Beck Mihály, Peschka Vilmos. 1. k. Bp., 1989. 783. o.
Cambridge enciklopédia. Szerk. David Crystal. Bp., 1992. 607. o.
 D. Molnár István: *A magyarság a modern lengyel irodalomban 1919–1989.* Debrecen, 1995.
Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do MłodejPolski. 5. k. Varsó, 2004.
Literatura polska XX wieku. Főszerk.: Ewa Zuberbier. 1-2. k. Varsó, 2000.
Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Szerk. Jadwiga Czachowska, Alicja Szałagan. 3., 4., 6., 8., 9., 10. k. Varsó, 1994, 1996, 1999, 2003, 2004, 2007.
 Nagy Zsombor: *Marian Zdziechowski kultúrdiplomáciája.* In: *Polono-Hungarica 7.* Főszerk. Bańcerowski Janusz. Bp., 1995. 374–382. o.
 Karol Biernacki: *Marian Zdziechowski, a szegedi egyetem díszdoktora.* „Limes”, 2007/1. 99–105. o.
 Balogh Magdolna: *Kiüttalan utakon.* Bp., 1993. 26–27. o.
 Marian Zdziechowski: *Węgry i dookola Węgier.* Varsó, 2001. Az idézetek helye: 31., 40–41., 107., 208–209. o.

Kovács Endre: *Magyar–lengyel kapcsolatok a két világháború között*. Bp., 1971.

Tischler Csilla, Tischler János: *Magyarok és lengyelek a XX. század történelmi fordulópontjain, 1918–1981 – egy barátság szemszögéből* 1. rész. „Kortárs Online”, 2007. december, 4. o.

Zofia Kossak: *Szukajcie przyjació! Na zlocie skautów całego świata w Gödöllő*. Varsó, 1936. Az idézetek helye: 131., 53., 36. o.

Janina Osinińska: *Na Jamboree*. Varsó, 1934. Az idézet helye: 25–26. o.

Konrad Wrzos: *Wulkany Europy. Austria – Węgry – Balkany*. Varsó, 1936. Az idézetek helye: 73., 61., 65., 66., 71., 91., 92. o.

Stanisław Vincenz: *Beszélgetés a szovjet megszállókkal 1939–40; 1944–45*. Miskolc, 2001. Az idézet helye: 189. o.

Andrzej Sieroszewski: *Lengyelek Magyarországon „Nagyvilág”*, 1959/7. 1081–1082. o.

Lew Kaltenbergh: *Ayana z dęty Dunaju*. Varsó, 1967. Az idézet helye: 167. o.

Kazimierz Koźniewski: *Horthyék börtönében*. In: *Barátok a bajban. Lengyel menekültek Magyarországon 1939–1945*. Vál. Jerzy Robert Nowak, Tadeusz Olszański. Bp., 1985. Az idézetek helye: 220., 226., 234., 235., 241., 242., 624., 625. o.

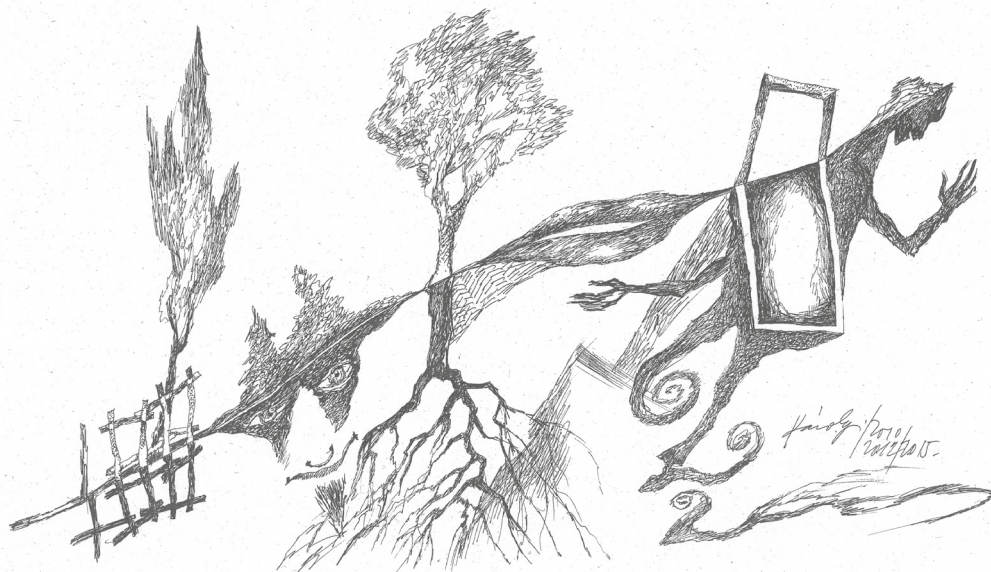
Jan Prokop: *Piękna Węgierka*. Varsó, 1978. Az idézetek helye: 108., 120. o. Előszőr: „Literatura” 1977/21.

Marian Jachimowicz: *A magyaroknak*. „Magyar Napló”, 1990/43. 3. o.

Uő: *Mój Paryż nad Dunajem, czyli Rozmowy z milczeniem*. Wrocław, 1991. Az idézetek helye: 158–159., 245., 246., 353–354. o.

Bertényi Iván, Gyapay Gábor: *Magyarország rövid története*. Bp., 1992. Az idézetek helye: 541., 556., 558–559., 561. o.

Norman Davies: *Európa története*. 2. kiadás. Bp., 2002. Az idézet helye: 873. o.

Gróf Teleki Pál és Kárpátalja visszatérése (1939)

(Bevezetés) A Horthy-korszak miniszterelnökei közül gróf Bethlen István és Kállay Miklós mellett gróf Teleki Pál volt messze a legkiemelkedőbb, államférfiúi és politikusi képességekkel egyaránt megáldott, hazájáért a legmesszebbmenőig személyes felelősséget is magára vállaló történelmi személyiségünk. Továbbá a magyar történelemben a még az ország három részre osztottságának idejéből származó klasszikus erdélyi politika utolsó képviselőjeként (is) tarthatjuk számon. Mielőtt cikkünkben témánkat mélyebben boncolgatni kezdenénk, a tudós miniszterelnök előéletével és addigi pályafutásával külön fejezetben is foglalkozni fogunk. Most egyelőre annyit, hogy gróf Teleki Pál második miniszterelnöksége (1939–1941) hozta meg második békés, háború nélküli revíziós sikerünket, Kárpátalja visszatérését 1939 márciusában. Ahogy majd az alábbiakban látni fogjuk, ennek a térségnek fontos geopolitikai jelentősége volt, és korántsem csak Magyarország szempontjából. A német „Führer” aktuális korabeli politikai és stratégiai játszmáinak is elemét képezte, de nem volt érdektelen az akkoriban Szovjetunió fedőnév alatt futó sztálini orosz világhatalom szemszögéből sem¹, továbbá román, sőt lengyel spekulációk tárgya is volt.² Sajnálatos viszont, hogy a források alapján az derült ki, hogy Nagy-Britannia és Franciaország meglehetősen érdektelenséget mutatott Kárpátalja iránt, e térség csak akkor kapott rövid figyelmet a brit Foreign Office, vagyis a Külügyminisztérium részéről, hogy az angolok örömmel nyugtázták, hogy a fölbomlott és megsemmisített csehszlovák állam e része nem került német uralom alá.³ Megvizsgáljuk azt a kérdést is, hogy Kárpátalja visszavétele mennyiben volt tekinthető önálló magyar külpolitikai akciónak, ha egyáltalán az volt. Ahhoz, hogy az 1939. márciusi eseményeket és kulcsfiguráinak gondolkodását, hajlamait, meggyőződéseit és lépéseiket megérthessük, vissza kell mennünk az időben, és foglalkoznunk kell a két világháború közötti lényegében véve beneši Csehszlovákiával, Kárpátalja történetével és helyzetével, az 1938-as müncheni egyezmény körülményeivel, ennek kapcsán a rendkívül bonyolult korabeli nemzetközi politikai-diplomáciai sakk-táblákkal és konstellációkkal. Elemezni fogjuk a korabeli magyar politikai helyzetet is és nem utolsósorban görcső alá vesszük gróf Teleki Pál miniszterelnököt is. Ezek után kerülhet sor Kárpátalja visszaszerzésének történeti rekonstrukciójára és a miniszterelnök ebben játszott személyes szerepére.

(*Csehszlovákia a két világháború között*) Ezt a sajátos államalakulatot, a Nagy Háború (1914-1918) utáni békediktátumok sorozatával mesterségesen tákolták össze és hemzsegett az ordító ellentmondásoktól. Az összképet tekintve „Csehszlovákia” a politikai komédia kategóriájába sorolható. 1918-ban elvileg „a népek önrendelkezési jogának”⁴ nevében hozták létre, a sokak által csúnyának tartott soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchia helyébe. Mít látunk a gyakorlatban? Egy Kelet-Közép-Európában a Máramarosi-havasoktól a Szudétavidékig kifli alakban hosszan húzódó, sok nemzetiségű, területileg az összképet tekintve egymással sokszor sem történelmi, sem gazdasági kapcsolatban nem álló konglomerátumot, ahol a történelmi cseh nemzet kisebbségben volt, a „csehszlovák” nemzet pseudo-ideája uralkodott, amely magában foglalta a Beneš által még a létében is tagadott szlovákokat, a lakosság több mint egyegyedét németek tették ki⁵, a közel egymillióis kisebbségi magyarság⁶ egy tömbben élt a Felvidék és Kárpátalja déli részén, továbbá ott voltak a kárpátaljai ruszinok, és élt az országban lengyel kisebbség.

ség is. Nem is lehetett egy lapon említeni a jelentősen iparosodott német Szudéta-vidéket, a kifli másik végén fekvő alapvetően agrárjellegű ruszin falvakkal.

Eduard Beneš, a huszadik század egyik legnagyobb machiavellistája, a magyaroknál csak egy népet gyűlölt jobban, ez pedig a szlovák volt, amelynek még a létezését sem volt hajlandó elismerni, ahogy már említettük.⁷

A sors iróniája, hogy a meglehetősen felemás módon demokratikus Csehszlovákiában, a nemzeti kisebbségek közül, a németeknek ment a legjobban a soruk.⁸

A többi nemzetiség esetében az elsorvasztás, a beolvasztás, szóval az asszimiláció volt a korabeli cseh establishment és legfőképpen Beneš célkitűzése.⁹

Vitathatatlan, hogy Csehszlovákia Kelet-Közép-Európa – a fenti anomáliák mellett is – politikailag egyik legstabilabb és gazdaságilag egyik legfejlettebb állama volt, erős és jól felszerelt hadsereggel.¹⁰ Mégis az maradt, ami volt: mesterségesen összetákolt állam, egy politikai komédia.

(Kárpátalja) Az Északkeleti-Kárpátokban és a magyar Alföld északkeleti csücskén elterülő régió, ahogy Csehszlovákia más vidékei is, soknemzetiségű volt. A többséget a szláv etnikumhoz tartozó, de döntően görög katolikus vallású, foglalkozás tekintetében agrárjellegű ruszin népesség képezte. Jelentős számban élt itt református magyar kisebbség is, amely településterületét tekintve a sík és dombos részeken élt egy tömbben, továbbá a térség kis- és nagyvárosaiban. Szigetszerűen szinte az egész térségben előfordultak. A lakosság sokszínűségét tovább erősítette, hogy az említett ruszinok, magyarok mellett, éltek itt németek, románok és nagy számban egy speciális népességi kategóriát jelentő zsidó lakosság is, amely a városokban tömörült.¹¹

A Nagy Háború utáni békediktátumok Kárpátaljának széleskörű autonómiát írtak elő, amelyet Benešnek és csapatának esze ágában sem volt teljesíteni.¹² Szerzőnek az a benyomása, hogy nem is igazán tudták hová tenni ezt a területet a gondolatvilágukban. A lényeg talán az lehetett, hogy a történelmi Magyar Királyságot sikerült ennek a területnek az elcsatolásával még jobban megrövidíteni és megcsonkítani.

Kárpátalja nagyvárosai, Ungvár, Munkács és Beregszász magasan polgárosult, szóval polgári kultúrájú régi civitasok voltak, a sváb (német) és magyar falvak pedig értékes, tradicionális agrárkultúrát hordoztak.

Ezzel szemben a hegyvidéki ruszin térségek ugyan szintén tradicionálisan agrárjellegűek voltak, de e területeket egyben rendkívüli elmaradottság, szegénység, a nagy arányú analfabetizmus jellemezte, amelyet csak erősített a sok-sok Isten háta mögötti zsákfalú.

A következőket megelőlegezve elmondjuk, hogy az 1938-as Szudéta-krízis és a végül megkötött müncheni egyezmény után Kárpátalja sorsa egyszerre vált roppant bizonytalaná, és tett szert geopolitikai-geostratégiai fontosságra. Megjegyzendő az is, hogy az első bécsi döntéssel a terület mindhárom regionális nagyvárosa és a délnyugati kompakt magyar etnikai tömb visszakerült Magyarországhoz.¹³ Hazánknak azonban több szempontból is alapvető érdeke volt, hogy a régió többi része is magyar felségterület legyen újra, és pontosan ezért a kérdés már nagyhatalmi sakkjátszmák homlokterébe és nemzetközi összefüggérendszerbe került.

(Németország újra a napfényben, az 1938-as Szudéta-krízis és Hitler sakkjátszmái) Ami az 1933 és 1938 közötti korszakot illeti, a legkevesebb, amit elmondhatunk, hogy a német „Führer” és Harmadik Birodalma lendületesen szárnyalt. Hitler és nemzetiszocialista alvezérei irányításával nemcsak, hogy talpra állították Németországot minden szempontból, hanem gőzerővel folyt az újrafegyverkezés, amellyel végleg búcsút intettek a több milliós

munkanélküliségnek.¹⁴ A német cégek futószalagon kapták a busás állami megrendeléseket¹⁵, a német bankoknak pedig újra megérte jelentős hiteleket kihelyezni a piacra.¹⁶ Szóval mind az iparmágnások, mind a pénzemberek elégedettek lehettek. Bevezették újra az általános sorkötelezettséget¹⁷, amelynek viszont a német hadsereg mondhatott köszönetet. A korabeli német társadalom széles körei értékelték az újra megjelent rendet a hétköznapi életben, továbbá azt is, hogy stabilak és kiszámíthatóak lettek az életkörülmények. De ez még nem minden. Berlin rendezte meg az 1936-os nyári olimpiai játékokat. A német „Führer” visszaadta a német társadalom önbecsülését és büszkeségét, továbbá újra visszakerült a Birodalom a politikai-nagyhatalmi térképre. Hitler háború és vérontás nélkül visszazerezte Németországnak a Saar-vidéket, bevonult a Nagy Háború után demilitarizált Rajna-vidékre, nem kis rizikót vállalva, majd 1938-ban végrehajtotta az Anschlusst, szóval Ausztria is a Birodalom része lett.

De nem feledkezhetünk meg a fentebb vázoltak árnyoldalairól sem. A „Führer” Harmadik Birodalma totalitárius diktatúra volt, mely könyörtelen hadjáratot viselt a máskéntgondolkodók, a különböző kisebbségek, legfőképpen a fő mumusnak kikiáltott zsidók ellen. A történelem fintora, hogy a Birodalom zsidóságának tekintélyes része már szinte teljesen asszimilálódott, akkulturálódott a társadalomba, és sokan voltak köztük, akik őszintén németnek érezték magukat, arról nem is beszélve, hogy ők is megjárták a poklok poklát a Német Birodalomért és a császárárt harcolva a Nagy Háborúban.¹⁸

Az SS–SD–Gestapo hármás halálos ölelésében élt a német társadalom, de emiatt – a fentebb leírtak folytán – csak kevesen emeltek szót és még kevesebben voltak, akik továbbmentek volna.

Az Anschluss után az embernek elég volt ránézni a térképre, és nem volt nehéz kitalálni, hogy a „Führer” következő lépése mi lesz. A válasz egyértelmű: Csehszlovákia.

Ezt az államot, ezt a politikai komédiába illő nagy területi, soknemzetiségű kiflit, a történelmi Cseh- és Morvaország felől északon, nyugaton és délen is a Harmadik Birodalom határolta. Továbbá ennek a határnak mindkét oldalán németek éltek.

Nem volt kérdéses, hogy a „Führer” – az Anschluss után – jó alaposan megleckéztesse a machiavellizmusban tőle semmivel sem elmaradó Eduard Beneš Csehszlovákiáját. Jellemző egyébként, hogy a cseh főmachinátor majd még azelőtt olajra lép Londonba, mielőtt a csehszlovák hajó végleg elsüllyedne...¹⁹

Egyébként nagyon találó Richard J. Evans brit történész megállapítása, aki az elkövetkezendő történéseket „Csehszlovákia megerőszkolálásának” nevezi.²⁰

Szóval a német „Führer” elhatározta az Anschluss után, hogy elintézi ezt a képtelen államalakulatot.

Ormos Mária szavaival szólva Hitler „zseniális bűnözése”²¹ az egyik magaslati pontját érte el 1938 második felében. A német Vezér folytatta szerencsejátékát és továbbra is va banque-ot játszott, mindent egy lapra feltéve. A zsarolás, a fenyegetés, a hazudozás és a képmutatás széles arzenálját mutatta be, hogy céljait elérje.

Kötélhúzás kezdődött a Harmadik Birodalom és Nagy-Britannia, valamint Franciaország között, hogy a „csehszlovák-kérdést” megoldják. Ez egyrészt folyt diplomáciai-politikai síkon, másrészt dr. Goebbelsnek köszönhetően a propaganda síkján is. Ez az egyik nemzetiszocialista alvezér, aki egyben a legbefolyásosabbak egyike is volt Hitler környezetében, nem győzte ontani a csehszlovákiai németek ellen elkövetett durva atrocitások híreit a német sajtóban.²²

Pedig a valóság ennek szinte pont a fordítottja volt. A megszeppent cseh vezető csoportok, hatalmas engedményeket tettek a német kisebbségnek, mind az öngazgatásban, mind gazdasági téren.²³ Továbbá szeretnénk még egyszer hangsúlyozni, hogy ebben az or-

szágban a német kisebbségnek ment messze a legjobban a sora az összes közül, sőt azt is megkockáztathatjuk, hogy a legvégén már szinte kényeztették őket. Az egyetlen kapitulációs probléma az volt, hogy a nagyvonalú cseh engedmények már túl későn jöttek... A Konrad Henlein vezette Szudétanémet Párt, amely a német közönség elsöprő többségét már maga mellett tudta, már Berlin és a „Führer” kezében volt...²⁴

Hitler – mint oly sokszor – a korbács és a méz politikáját folytatta, ezúttal Nagy-Britannia és Franciaország ellen. A korbács az volt, hogy a német diktátor egyre egyértelműbbé tette, hogy ha szükséges, katonailag zúzza össze soron következő áldozatát, és ha kell, az általános háborút is megkockáztatja. Ha kell, akkor a nyugati demokráciák ellen is! Ettől a Brit Birodalom és főleg a belpolitikai instabilitás miatt is ezer sebből vérző Franciaország vezető csoportjait kiverte a hideg! A méz pedig az volt, hogy a „Führer” tovább hangoztatta békevágyát, ha a Szudéta-kérdést sikerül békésen megoldani.²⁵

Föltétődik a kérdés, hogy akart-e valójában ekkor, 1938-ban háborút Hitler? De fel kell tennünk azt a kérdést is, hogy ha feltételezzük legalábbis, hogy akart, akkor *milyen háborúra gondolt?*

Egy forrás szerint a „Führer” a müncheni egyezmény után, megszerezve a Szudéta-vidék egészét és több mint 3 millió nagyrészt egy tömbben élő népi németet csatolva a Birodalomhoz, éktelen dührohamban tört ki! Haragjának fő oka az volt, hogy Münchenben minden követelését kielégítették... pedig ő háborút akart már!²⁶

De milyen háborút? Több jel utal arra, hogy Hitler – látva a 30-as évek apesment-jét, vagyis a brit megbékéltető politika folyamányait és az ehhez társuló gyámoltalan francia magatartást is – joggal feltételezte, hogy a két nyugati demokrácia nem fog Csehszlovákia segítségére sietni, tétlenek maradnak és csak lokális, győztes háború lesz.

Azt is képzelhette továbbá, hogy ugyanezen recept szerint csaphat le újabb áldozataira, konkrétan – engedetlenség esetén – Lengyelországra – szóval úgy, hogy a nyugati hatalmak nem mernek közbeavatkozni fegyveresen.

Délkelet- és Kelet-Közép-Európával kapcsolatos terveinek ez volt az egyik vetülete. Ebben a térségben pedig a többi államot meg csatlóssá teszi.

Minden más állam elleni háborút pedig az események alakulásának függvényében tartott elképzelhetőnek Hitler, 1938-ban.

Ahogy már említettük, a Szudéta-krízis végül 1938 őszén, Hitler tárgyalóasztalhoz ültetésével, német–olasz–brit–francia részvétellel és a csehek és az oroszok kizárásával Münchenben békés úton megoldódott.²⁷

Ekkor kerül történetünkbe Magyarország, amelynek most páratlan lehetősége nyílt revíziós politikájának aranyra váltására!

(Az első békes országgyarapítás. Magyarország 1938-ban és az első bécsi döntés) Kelet-Közép-Európa és Magyarország történelmi-politikai kényszerekkel, sőt egyre súlyosbodó kényszerekkel teli útjának tragédiája többek között abban állt a Nagy Háború után, hogy óriási hatalmi vákuum keletkezett a térségben, ami a békediktátumok folytán területi rendezetlenségekkel és megoldatlan politikai problémákkal terhelve, egymással és a világgal acsarkodó hatalom nélküli soknemzetiségű kisállamok félelmetes zónáját hozta létre.²⁸

Az Osztrák–Magyar Monarchia, benne a történelmi Magyar Királysággal összeszokott egységet alkotott és garancia volt a térség biztonságára nézve, akármennyi sebből vérzett is más tekintetben. Pusztá fennállása egyfajta biztosíték volt hosszú időn át a hatalom-éhes két politikai-katonai nagyhatalom, a német és orosz birodalmak mohóságával szemben. Mint ismeretes, a Habsburgok birodalma mellett, sírba szállt a cárizmus és a császári Németország is. De mindenképpen – legalábbis történelmi léptékben mérve – idő kérdése

volt, hogy a két nép, a német és az orosz birodalma valamilyen más alakváltozatban fönix-madárként újjászülessen. Ahogy ismeretes, ez meg is történt. Minden egyéb sikerük dacára két szennyes, életellenes, ateista, agresszív, az embert megnyomorító, a politikát militarizáló, a terrorizmust és a köztörvényes bűnözést állami szintre emelő ideológia által, a németeknél a nemzetiszocializmus, faji alapon, az oroszoknál a bolsevizmus osztályalapon. Az egyik oldalon a német „Führerrel”, a másik oldalon Leninnel, majd hűséges örökösével, Sztálin elvtárrsal.

A 30-as évekre nemcsak a németek találtak magukra a hitleri Harmadik Birodalom megalapításával és utána következő szárnyalásával, hanem némi fáziskéséssel, a 30-as évek végére ez történt az oroszokkal is. Ekkor Sztálin már egyre inkább államférfinak, és nem első osztályú kommunista forradalmárnak érezte magát.²⁹ A kommunizmus kívülről tetszetős vörös külseje mögött ekkor már a hagyományos orosz hegemon törekvések és a pánszlávizmus állt a maga valóságában.

A hitleri Harmadik Birodalom és a Szovjetunió fedőnév alatt futó sztálini orosz világhatalom belépett a 30-as évek közepe tájékán ebbe a vákuumba.

Ugyanis az Osztrák–Magyar Monarchia semmilyen formában nem tudott már föltámadni!

Rátérve Magyarországra, 1938-ra az ország vezető csoportjait egyre jobban nyomasztotta az egyre erősödő német befolyás, de nem lehet alábecsülni az ekkor még passzív, de passzivitásában is nyugtalanító új orosz birodalmat.

A megcsontított Magyar Királyság elsődleges külpolitikai célja a lehetőleg békés úton történő revízió volt, s mivel ekkor hazánk már évtizedek óta elkötelezett antikommunista ország volt és a bolsevizmustól való félelem szinte elementáris volt széles magyar társadalmi körökben, az oroszoktól nem volt sok kedve a korabeli magyar elitnek és Horthy kormányzónak a revízióhoz segítséget kérni. Nagy-Britannia és Franciaország távol volt és semmiféle érdekük nem fűződött a magyar revízióhoz. Mussolini baráti Olaszországa önmagában kevés volt. Így olyan lapokat osztott a sors Magyarországnak, hogy segítséget a revízióhoz csak Hitler Harmadik Birodalmától remélhet. Ettől az egésztől a magyar vezető csoportok fáztak, sőt dideregtek. Úgy kellett a „Führertől” segítséget kapni, hogy mindeközben el ne nyelje az országot az új német birodalom. Hitlertől és a nemzetiszocializmustól meg kellett óvni az ősi organikus fejlődéssel létrejött történeti alkotmányos berendezkedésünket, alapvetően konzervatív és keresztény értékeken nyugvó társadalmi rendünket és tulajdonképpen egész nemzeti függetlenségünket.

A Szudéta-krízis és München után megnyílt az út az első magyar revíziós lépés előtt, amely békés szándékú volt és az Imrédy Béla vezette magyar kormány ennek demonstrálásaképpen közvetlen tárgyalásokat kezdett a csehszlovákokkal.³⁰ Ők kötélnek is álltak. Hosszú közvetlen tárgyalások kezdődtek, és itt elég annyit megemlíteni, hogy az ún. első bécsi döntésben a német–olasz döntőbíráskodás folytán visszajuttatott Dél-Felvidék (és Délnyugat-Kárpátalja) területének 93%-át a csehszlovákok már előzetesen önként átengedték volna, néhány nagyobb város kivételével, ilyen volt például Léva, Kassa, vagy Ungvár és Munkács.³¹

Ezekkel a városokkal toldotta csak meg a végső revíziós döntést a német és olasz vezetés.

Itt lép történetünkbe a klasszikus erdélyi politika utolsó nagy képviselője, kimagasló államférfi és politikus, gróf Teleki Pál, aki ekkor a magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság tagja és a regnáló magyar kormány kultuszminisztere volt. A tudós férfúval most mindenképpen foglalkoznunk kell, mert hamarosan sorsdöntő feladatok várnak rá, több szempontból is.

(Gróf Teleki Pál) Gróf széki Teleki Pál 1879-ben született Budapesten, apai ágon régi erdélyi, anyai ágon pesti görög családból, egyedüli gyermekként. Gyermekkorát javarészt Szatmár vármegyében, vagyis a Partiumban töltötte. Gimnáziumi tanulmányait a piaristák-

nál végezte Budapesten. Érdeklődési köre kora ifjúságtól kezdve sokoldalú volt, korán felébredt a földrajz utáni csillapíthatatlan érdeklődése, ami nemes szenvedélyévé vált az idők során. Egyetemi tanulmányai alatt alapjáraton jogot, de egyéb társadalomtudományi, földrajzi és mezőgazdasági stúdiumokat is hallgatott. Az egyetemi végbizonyítvány megszerzése után (1901), végül 1903-ban lett az államtudomány doktora. Közben, hogy agrárismereteit bővítse tovább, a magyaróvári Mezőgazdasági Akadémián folytatta tanulmányait, amelyet szintén elvégzett. Már ebben az időben rendszeresen publikált földrajzi témájú műveket. Komolyan érdeklődött a történelem és a politika iránt is, így nem meglepő, hogy 1905-ben politikai pályára (is) lépett, ekkor választották először parlamenti képviselővé.³²

1908-ban megnősült, feleségül vette az akkor 19 éves osztrák grófi családból származó Bissingen-Nippenburg Johannát, frigyükből két gyermekük született, 1910-ben Mária, 1911-ben Géza.³³

Az eddigiekből is jól látszik, hogy emberünk az ún. 1914 előtti „békebeli” világ gyermeke volt, az úri becsületkódex iránymutatásai és mély katolikus hite szocializációjából és személyes meggyőződéséből adódóan egész életére kihatott, és ennek volt köszönhető az is, hogy akárcsak gróf Bethlen István, vagy Kállay Miklós, a 30-as évek korszellemétől, elsősorban a német nemzetiszocializmus tekintetében teljesen immunis maradt. Talán görög édesanyjának is köszönhető, hogy a németeket szinte egész életében nem kedvelte, azt már mondanunk sem kell, hogy a későbbi német „Führer” rajongójává sem vált soha!

Szerény, alázatos, bár külsőre szürke ember benyomását keltette, de maximálisan megvolt benne egy magyar gróftól el is várt nemes tartás, arról nem is beszélve, hogy számára a becsület és népe szolgálata az életénél is fontosabb volt.

Megvolt benne a néhai Erdélyi Fejedelemségből származtatható fortélyos politizálásra, pengeélen táncoló egyensúlyozásra való hajlam, hogy amikor nála nagyobb erővel kerül szembe, de a saját igazságáról már mélyen meggyőződött, és ha főleg népe szolgálatáról van szó, akkor fortélyhoz folyamodik, hogy az ártó erővel szemben levegőhöz jusson és biztosítsa a túlélést.³⁴ Mindez persze sosem kerülhetett szembe becsületkódexével, és amikor ez megtörtént, a földi élete helyett Istent és a becsületét választotta...

Visszatérve e férfiú pályafutásához, amellet, hogy politikai pályára lépett, az elhivatott emberekre jellemző nemes szenvedélyességgel művelte a földrajztudományt. Képviselővé választásának évében tagja lett a Magyar Földrajzi Társaságnak. 1909-ben a francia Földrajzi Társaság a japán szigetek kartográfiai felméréséről készített tanulmányáért Jomard-díjjal tüntette ki. Ebben az időben szellemi horizontja még jobban kitágult, beutazta Európát, Afrikát, a japán szigetvilágot és az Amerikai Egyesült Államokat. Majd a Magyar Földrajzi Társaság főtitkárává választották. 1917-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett.³⁵

Ami politikai pályafutását illeti, az Osztrák–Magyar Monarchia 1918-as összeomlása után több nemzeti-konzervatív irányultságú kormányban volt külügyminiszter. Tagja lett az Apponyi Albert vezette békedelegációnak, a béketárgyalásokra szakértői anyagként magával vitte a híressé vált ún. Carte rouge-t, amely a történelmi Magyar Királyság etnikai megoszlásának térképe volt, vörös színnel jelölve a magyar etnikumot. Világszerte óriási megbecsülést hozott ez a néprajzi atlasz tudományos körökben Telekinek.³⁶

Szomorú, hogy erről Párizsban szinte tudomást sem vettek, ahol Magyarországot Trianonban végül gyalázatosan megcsonkították, elvéve területének kétharmadát, továbbá a magyarság egyharmada, szóval minden harmadik magyar idegen uralom alá került!

Emberünket ez mélyen megdöbbentette és lesújtotta. Ekkor született meg a fejében a döntés, hogy minden Isten adta talentumát a revízió ügyének fogja szentelni.³⁷

Mély barátság fűzte ekkor már a másik korabeli nagy magyar államférfihoz, gróf Bethlen Istvánhoz és Szekfű Gyula konzervatív-katolikus értékrendű történészhez.³⁸

Trianon után lett a Közgazdasági Egyetem gazdasági földrajzot oktató nyilvános rendes egyetemi tanára.³⁹

Teleki 1920–1921-ben rövid ideig Magyarország miniszterelnöke is volt, de egészen 1938-ig lényegében véve a tudománynak szentelte életét. Továbbá lelkesedett a cserkészmozgalomért is, és arra különösen büszke volt élete végéig, hogy az a megtiszteltetés érte, hogy Magyarország főcserkésze lett.⁴⁰

Továbbá a 20-as években megalapította az Államtudományi Intézetet, valamint a Szociográfiai Intézetet is.⁴¹

Nemzetközi elismertségét és hírnevét 1924-ben alapozta meg, amikor szakértőként közreműködött az iraki és a török határvonal meghatározásánál, különösen ezáltal Nagy-Britanniában tett szert nagy reputációra.⁴²

Előadókörútjain nem győzött elégszer rámutatni a trianoni békeszerződés igazságtalanságaira és tarthatatlanságára.

Horthy Miklós kormányzóhoz is személyes baráti viszony fűzte már ekkor.

Élete nagy fordulatot 1938-ban vett, mikor Darányi Kálmán miniszterelnök lemondása után, az Imrédy Béla vezette új kormány kultuszminisztere lett. Semmi meglepőt nem találhatunk abban, hogy e funkciójában is főleg külpolitikai kérdésekkel foglalkozott a kibontakozó Szudéta-krízis közepette, hisz a kelet-közép-európai rendkívül bonyolult etnikai viszonyok első számú szakértőjének számított az országban, így az sem csoda, hogy Kánya Kálmán külügyminiszter tanácsadója is lett.⁴³

A soron következő eseményekben Teleki egyszerre csillogtatta meg államférfiúi és tudósi képességeit. Mussolini ugyanis a müncheni egyezményhez egy olyan záradékot is csatoltatott, hogy a magyar–csehszlovák területi kérdéseket tárgyalásos úton szükséges rendezni.⁴⁴ Emberünk oroszlánrészről vállalt az ezután meginduló közvetlen tárgyalásokban a csehszlovákokkal, továbbá az első bécsi döntés magyar területi igényeinek szakszerű és tárgyilagos megalapozásában. Miután pedig a Dél-Felvidék és Délnyugat-Kárpátalja viszszerült hazánkhoz, Teleki a határmegállapító bizottságban brillírozott, olyannyira, hogy végül a magyarbarátsággal abszolút nem vádolható szlovák határmegállapító bizottsági tagok, élükön dr. Jansák elnökkel, minden tiszteletét és elismerését kivívták!⁴⁵

Nem sokkal ezután viszont olyan fordulatot hozott a sors 1939 elején, amely gróf Teleki Pált másodsorra is Magyarország miniszterelnöki bársonyszékébe repítette. De most vissza kell kanyarodnunk Kárpátaljához és a nemzetközi fejleményekhez.

(Kárpátalja, a bizonytalan geopolitikai szegmenstum) A müncheni egyezmény és az első bécsi döntés után, a haldokló Cseh-Szlovákiának volt egy térsége, amelynek geopolitikai jelentősége hirtelen felértékelődött. Ezt a hatást fokozta, hogy a nemzetközi politika szempontjából abszolút a levegőben lebegett, tulajdonképpen vákuumhelyzet állt elő. Márpedig a vákuumnak az a talán legfőbb tulajdonsága, hogy oda valamilyen erő – rövid idő múltán – benyomul.

Ezt a vákuum-területet Kárpátaljának hívták. A magyar vezetés ezt a területet már 1938 őszén szerette volna visszacsatolni, amelyet azonban a német „Führer” kategorikusan elutasított. A magyar katonai bevonulást a területre német–olasz közös ultimátum akadályozta meg.⁴⁶

Ez azonban nem tántorította el a magyar vezető csoportokat, hogy tovább spekuláljanak a területre, és korántsem csak a történelmi jog szempontjából. Ott volt a baráti Lengyelországgal létrejövő közös határ üdvös reménye. De volt ennél még fontosabb do-

log is. Gróf Teleki Pál több tanulmányában kimutatta, hogy ez a térség gazdaságföldrajzi szempontból is mennyire fontos lenne hazánknak. Azzal érvelt, hogy Kárpátalja rendkívül csapadékos terület, továbbá itt van a Tisza forrásvidéke is. A magyar Alföld sok részén tapasztalható elszikenedést és pusztásodást meg lehetne állítani azzal, ha Kárpátalja bőséges csapadékmennyiségével az öntözést megoldanák. De más veszélyekre is figyelmeztetett Teleki. A Kárpátalja gazdag erdősegeit sújtó rablógazdálkodás, mértéktelen fakivágás az Alföld kulcsfontosságú részeinek elmocsarasodását és tönkretételét eredményezheti. Ezért – érvel a tudós államférfi – Kárpátalját mindenképpen vissza kell szerezni.⁴⁷

A német „Führer” eközben eltökélte, hogy a maradék Cseh-Szlovákiát is letörli a térképről. A történelmi Cseh- és Morvaországot be akarta kebelezeni, a haldokló államalulat többi részének sora viszont ekkor még cseppfolyós volt. Hitler több megoldással is eljátszadózott. Mivel ekkor még nagyon bízott abban, hogy lengyelekkel meg tud egyezni és terveibe betagolni, nyitott volt arra, hogy Szlovákiát felosztja a magyarok és a lengyelek között.⁴⁸ Azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy az egész Felvidéket visszajuttatja Magyarországnak.⁴⁹ Egy újabb opció pedig az volt, hogy kreál egy „önálló” Szlovákiát.⁵⁰

Kárpátalja viszont a levegőben lebegett, ahogy említettük már. A „Führerben” felmerült az a gondolat is, hogy az „önálló” szlovák állam mellett létrehoz egy „önálló” kárpátukrán államot is, mindkettőt német védnökség alatt. Gondolta ezt azon az alapon, hogy ha Lengyelország engedetlen marad és össze kell zúznia ezt az államot is, akkor ez két reménybeli bábállam ragyogó stratégiai kiindulási pont lenne délről Lengyelország ellen.⁵¹

A jelek szerint azonban gondban volt Kárpátaljával. Ha letörli Lengyelországot a térképről, akkor ott már képe fog kerülni Sztálin orosz világbirodalma is. Hitlernek világos volt, hogy ha ez a történelmi eshetőség valósul meg, akkor fölébresztené a szovjet diktátor könnyen ébredő gyanúját, hogy egy „önálló” kárpátukrán állam létrehozásával orosz területekre spekulál, ergo meg akarja támadni idővel a Szovjetuniót. Amit ezzel kapcsolatban leszögezhetünk, ezt a „Führer” semmiképpen sem akarta. 1939-ben semmiképpen sem! Pedig egy kárpátukrán bábállam létrehozására és működtetésére már az emberei is megvoltak Volosin görög katolikus pap és csapata személyében. John Lukacs nagyon érdekesen ír erről a kérdésről: „A kárpát-ukrajnaiak azt hitték (és a világ) is, hogy Hitler Harmadik Birodalma mögöttük áll (ahogy a szlovákok mögött már állt). De most Hitlert nem érdekelte Kárpát-Ukrajna, ahogy közömbös maradt egész Ukrajna iránt is – *s ez a magatartás rendkívüli hatást tett Sztálinra.* [...] München előtt és után az ukrán nacionalisták és emigránsok mozgolódní kezdtek. Ennek ellenére gyakorlatilag semmilyen támogatást sem kaptak Hitlertől. Végül megengedte Magyarországnak, hogy elfoglalja Kárpátalját 1939. március 16-án, amikor Cseh-Szlovákia végleg szétesett. [...] *Erre Sztálin is felfigyelt.*”⁵²

Hitler óriási jelentőségű gesztusa félreérthetetlen volt a szovjet diktátor számára.

A Kárpátaljával kapcsolatos vákuumot más államok is érzékelték, érezve a méz illatát. Mozgolódás támadt Lengyelországban és Romániában is. Jól feltételezték és bizonyára jól is voltak informálva azt illetően, hogy a magyar vezetés pályázik a területre. Mivel a térség délkeleti csücskében élt román kisebbség is, a románok spekulálni kezdtek, hogy megkaparintják a szóban forgó kis területet, sőt ehhez lengyel diplomáciai támogatást is kaptak, mert érdekes módon a lengyelek is spekuláltak, hátha ők is jutnak némi területi nyereséghez.⁵³ De ahogy majd látni fogjuk, a több évszázados magyar–lengyel barátság semmiféle csorbát nem szenvedett ebben az ügyben.

(1939. március. A „Führer” felszámolja a maradék Cseh-Szlovákiát. Kárpátalja hazatérése Magyarországhoz) A magyar vezetés München óta már hónapokon keresztül fontolgatta, hogy ha szükséges, akkor akár német hozzájárulás nélkül katonai erővel bevonul

Kárpátaljára és visszacsatolja Magyarországhoz. Ez azért is roppant érdekes és furcsa, mert ahogy majd nem sokkal később kiderül, a magyar Honvédség abszolúte nem volt fölkészülve egy ilyen akcióra.⁵⁴ Werth Henrik a Honvéd Vezérkar főnöke, akinek szintén vezéreszméjévé vált a dolog, ha hihetünk Andorka Rudolf korabeli naplójegyzeteinek⁵⁵, a jelek szerint nem tett komolyabb katonai előkészületeket. John F. Montgomery, Roosevelt amerikai elnök budapesti követe, magyar vezető személyiségekkel folytatott bizalmas beszélgetéseiből szintén ugyanez derül ki.⁵⁶

Eközben Imrédy Béla miniszterelnök megbukott, és utódja gróf Teleki Pál lett. A tudós politikus és államférfi Kárpátalja iránti mély érdeklődéséről már szóltunk. Telekinek a vezérfonala változatlan maradt, úgy érnei el békés revíziós sikereket, hogy ne vonjuk magunkra a hitleri Harmadik Birodalom haragját, s közben úgy elérni az újabb országgyarapítást, hogy az minél inkább önerőből és minél kevesebb német segítséggel történjen, de persze az elvárandó német segítség viszont megijöjjön. Vagy ami a minimum, egy békés német tudomásulvétel.

A maradék Cseh-Szlovákia eközben egyre kétségbeesettebben próbálta fogvacogva őrizni pusztát létét, azon igyekezve, hogy semmivel ne hívja ki maga ellen a „Führert”. Mindhiába.

Az alábbiakban, hogy az egész konstelláció érthető legyen, hosszabban idézzük Ormos Mária gondolatait a témáról: „A nyugati államok tehát nem azért nézték végig szótlanul, hogy a mintegy fél éve létesült müncheni egyezményrel mit sem törődve (Hitler) eltüntette egy államot a térképről, hanem azért, mert képtelenek a cselekvésre. Nem vette észre, hogy Prágába bevonulva átlépett egy éles határt, egy olyat, amelyet még a legmegértőbb „békéltető” is létezőnek ismert el. 1939. március 15-én világossá vált, hogy Hitler minden ígérete hazugság, hogy az általa aláírt okmányok nem egyebek, mint papírrongyok, és – ami a leglényegesebb volt –, hogy *nem német nemzeti, hanem hódító politikát folytat* [kiemelés tőlem, E. M.], amelyben a versailles-i békeszerződés által okozott sérelmek csupán a szerencsésen felhasználható szövegek szerepét játszották.”⁵⁷

A „Führer” bevonulása Cseh- és Morvaországba, a protektorátusságon és a Birodalomba való betagozásán kívül más körülményekkel is járt. Hitler gyakorlatilag megszarolta a szlovák vezetőket, hogy ha Szlovákia nem kiáltja ki függetlenségét, persze német védnökség alatt, akkor a területét felosztják. A Jozef Tiso római katolikus pap által vezetett németbarát csoport persze azonnal vette a lapot, és megalakult a „független” szlovák állam.

Ugyanerre várt a szinte minden hatalom nélküli, Volosin vezette kárpátukrán vezetés. Hitler azonban 24 órát adott a magyaroknak, hogy Kárpátalja kérdését rendezzék, ergo, most itt a lehetőség, hogy Magyarország katonailag bevonuljon a területre és visszacsatolja. Efelől a „Führernek” nem is volt kétsége, mármint, hogy a magyarok lépni fognak, mert ahogy az fentebb már kiderült, esze ágában sem volt Volosint elismerni és adni a lovat az ukrán nacionalisták alá. Önálló magyar külpolitikai lépésről így csak megszorított értelemben beszélhetünk.

Werth Henrik, a Honvéd Vezérkar főnöke most aggályokkal állt elő, márpedig azzal a prózai ténnyel, hogy nincs megfelelő létszámú haderő a bevonulás ilyen gyors végrehajtására. Mindazonáltal tette a kötelességét és végül mégiscsak összeállt egy katonai erő, amellyel meg lehetett valósítani a Kárpátaljára történő bevonulást. Ez volt az ún. „Kárpát-csoport” – a VIII. hadtest. Lengyel Béla tábornok szerint az érintett csapatok: „Ungvár, Munkács és Beregszász helyőrsége, a 24. gyalogos dandár, az I. lovas dandár, a 8. hegyi vadász dandár, a Munkács-Ungvár körzetben akkor alakuló dandár és a 4. huszár-dandár.”⁵⁸

A magyar csapatok 1939. március 18-ára egész Kárpátalját elfoglalták, és létrejött a nagy találkozó az Északkeleti-Kárpátokban a lengyelekkel, köszöntve egymást és ünnepelve a közös határ létrejöttét.⁵⁹

Kárpátalja és a frissen kikiáltott Szlovákia közötti határ azonban bizonytalan volt, de a magyar csapatoknak sikerült elérni annyit, hogy az Uzsoktól délre és Ungvártól nyugatra elterülő fontos vasútvonalat is elfoglalják.⁶⁰

Gróf Teleki Pál miniszterelnök elkönnyvelhette a második békés országgyarapítást, egyben első komoly külpolitikai sikerét.

Kárpátalja hazatérését ünnepélyes parlamenti beszédben jelentette be.⁶¹ Beárnyékolta a nagy sikert, hogy a miniszterelnököt egyre jobban aggasztotta a „Führer” egyre nagyobb hatalma, a közelgő új világháborúról is meg volt győződve, de arról is, hogy azt a németek el fogják veszíteni. Mindinkább aggasztotta az is, hogy Werth Henrik egyre arcátlanabban beleártja magát a politikába⁶² és véleményformálónak, sőt döntéshozónak képzei magát. Werth és németbarát katonatiszti köre meg volt már akkor győződve arról, hogy Magyarország szekerét véglegesen a hitleri Harmadik Birodalomhoz kellene kötni, ő Telekivel ellentétben arra a következtetésre jutott, hogy német uralom várható hosszú távon a kontinentális Európában.

Ez antagonisztikus ellentétben állt Teleki egyre kétségbeesettebb erőfeszítéseivel, hogy Magyarországot nem hadviselőnek, de facto semlegesnek megtartsa, és békés úton érje el a revíziót, esetleg német szuronyok nélküli önálló magyar katonai akciókkal. (Gondoljunk Romániára!)

(Egy történelmi filozófia-morzsáról mint módszerről, utóirat helyett) Dolgozatunkban a történelmi eseményeket és szereplőket illetően a problémacentrikus megközelítést alkalmaztuk, egy aránylag kisebb léptékű történelmi eseménysorozatot oly módon megközelítve, hogy az előzményekből kiindulva és a nagyobb történelmi folyamatokat érzékeltetve a magyar vonatkozásokat beágyaztuk a nemzetközi, esetünkben európai időbe és térbe. E sorok írója problémaérzékeny módon igyekezett tehát témáját megközelíteni és nemcsak a szakmához, hanem a művelt érdeklődő Olvasóhoz közel hozni, továbbá szövegét élővé tenni. Szerző tette mindezt egy keresztény-konzervatív megértő történetírás jegyében, ugyanis véleménye szerint tisztán objektív történetírás, vagy ha úgy tetszik értéksemleges történetírás soha nem létezett és nem is fog. Ugyanis a történelem nem természettudomány, hisz egy természettudományos kísérlet, akárhányszor megismételjük ugyanazokkal a paraméterekkel, ugyanazt az eredményt hozza. A történelem nem ilyen, ezért humán tudomány, de egyben irodalom és művészet is. Szóval két kísértetiesen hasonló történelmi szituáció viszont sokszor homlokegyenest más eredményekre vezethet. Hisz a történelmet emberek csinálják. Nem pusztán kémiai vegyületek, vagy fizikai képletek vagyunk, hanem annál sokkal több: tudattal-szellemmel és halhatatlan lélekkel rendelkező *emberek*.

Történetünk is emberekről szól elsősorban, szerző ezért szentelt nagy teret például Adolf Hitler, vagy a másik oldalon gróf Teleki Pál személyiségének, gondolatainak, meggyőződéseinek és hajlamainak feltérképezésére.

Ahogy említettük egy több vonalon futó nagyobb történelmi íven át kíséreltünk meg eljutni témánkhoz, a megértés és a megértetés jegyében.

Továbbá szerző arra tett szerény kísérletet, hogy gróf Teleki Pált a magyar történelemben a méltó helyére tegye, aki az embertelen történelmi időkben drámai módon bár, de ember tudott maradni! Ami nem jelenti persze azt, hogy e férfiú szent és tökéletes lett volna... Ideje lenne szakítani a rendszerváltoztatás óta eltelt negyedszázad után is makacsul tovább élő vulgármarxista sablonokkal és az agitpropot idéző szövegekkel, a

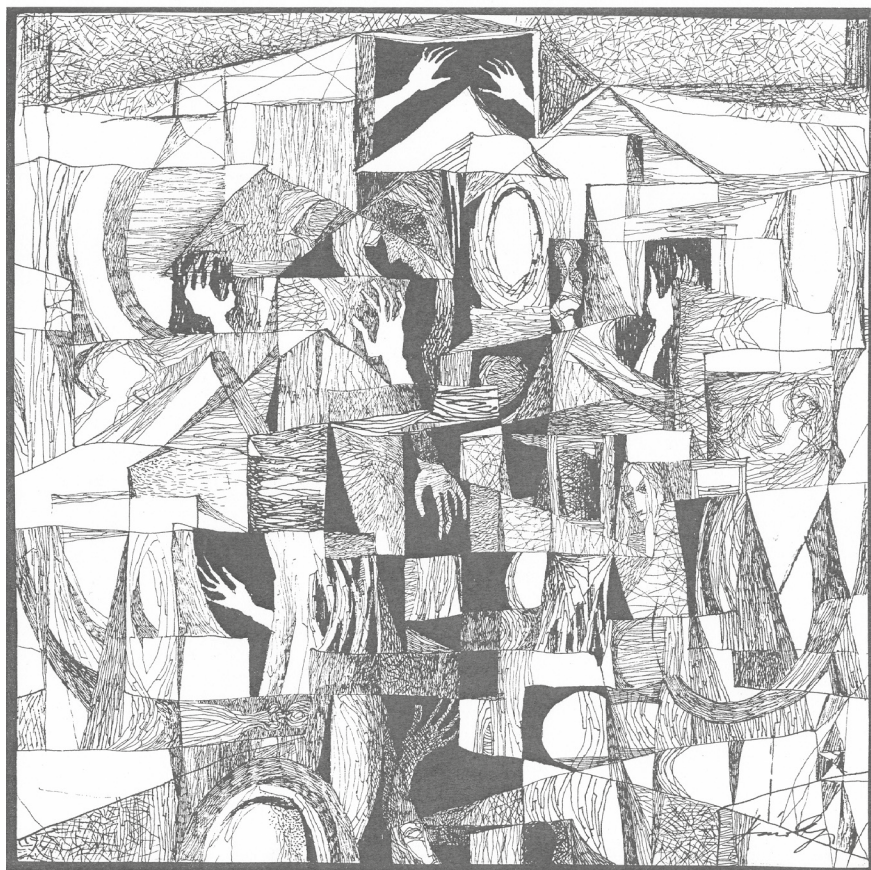
hamis manicheus leegyszerűsítésekkel. Ahogy nem hallgatta el a szerző Hitler harmincas években elért érdemeit sem, de Ormos Máriával vallja, hogy Hitler zseniális bűnöző volt. Nem tagadja azt sem, hogy leplezetlen ellenszenvet táplál a két világháború közötti Csehszlovákia iránt. Igyekezett valós tényeket és folyamatokat a saját gondolatai és mások jónak tartott gondolataival bemutatni mint *magyar történetíró*.

E sorok írója tehát bízik abban, hogy hozzájárulhat ezzel a dolgozatával is ahhoz, hogy legalább szerény mértékben közelebb kerüljünk a történeti igazsághoz.

JEGYZETEK

- 1 LUKACS, JOHN: *Az európai világháború 1939–1941*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1995. 48–49. (A továbbiakban: LUKACS)
- 2 MACARTNEY, C. A.: *Október tizenötödike. A modern Magyarország története 1929–1945, I. kötet*, Gede Testvérek kiadása, Budapest, 2006. 430–431. (A továbbiakban: MACARTNEY)
- 3 BARCZA, GYÖRGY: *Diplomataemlékeim 1911–1945, I. kötet*, Európa–História, 1994. 407–408.
- 4 Wilson amerikai elnök híres-hírhedtté vált 14 pontja.
- 5 EVANS, RICHARD J.: *A Harmadik Birodalom hatalmon. Hogyan állítottak a náciak könyörtelenül céljaik szolgálatába egy egész népet?*, Park Könyvkiadó, Budapest, 2013. 638. (A továbbiakban: EVANS) RÓNAI, ANDRÁS: *Térképezett történelem*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989. 145–146. (A továbbiakban: RÓNAI)
- 6 RÓNAI, 145. Az 1910-es magyar népszámlálás adatai alapján.
- 7 Azt, hogy Eduard Beneš mit gondolt a szlovákokról, magyar nyelven is hozzáférhető műve alapján világosan kiderül.
- 8 EVANS, 638–640.
- 9 RÓNAI, 147.
- 10 EVANS, 638.
- 11 *Kárpátalja 1919–2009, történelem, politika, kultúra*, (szerk.: FEDINEC, CSILLA és VEHESE, MIKOLA), Argumentum Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010. 58. 499–506. (A továbbiakban: *Kárpátalja*)
- 12 *Kárpátalja*, 48. RÓNAI, 148.
- 13 Lásd: Sallay Gergely: *Az első bécsi döntés c. könyvét*.
- 14 EVANS, 329. 354–355. SHIRER, WILLIAM, L.: *A Harmadik Birodalom felemelkedése és bukása. A náci Németország története*, Teleteacher, Budapest, 1995. 158. (a továbbiakban: SHIRER)
- 15 SHIRER, 158–161.
- 16 Uo.
- 17 SHIRER, 174.
- 18 EVANS, RICHARD J.: *A Harmadik Birodalom születése. Hogyan verték szét a náciak a demokráciát és kerültek hatalomra Németországban?*, Park Könyvkiadó, Budapest, 2012. 45–46.
- 19 SHIRER, 240.
- 20 EVANS, 638.
- 21 ORMOS, MÁRIA: *Hitler*; T-Twins Kiadó, 1993. 468. (a továbbiakban: ORMOS)
- 22 EVANS, 643–644.
- 23 EVANS, 640.
- 24 Uo.
- 25 München éjszakáján Jodl német tábornok vidáman írta a naplójába: „Aláírták a müncheni paktumot. Csehszlovákia mint hatalom kiesett... A Führer géniusza és elszántsága, hogy még egy világháború elől sem hátrál meg, ismét erőszakmentes győzelmet biztosított. Tovább él a remény, hogy a hitetlenek, a gyengék és a kétkedők megtértek, és így is maradnak.” Idézi: SHIRER, 259.
- 26 SHIRER, 262.
- 27 SHIRER, 254–259. EVANS, 646.
- 28 Lásd erről Bibó István tudós magyar politikai gondolkodó „A kelet-európai kisállamok nyomorúsága” c. nagyszerű tanulmányát. Megtalálható az 1980-as évek közepén kiadott több kötetes Bibó-életmű sorozatban.
- 29 LUKACS, 47.
- 30 RÓNAI, 166.
- 31 RÓNAI, 177.
- 32 CZETTLER, ANTAL: *Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939–1941*, Magvető Kiadó, Budapest, 1997. 23. (a továbbiakban: CZETTLER)
- 33 NYÁRI, GÁBOR: *A Sándor-palotától a ravatalig. Teleki Pál második miniszterelnöksége 1939–1941*, Kairosz Kiadó, Piliscsaba–Budapest, 2015. 15. (A továbbiakban: NYÁRI)
- 34 Többek között ebben is meglepően hasonlított Kállay Miklós miniszterelnökünkre.
- 35 CZETTLER, 23.
- 36 Uo.
- 37 CZETTLER, 23.
- 38 Uo.
- 39 Uo.
- 40 NYÁRI, 18.
- 41 Uo.
- 42 CZETTLER, 24.
- 43 Uo.
- 44 RÓNAY, 166.
- 45 RÓNAY, 189–192.

- 46 CORNELIUS, DEBORAH S.: *Kutyaszorítóban. Magyarország és a második világháború*, Rubicon Könyvek, Budapest, 2015. 121.
- 47 MACARTNEY, 426. RÓNAY, 196–200. ABLONCZY, BALÁZS: *Teleki Pál*, Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 395. (a továbbiakban: ABLONCZY)
- 48 MACARTNEY, 415.
- 49 ULLEIN-REVICZKY, ANTAL: *Német háború – orosz béke*, Európa–História, Budapest, 1993. 17. (a továbbiakban: ULLEIN-REVICZKY) A „Führer” egész Szlovákia bekebelezését 1938. nyarán ajánlotta fel Horthynak, annak fejében, hogy közösen viseljének hadat Csehszlovákia ellen. A Kormányzó nemet mondott.
- 50 Hitler végül valósággal rákényszerítette a szlovákokat, a „függetlenség” kikiáltására, 1939 márciusában. Valószínűleg a „Führer” ebben az esetben is zsarolt egy kicsikét, mármint, ha Tisóék nem méltóztatnak függetlenné válni, vagy bevonulnak oda is a németek, vagy megint csak Szlovákia feldarabolása került volna terítékre a szerző véleménye szerint. Erről még dolgozatunkban lesz szó.
- 51 MACARTNEY, 434.
- 52 LUKACS, 48.
- 53 MACARTNEY, 431.
- 54 ABLONCZY, 396.
- 55 Lásd: Andorka Rudolf naplótöredékeit tartalmazó könyvecskét: *A madridi követségtől Mauthausenig*.
- 56 Lásd: *Roosevelt követe Budapesten. John F. Montgomery bizalmas politikai beszélgetései 1934–1941*, Frank Tibor kiadása, Budapest, 2002.
- 57 ORMOS, 321.
- 58 MACARTNEY, 435.
- 59 ULLEIN-REVICZKY, 27.
- 60 Uo.
- 61 TELEKI, PÁL: *Válogatott politikai írások és beszédek* (szerk.: ABLONCZY BALÁZS), Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 390–394.
- 62 ABLONCZY, 396.

Vigadtunk és sírtunk

Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon a politikai rendszerváltás időszakában: 1989–1990 (2. rész)

Hazánkban az 1989–90-es rendszerváltás békés volt. A forradalmi átalakulásra – szemben az 1956-ban történetekkel – vérontás nélkül került sor. Ugyanakkor a politikai küzdelem nem maradt el. Az első komoly összeütközés 1989. március 15-én volt, mikor az ellenzék, illetve az ellenzéki pártok, szervezetek mindent megtettek annak érdekében, hogy minél több embert mozgósítsanak, vigyenek az utcára. Békés, ugyanakkor kormányzóképes erőként kívántak feltűnni a polgárok előtt. Nem is eredménytelenül. Igaz, ezzel párhuzamosan, a regnáló hatalom is mindent megtett, hogy március 15-én (ismét) a Magyar Szocialista Munkáspárt legyen a főszereplő. Más kérdés, hogy ez már kevésbé sikerült. 1989. március idusán már csak keveseket mozgósítottak a régi jelszavak. Függetlenül attól, hogy a pártállami struktúra – ekkor még – létezett, s a rendszer, ha „döcögve” is, de még működött. Nem véletlen, hogy a március 15-ét követő következő ünnepet, 1989. március 21-ét, a Tanácsköztársaság kikiáltásának „szép kerek” hetvenedik évfordulóját, a hatalom még a hagyományos módon, „vörösbe burkolva” köszöntötte. A világban zajló változásokra, a minket körülvevő valóságra fittyet hányva.

(A Tanácsköztársaság kikiáltásának 70. évfordulója) „Debrecenben tegnap megtartották a Tanácsköztársaság kikiáltásának 70. és a KISZ zászlóbontása 32. évfordulójának alkalmából szervezett központi ünnepséget.” – olvashatjuk a *Népszabadság* március 22-i számában, a *Jelent és jövőt jelző évforduló* címet viselő cikkben, Rác T. János tollából.¹ Ugyanebből az írásműből megtudhatjuk azt is, hogy „*A Kölcsey Ferenc Művelődési Központ előtti téren, illetve az épületben lezajlott rendezvényeket megelőzően a párt, állami és társadalmi szervek valamint a fegyveres testületek képviselői megkoszorúzták a tanácsköztársasági emlékművet.*”² A művelődési központ előtti ünnepi rendezvényt egyébként „... *Gönczi János, a KISZ Központi Bizottságának titkára nyitotta meg.*”³ Ő – több más gondolat mellett – „*Hangsúlyozta, hogy a 32 éves KISZ egy hónap múlva megkezdődő kongresszusán létrejön az ifjúsági szervezetek szövetsége, amely olyan baloldali szervezeteket köt majd össze, amelyeknek önálló arcuk, önálló programjuk van, s e szövetség a megújuló, a valóban mozgalmi karakterszerű MSZMP ifjúsági szövetségeként, partnereként működik majd.*”⁴ Gönczi János beszédét követően Lukács János az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a Központi Bizottság titkára tartott ünnepi beszédet. Ő „*Bevezetőjében hangsúlyozta: az új társadalmi formáció új változatát nekünk, benne élőknek kell világra segítenünk. Hűségesek maradunk minden nemes, jobbitó szándékhoz és értékhez, ám semmit sem szabad megismételni abból, ami tévedésbe, zsákutcába vitt.*”⁵ Lukács János véleménye szerint: „*Ez a nép, a magyar munkásság, a baloldali értelmiség, a földre vágó parasztság a második világháború után ismét a szocializmus mellett voksolt...*”⁶ Igaz a KB titkára beszélt arról is, hogy „...*a tegnap mai értékelése során néhány illúzióval is le kell számolni. Ilyen volt 1919-ben, hogy küszöbönáll a világforradalom és az emberiség velünk együtt menetel majd a közeli szép jövő felé.*”⁷ Nos, ez valóban illúzió volt 1919-ben. Az pedig hét évtizeddel később, 1989-ben volt illúzió, tévedés, amit

Lukács említett beszédében úgy fogalmazott meg: „*Am nem tévedés a történelem részéről a szocializmus, amelynek mostani megújulása – hívják bár peresztrojkanak, vagy reformnak – az 1917-es, illetve az 1919-es alapokon kezdett létezni.*”⁸

A debreceni ünnepi eseményeknél megmaradva Gönci János és Lukács János beszédeit követően a művelődési központ előtti téren „...a debreceni és a nyíregyházi színház művészei adtak műsort, majd a művelődési házban átadták az idei KISZ-díjakat.”⁹ Ugyanitt, a művelődési házban „A ház másik termében a debreceni Pár(t)beszéd klub rendezett véleménycserét ünnepünkéről és történelmi értékelésük fejlődéséről az MSZMP, a KISZ, a Fidesz és a Kiszgazdapárt képviselőinek részvételével.”¹⁰ Arra a kérdésre a Népszabadság, illetve Rác T. János cikke, sajnos, nem tért ki, hogy mi volt az említett, pártok közötti „diskurzus” eredménye. Homályban marad az is, hogy (legalább nagyjából) hány ember vett részt az említett debreceni ünnepségen, hányan voltak kíváncsiak a Tanácsköztársaság hetvenedik évfordulójának köszöntésére. Az viszont bizonyos, hogy a debreceni központi ünnepség mellett a fővárosban is zajlottak az események.

„A mai napon a Münnich Ferenc Társaság és az ELTE KISZ Bizottsága koszorúzási ünnepséget tartott a Felvonulási téren lévő Tanácsköztársasági emlékműnél.” – olvashatjuk a Budapesti Rendőr-főkapitányság III/III. osztályának, 1989. március 21-i, szigorúan titkos jelentésében.¹¹ Ugyanezen jelentésből megtudhatjuk azt is, hogy Budapesten (a rendőrség becslése szerint) „A MEMOSZ Székház előtt 16.30-tól 17.00 óráig kb. 80–100 fő gyűlt össze.”¹² Az ünnepség résztvevői ezt követően „17.00 órakor a Bányász zenekar vezetésével megkezdtek az átvonulást a Tanácsköztársasági emlékműhöz. 17.05-re a szobor előtt mintegy 150–200 fő jelenlétében a Himnusz hangjaival megkezdődött az ünnepség.”¹³ Amit egyébként a rendőrség, az egybegyűltek szerény létszáma ellenére is, sikeresnek értékelt. Különösen elégedettek voltak azzal, hogy az ünnepi beszéd „...pozitív hangvételű volt (kiállt az MSZMP mellett).” Igaz az ünnepség alatt „A rendezvényen megjelent néhány »Dunakörös« és »FIDESZ«-tag is, akik...”¹⁴ – a rendőrség állítása szerint – „...magnóra vették az elhangzott beszédet.”¹⁵ Más egyéb „gikszer” azonban nem volt, sőt ezen a koszorúzási ünnepségen jelentették be azt a hírt, „...hogy ma [azaz 1989. március 21-én] megalakult a Münnich Ferenc Társaság. ifjúsági szervezete, a »Szocialista Ifjúsági Szövetség«.”¹⁶ Mindez – nem vitás – a „régí szép időköt”, a hatvanas, hetvenes éveket idézte.

A múltat, a régi kommunista hagyományokat elevenítette fel az is, ahogyan a Népszabadság március 21-i számában, teljes terjedelemben, közzétette a szovjetek „megható” üdvözlő táviratát a Tanácsköztársaság létrejöttének 70. évfordulója alkalmából. Az említett táviratban, melyet a Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége és a Szovjetunió Minisztertanácsa küldött az MSZMP Központi Bizottságának, az Elnöki Tanácsnak, illetve a hazai Minisztertanácsnak – többek közt – ez állt: „A Szovjet-Oroszország és a Magyar Tanácsköztársaság forradalmi harcában született elvtársi szolidaritás kiállta az idők próbáját, a magyar és szovjet nép közötti internacionalista szövetséggé alakult át.”¹⁷ Igaz ugyanezen Népszabadság azért ekkor, a 70. évfordulón, néhány cikkében már igyekezett árnyaltabb képet adni az 1919-es történésekről.¹⁸ Mindez azonban nem változtatott azon, hogy a következő „vörös ünnep”, április 4-e – március 21-hez hasonlóan – a pártállam akaratának megfelelően lett ünnepelve, ünnepeltetve.

(Minden marad a régiben, s mégis minden más: április 4-e, május 1-e és augusztus 20-a a fordulat évében) „Hazánk felszabadulásának 44. évfordulójára emlékeztek kedden országszerte. A párt-, az állami, a társadalmi és a tömegszervezetek vezető képviselői és

tagjai, a vállalatok, intézmények dolgozói, a települések lakossága ezen a napon díszünnepségeken, nagygyűléseken idézték fel a Magyarország fasiszta elnyomás alóli szabadulásának örömteli pillanatait...” – olvashatjuk a *Népszabadság* 1989. április 5-i számában.¹⁹ Ugyanezen újság beszámolt arról is, hogyan zajlottak országszerte az ünnepségek, megemlékezések. Budapesten „A kora reggeli órákban ünnepélyes keretek között, katonai tiszteletadással vonták fel a Gellérthegyen a Magyar Népköztársaság nemzeti zászlóját és a nemzetközi munkásmozgalom vörös lobogóját, valamint a Parlament előtt, a Kossuth Lajos téren az állami zászlót.”²⁰ A nap folyamán pedig a főváros több pontján is sor került ünnepi rendezvényekre. Az MSZMP központi lapja szerint: „A hazánk felszabadító harcaiban elesett szovjet és magyar hősök emléke előtt tisztelegtek a Szabadság téren, illetve a Hősök terén megrendezett koszorúzási ünnepségeken.”²¹ Amellett, hogy „Délben az Országház előtt, a Kossuth Lajos téren, a hazánk felszabadításának 44. évfordulója tiszteletére felvont állami zászlónál katonai tiszteletadással zajlott le a díszőrségváltás.”²² Ez történt tehát az Országház előtt. A Parlamentben pedig az, hogy „Az évforduló alkalmából az Elnöki Tanács kedd este fogadást adott az Országházban. A fogadáson részt vett Grósz Károly, az MSZMP főtitkára, Straub F. Brunó, az Elnöki Tanács elnöke, Németh Miklós, a minisztertanács elnöke, Szűrös Mátyás, az Országgyűlés elnöke, Sarlós István, az Elnöki Tanács helyettes elnöke, valamint Berecz János, Csehák Judit, Hámori Csaba, Iványi Pál, Lukács János, Pozsgay Imre, Szabó István és Tatai Ilona, az MSZMP Politikai Bizottságának tagjai és Fejti György, az MSZMP Központi Bizottságának titkára.”²³ Amellett, hogy „Megjelent az eseményen Fedot Krivda hadseregátbornok, a Varsói Szerződés tagállamai egyesített fegyveres erői főparancsnokának magyarországi képviselője. Jelen volt a Központi Bizottság, az Elnöki Tanács és a Minisztertanács sok tagja, a politikai, a gazdasági és a kulturális élet több más vezető személyisége; az üzemek, a vállalatok, az intézmények több kiüntetett dolgozója; ott volt a budapesti diplomáciai képviseletek sok vezetője és tagja.”²⁴ Természetesen vidéken is zsúfolt volt e nap: „Koszorúzások, ünnepségek voltak Nemesmedvesen, Debrecenben, Szolnokon, Miskolcon s az ország többi nagyvárosában, valamint szinte minden településén.” – adta hírül a *Népszabadság*.²⁵ A hivatalos pártlap azt sem mulasztotta el megemlíteni: „Magyarország felszabadulásának évfordulója alkalmából Rajna Sándor, hazánk moszkvai nagykövete hétfőn fogadást adott.”²⁶ Ezzel párhuzamosan pedig, szintén Moszkvában, „Felszabadulásunkról hétfőn ünnepi gyűlésen emlékeztek meg a szovjet főváros dolgozói, társadalmi életének képviselői.”²⁷

Mіндеzen „csodálatos” hírek mellett – természetesen – a „felszabadulás” 44. évfordulója sem múlhatott el „szívhez szóló” távirat, illetve, ez esetben, táviratváltás nélkül. A Tanácsköztársaság kikiáltásának 70. évfordulója után néhány nappal, újfent, táviratban köszöntöttek bennünket a szovjetek. A táviratot az SZKP KB, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége és a Szovjetunió Minisztertanácsa küldte Grósz Károlynak, Straub F. Brúnónak és Németh Miklósnak, az MSZMP, az Elnöki Tanács, illetve a Minisztertanács vezetőinek. A táviratban – többek közt – arról olvashatunk: „1945 tavaszán a magyar nép előtt megnyílt a nemzeti újjászületés útja. Az azóta eltelt években a Szovjetunió és Magyarország közötti barátság és együttműködés megbízhatóan szolgálja a két ország népeinek érdekeit.”²⁸ A címzettek választáviratban köszönték meg a szovjet táviratot, mely választáviratban – más dolgok mellett – ezt írták: „Az elmúlt több mint négy évtized során az élet minden területére kiterjedő kapcsolatrendszer alakult ki, amely az együttműködés ezernyi szálával köti össze országainkat, népeinket és pártjainkat.”²⁹

Ez így igaz. Más kérdés, hogy az állandó szovjet jelenlét, illetve a két ország közötti „ezernyi szálú” kötődés a magyar társadalom egy jelentős részében, indulatokat, ellenér-

zéseket szült. Épp április 4-e előtt történt, azon (elsősorban a hatalom számára) kínos incidens, hogy az ellenzéki „...*Szolidaritás Munkás Szövetség és a Republikánus Kör március 28-án elhatározta, hogy április 4-én – előzetes bejelentés nélkül – »megemlékezést« és ellentüntetést szervez a budapesti Moszkva vagy Felszabadulás téren.*”. Az erről szóló április 5-i III/III-as jelentés tanúsága szerint az ellentüntetést végül a Felszabadulás téren kezdődött.³⁰ E helyszínen „*A Felszabadulás téren (Kossuth Lajos utca és Kecskeméti utca kereszteződésében) a templom előtt (kb. 30 fő) transzparenszeket írtak, rajzoltak, majd néhány percig demonstrálták azokat.*”³¹ A rendőrség persze „lépett”, igazoltatások kezdődtek. Ezt követően a demonstrálók „*A rendőri felszólításra elvonultak a Felszabadulás térről, és a Kígyó utcán, majd a Váci utcán a Vörösmarty térre érkeztek. Időközben újabb transzparenszeket szedtek elő, majd azokat demonstrálták.*”³² A rendőrség azt is tudni vélte: Az ellenzékiek közül néhányan egy „...*magántaxiból – a Március 15. téren – több csomag »Mit kívánunk?« című, a Republikánus Kör által február 28-án megjelentetett szórólapot raktak ki, melyet a Felszabadulás téren, majd azt követően is osztogattak.*”³³ S, hogy mit kívántak a tüntetők? Tizenkét pontba foglalt követeléseik között szerepelt például azt, hogy Magyarország váljon semleges országgá, október 23-a legyen munkaszüneti nap, továbbá: „*Április 4-ét töröljék a nemzeti és állami ünnepek sorából!*”³⁴ Ami persze nem tetszett a hatalomnak. Nagyon nem! Ettől függetlenül komolyabb atrocitásra nem került sor. Miután a rendőrség a Vörösmarty téren (is) felozzlatta a tüntetést, a „buli” véget is ért. „*A transzparenszek elkobzása, illetve helyszínen történő megsemmisítését követően mintegy 25 fő a Vörösmarty térről a Deák téri metróhoz vonultak, majd onnan kisebb csoportokban eltávoztak...*” – olvashatjuk a tüntetésről szóló rendőrségi jelentésben.³⁵ Mely jelentés egyébként azt sem mulasztotta el megemlíteni, hogy a tüntetést követően a demonstráció résztvevői közül „...*a Széna tér egyik eszpresszójában kb. 15 fő találkozott. Ekkor értékelték a »megemlékezés eredményeit«.*”³⁶ Mellyel egyébként – legalábbis a rendőrség szerint – nem feltétlenül voltak megelégedve. A BRFK úgy tudta, a tüntetés értékelésénél a demonstrálók körében „*Megállapítást nyert, hogy a kifejezetten provokációs szándékkal szervezett demonstráció nem minden részében volt eredményes, mivel a rendőrség »udvarias« intézkedése során senkit nem állítottak elő, holott ez az egyik cél volt.*”³⁷

Egyébiránt hasonló megállapításokat olvashatunk a Belügyminisztérium 1989. április 28-i szigorúan titkos jelentésében, mely jelentés tárgya az alternatív politikai csoportok május elsejei tervei voltak. A jelentés szerint: „*A Republikánus Kör és a Szolidaritás Munkásszövetség május 1-jén kívánja megismételni az április 4-én a belvárosban 40–50 fővel megrendezett tüntetését, mely a rendőrség közbelépésére békésen felozlott. A tüntetés szervezői szerint céljukat, a hatalom és a rendőrség provokálását – éppen a kultúrált rendőri intézkedés miatt – nem tudták elérni.*”³⁸ Persze a BM április 28-i jelentése nem merül ki abban, hogy a Republikánus Kör, illetve a Szolidaritás május 1-i terveit ismertette. Más (az előbbieknél sokkal fontosabb) megállapításokat is olvashatunk. Például azt, hogy „*A különböző alternatív politikai csoportok országosan előkészületeket folytatnak május 1-ének a hagyományostól eltérő megünneplésére. Céljuk elveik propagálásán, tevékenységük bemutatásán, népszerűsítésén túl a hivatalos ünnepek politikai hatásainak csökkentése, ellensúlyozása.*”³⁹ A BM azt is tudni vélte: „*Budapesti rendezvényeik fő helyszíne a Népliget.*”⁴⁰ ehhez kapcsolódóan pedig „*A Független Szakszervezetek körlevélben értesítették a különböző alternatív csoportokat, hogy május 1-én itt rendeznek egész napos majális, melyre meghívják a független csoportok, mozgalmak és pártok tagjait.*”⁴¹ Nem mellesleg „*A Független Szakszervezetek Ligájának szövegíróje április 25-i sajtótájékoztatóján elmondta, hogy a független szakszervezetek elhatárolják magukat*

a hivatalos május 1-től és éppen ezért szerveznek külön ünnepséget, programokat.”⁴² Ahogyan többnyire elhatárolták magukat a hivatalos rendezvényektől az ellenzéki pártok, szervezetek is. *„A nagyobb vidéki városokban és megyeszékhelyeken is többségében külön rendezvények megtartását tervezik az alternatív szervezetek.*” – olvashatjuk az április 28-i jelentésben.⁴³ Igaz, volt ahol a helyi hatalom próbált ezen a helyzeten változtatni: *„Somogyban a Szakszervezetek Megyei Tanácsa kezdeményezéssel élt az alternatív szervezetek irányába, hogy közösen ünnepeljék május elsejét.*”⁴⁴ ám *„A kaposvári MDF, FIDESZ és az FKGP elutasította a részvételt.*”⁴⁵

S, hogy mi is történt, ezek után, 1989. május elsején? Az „alternatívok” rendezvényei kapcsán nagyjából az, mit a belügy „megjósolt”: az ellenzék, illetve a független szakszervezetek, szinte mindenütt, külön ünnepeltek. *„A Népligetben rendezték meg egész napos majálisukat az alternatív szervezetek. Képviselettel magát a többi között a Fidesz, a Függetlenségi Párt, a Független Kisgazdapárt, a Magyar Demokrata Fórum, a Néppárt, a Szabad Demokraták Szövetsége; bemutató fórumot rendeztek a nagyszámú közönség előtt.*” – olvashatjuk a *Népszabadság* 1989. május 2-i számában, a *Népligeti forgatag nagygyűléssel és gulyásagyúval* címet viselő írásműben.⁴⁶ Azt sajnos nem tudni pontosan, hogy végül mi lett a Szolidaritás, illetve a Republikánus Kör által május 1-re tervezett (újbóli) tüntetéssel. E sorok szerzője kutatásai során erre a kérdésekre nem talált egyértelmű választ. Homályban marad az is, hogy pontosan hány (vidéki) helyszínen ünnepeltek (mégis) együtt, vagy legalábbis egymás mellett a különféle politikai erők.⁴⁷ Az viszont biztos, hogy a kormány, illetve az MSZMP nem adta fel oly könnyen az óhajtott „nemzeti egységet”. Különösen nem Budapesten. A fővárosban a *Magyar Nemzet* beszámolója szerint *„Május 1-jén, a nemzetközi munkásszolidaritás ünnepén hétfő reggel katonai tiszteletadással felvonták a magyar nemzeti lobogót és a munkásmozgalom vörös zászlaját a Gellért-hegyi felszabadulási emlékműnél. Ugyancsak katonai tisztelettel vonták fel a Magyar Népköztársaság állami zászlaját a Parlament előtt, a Kossuth Lajos téren.*”⁴⁸ Ezt követően *„Hétfőn délelőtt, a korábbi külsőségekkel szakítva, mindenfajta hivalkodást mellőzve kezdődött meg a fővárosi dolgozók hagyományos felvonulása a Dózsa György úton és környékén.*”⁴⁹

Más kérdés, hogy néhány hónappal később, augusztus 20-án, már egyáltalán nem lehetett „eljátszani” a régi, „jól bevált” ünnepi „forgatókönyvet”. Így inkább *„Szellemisségében és formájában egyaránt újszerűen ünnepelte az ország augusztus 20-át. Negyven esztendő óta először állhatott ismét államalapító Szent István királyunk a megemlékezés gyűjtőpontjában.*” Legalábbis erről olvashatunk a *Népszabadság, Új honalapítás előtt* állunk címet viselő írásművében.⁵⁰ Meg arról, hogy az 1989. augusztus 20-i *„...ünnepségsorozat már szombaton [vagyis augusztus 19-én] megkezdődött: Németh Miklós miniszterelnök, az MSZMP elnökségének tagja felavatta a budapesti Villamos Teherelosztót és az Elektromos Művek új sportcsarnokát.*”⁵¹ Igaz a fontos dolgok egy nappal később, augusztus 20-án (vasárnap) történtek. Ezen a napon – ahogyan az MSZMP központi lapja fogalmazott – *„Zavarba ejtő bőséggel rendezték meg országszerte a politikai, az egyházi és a csupán a szórakozást célzó kulturális és sporteseményt.*”⁵² amellet, hogy, külön is, *„Új színfoltot jelentettek az ünneplésben az alternatív szervezetek által szervezett megemlékezések.*”⁵³ Ami Budapestet illeti: *„A fővárosban kora reggel a bőséggel ömlő eső ellenére is több tízezer gyűlte össze a Kossuth Lajos téren a hagyományos tisztavatásra; a késő délután kiemelkedő események pedig a 41 év után ismét megrendezett Szent Jobbkörmenet volt.*”⁵⁴ – legalábbis ha hihetünk a *Népszabadság* korabeli beszámolójának. Ám, mindeközben, vidéken is zajlott az élet. Például *„Kiemelkedő eseménye volt az idei augusztus 20-ának az Esztergomban dr. Paskai László bíboros-primás, esztergomi érsek*

által celebrált ünnepi szentmise.”⁵⁵ Ahogyan fontos volt az is, hogy „Az augusztus 20-i országos központi ünnepségnek az idén a 625 éves Cegléd adott otthont.”; ahol Németh Miklós miniszterelnök volt az ünnepi szónok.⁵⁶ A kormányfő, többek közt, arról beszélt: „Ma reggel úgy hallottam, itt Cegléden, hogy Kiszely Mihály esperes úr a tegnapi ünnepségen arról is szólt, hogy hazánkban a legfontosabb teendő a társadalmi megbékélés, az összefogás, mert csak ez garantálhatja a nemzet biztos jövőjét. Ezt én is így látom. Én az egyházaknak ezért stratégia szövetséget kínálok a modellváltásra, az új honalapításra.”⁵⁷ Persze fontos volt az is, ami ugyanezen a napon, Ópusztaszeren történt, ahol a Szent István király tiszteletére rendezett ünnepség szónoka, Szűrös Mátyás, az Országgyűlés elnöke volt, aki aznap egy érdekes javaslattal állt elő. A házelnök ugyanis augusztus 20-án – egyéb más dolgok mellett – arról beszélt: „...az Országgyűlés már a legközelebbi, szeptemberi ülésén indítványozhatná, hogy az új alkotmány október 23-át nyilvánítsa nemzeti emléknapá.”⁵⁸ Más kérdés, hogy ebből a javaslatból végül semmi nem lett.⁵⁹ Azt pedig – Németh Miklós és Szűrös Mátyás megnyilvánulásaitól függetlenül is – tudni lehetett: 1989-ben az ellenzék (már régen) nem valamiféle „modellváltást”, hanem teljes fordulatot, rendszerváltást akart. Ahogyan október 23-a kapcsán sem egy emléknapot kívántak, hanem a forradalom forradalomnak nevezését, s annak ekként való ünneplését óhajtották, sőt követelték.

(Az 1956-os forradalom és szabadságharc kitörésének 33. évfordulója: 1989. október 23.) Igaz, „A hazai ellenzéki pártok és szervezetek számottevő részét szeptember közepéig lekötötték a háromoldali tárgyalások, nem foglalkoztak az 1956-os események megünneplésének előkészítésével.”; ám ez a helyzet idővel változott. Legalábbis ezt tudhatjuk meg egy, a Belügyminisztérium által 1989. október 18-án készített, szigorúan titkos jelentésből.⁶⁰ Ugyanezen jelentésben olvashatunk arról is, hogy „Augusztus végén a POFOSZ kezdeményezésére 9 párt és szervezet – FKgP, POFOSZ, Magyar Néppárt, MFP, Kereszténydemokrata Néppárt, BZSBT, MDF, Független Magyar Demokrata Párt – létrehozta az Október 23-a Bizottságot.”⁶¹ A későbbiek folyamán „...csatlakozott a Bizottság munkájához a FIDESZ, a TIB, az SZSZ, az MSZDP, a MOP, valamint más kevésbé jelentős szervezetek és több háttérbeszélgetést követően megállapodtak, hogy az ünnepségeket pártpolitikai szempontok fölé emelkedve szervezik...”⁶² Fontos megemlíteni, hogy az Október 23-a Bizottság – hasonlóan a korábbi, ellenzéki, Március 15-e Bizottsághoz – nem csupán szervező tevékenységet végzett. Tagjai politikailag is aktívak voltak. Politikai lépésként például megtették azt, hogy „Levéiben fordultak az Országgyűlés Elnökéhez, amelyben megfogalmazták alapvető követelésüket, hogy »október 23-át, mint a Népfenség ünnepét nyilvánítsa az Országgyűlés munkaszüneti nappá április 4. helyett.«”⁶³ Más lapra tartozik, hogy az említett követelés, legalábbis akkor és ott, süket fülekre talált. Ahogyan arról e tanulmány sorozat első részében már szó esett, az ötvenhatos forradalmi évforduló, csupán 1990-től vált „piros betűs” ünneppé Magyarországon. Tény az is, hogy a rendszerváltás idején a munkaszüneti napok száma nem változott. A munkaszüneti napok számának változására (emelkedésére), illetve pünkösdhétfő, s november 1-e munkaszüneti nappá tételére – láthattuk – jóval a politikai fordulat után került sor.

Az 1989-es esztendő eseményeinél megmaradva, az október 18-i jelentés tanúsága szerint az ellenzék által szervezett „...központi ünnepségek közül az első október 23-án 13,00 órakor a Corvin közben lesz, ahol tervezik, hogy Pongrácz Gergely mond beszédet, utána átmennek a Kilián laktanyához, ahol emléktábla avatásra kerül sor; majd a Magyar Rádió következik, ahonnan a Kossuth Lajos térre indulnak.”⁶⁴ Az ellenzéki rendezvények közül „A második 14,00 órakor a Budapesti Műszaki Egyetemenél lesz, ahol Mécs Imre, Erdélyi

Tibor és vagy a FIDESZ, vagy az egyetemről egy fiatal mond beszédet, majd emléktáblát avatnának, utána az ott jelenlévők együtt átmennek a Bem térre, ahol meghallgatnák Márton András és Sebestyén László megemlékezését, majd a Kossuth Lajos térre vonulnak.”⁶⁵ Ezt követően „A harmadik 15,30 órakor a Hősök terén lesz. Hornyák Tibor és Zimányi Tibor ünnepi beszédét követően megkoszorúzzák az ismeretlen katona sírját, majd a Kossuth Lajos teret keresik fel.”⁶⁶ Ezután pedig „A negyedik – a legkiemelkedőbbnek szánt – a Kossuth Lajos téren a Parlament előtt 18,00 órakor kezdődik, ahova erre az időpontra meg kell érkezni a különböző helyszíneket felkereső, várhatóan több tízezerre tehető tömegnek.”⁶⁷ Mindezt az Október 23-a Bizottság készítette elő, mely bizottság ugyanakkor – noha széles hatáskörrel rendelkezett – nem volt mindenható csúcsszervezet. „A Bizottság nem kíván beleszólni és koordinálni sem akarja a helyi rendezvényeket, azonban ragaszkodik az időpontok helyes megválasztásához, így elkerülendő az egyes programok esetleges átfedését.”⁶⁸ Ez bölcs lépés volt, ahogyan profizmusra vall az is, hogy „Az Október 23-a Bizottság létrehozott egy »operatív bizottságot« is, melynek feladata, hogy a szervezés időszakában folyamatos információkat gyűjtsenek és kellő időben intézkedéseket tehessenek az ellenük irányuló esetleges ellenséges megnyilvánulások felszámolására. Az október 23-i ünnepségsorozat idején felderítik a rendezvényeket megzavaró, vagy akadályozó megmozdulásokat, cselekményeket.”⁶⁹ Amellett, hogy „A zavartalan ünneplés biztosítása érdekében a szervezőbizottság mintegy 1000 fős rendezőgardát állított fel, akiket egységesen nemzeti színű karszalaggal látnak el, amelyekre fekete betűkkel »Nemzetőr« feliratot írnak.”⁷⁰ Az elmondottakhoz tegyük hozzá: nem csupán az ellenzék hozott létre operatív bizottságot. A hatalom képviselői is pontosan ugyanezt tették. Szintén ebben az október 18-i jelentésben olvashatunk arról, hogy „...a közbiztonsági apparátus a minisztériumban felállításra került Operatív Bizottság irányításával felkészül a budapesti és megyei események biztosítására.”⁷¹ Vagyis nem is egy, de egyenesen két operatív bizottság is létezett, melynek feladata volt ügyelni a rendre. Más kérdés, hogy az egyik, az ellenzéki, az „alternatív”, nem feltétlenül tudott, tudhatott a másik, a hivatalos, létezéséről.

Az államhatalom viszont szinte mindenről tudomással bírt. Az említett október 18-i jelentés után egy nappal, 1989. október 19-én a Belügyminisztériumban újabb titkos jelentés született október 23-a ünneplésével kapcsolatosan. E jelentésben túlságosan sok újdonság, új információ nem volt. Talán csak annyi, hogy a belügy október 19-én már azt is megemlégtette, hogy „Október 22-én 16–19 óra között a POFOSZ szervezésében a Mező Imre úti temető 21-es parcellájánál kopjafát állítanak.”⁷² illetőleg tisztázódott, hogy Pongrácz Gergely, „...a késve kapott meghívás miatt nem utazik Budapestre.”⁷³ Mindezen információkra egyébként – legalábbis a Belügyminisztérium szerint – „Az Október 23-a Bizottság nyilvánosságra hozott elképzelései, valamint a Belügyminisztérium és a Budapesti Rendőrfőkapitányság felderítési adatai...”⁷⁴ alapján tett szert a hatalom. Arról viszont nem szólt a „fáma”, hogy az Október 23-a Bizottság – hasonlóan a Március 15-e Bizottság korábbi eljárásához – közvetlenül is tájékoztatta a rendőrséget elképzeléseiről. Így a rend őreinek igazán nem volt nehéz dolguk a rendezvények biztosítása kapcsán. A tájékoztatás konkrétan úgy történt, hogy két találkozóra is sor került az Október 23-a Bizottság képviselői és a rendőrség illetékesei között. Az egyik ilyen találkozó, 1989. október 16-án volt a BRFK Közbiztonsági Osztályának hivatalos helyiségében, a másik egy nappal később, október 17-én zajlott le, ugyanott. Az említett találkozókon – legalábbis a találkozókról készült hivatalos feljegyzések tanúsága szerint – az ellenzéki ünnepségek szervezői részletesen elmondták mire készülnek a forradalom kitörésének 33. évfordulóján, illetve mindkét megbeszélésen szóba került az évfordulót megelőző október 22-i megemlékezés, a 21-es parcellánál.⁷⁵

S, hogy mi történt mindezek után? Az „alternatív” rendezvényeken az, mit az ellenzék már korábban eltervezett. „22-én 15.45-16.45 óráig a POFOSZ és az MDF ünnepi megemlékezést tartott a Kerepesi temető 21-es parcellájánál.” – olvashatjuk a BRFK III/III-as Osztályának egyik aznapi, 1989. október 22-i, szigorúan titkos, jelentésében.⁷⁶ E jelentés beszámol arról is, hogy „Az ünnepi beszédet Maróti László az MDF VIII. kerületi vezetőségének tagja tartotta. Ezt követően Filó Sarolta Nagy Imre és társairól szóló verset mondott el.”⁷⁷ Az ünnepélyes aktus részeként „A korábban felállított kopjafa tövénél a POFOSZ jelenlévő tagjai elhelyezték a leendő 1956-os emlékmű alapkövét, melyet a különböző politikai szervezetek és a Fővárosi Tanács VB képviselői megkoszorúztak.”⁷⁸ Vagyis – korábban elképzelhetetlen módon – a fővárosi vezetés is képviseltette magát egy ötvenhatos megemlékezésen! Továbbá képviseltette magát néhány történelmi egyház is. „A római katolikus, a református és az evangélikus egyház képviselői néhány perces közös imádság után megáldották a sirokat.” – olvashatjuk.⁷⁹ Amellett, hogy „A helyszínen megjelent és néhány perces beszédet mondott lengyel Szolidaritás szakszervezet képviselője, aki az MDF II. országos gyűlésére érkezett.”⁸⁰ Am nem csupán a forradalmi évforduló „előestéje” október 22-e volt eseménydús.⁸¹

A következő nap, október 23-a, nemkülönben. A korábbi elképzeléseknek megfelelően az „A huszonhárom ellenzéki és független társadalmi szervezetet tömörítő Október 23-a Bizottság ünnepi megemlékezés-sorozata a hősi harcok egyik híressé vált színhelyén, a Corvin közben kezdődött meg.” – adta hírül 1989. október 24-i számában a Magyar Nemzet.⁸² Ugyanezen újság beszámolt arról is, hogy a Corvin közben végül Pongrácz Gergely helyett „...Ruttkay Levente (SZDSZ) szólt az egybegyűltekhöz.”⁸³ A Népszabadság ugyanaznapi, október 24-i, számában pedig – egyéb más hírek mellett – arról olvashatunk: „Megemlékezések sorát rendezték tegnap Budapesten és több vidéki városban, az 1956-os népfelkelés harmincharmadik évfordulóján. Délelőtt a Kozma utcai köztemető 301-es parcellájában helyezték végső nyughelyére Balázs Ferenc, 1957-ben kivégzett felkelőt. Délután az Október 23-a Bizottság szervezetei Budapest több pontján tartottak megemlékezést: a Corvin közben, a Kilián laktanyánál, majd a Magyar Rádió épületénél. Megemlékezés színhelye volt a Műszaki Egyetem központi épülete, a Bem tér; majd a Hősök tere. Az esti órákban az Országház előtti Kossuth téren tartották a nap fő programját, amelyen a Parlament lépcsőjéről az 1956 után bebörtönzöttek közül többen mondtak beszédet.”⁸⁴

Am a legfontosabb esemény, az évforduló fénypontja – kétségkívül – a köztársaság ünnepélyes kikiáltása volt, Budapesten, a Kossuth Lajos téren. „Történelmi esemény színhelye volt hétfőn délben a Parlament előtti Kossuth tér: 12 órakor, a déli harangszót követően Szűrös Máttyás, az Országgyűlés elnöke, ideiglenes köztársasági elnök az Országház erkélyéről kikiáltotta a Magyar Köztársaságot.” – adta hírül a Népszabadság (már említett) október 24-i számának első oldalán.⁸⁵ Ugyanitt olvashatunk arról is, hogy „Az ország új államformájáról és nevééről szóló bejelentést hatalmas ováció, hosszan tartó viharos taps köszöntötte, harsonások díszjeleket fújtak.”⁸⁶ Nagy ünnepség volt, nem vitás. Ezt jelezte az is, hogy „Ünnepélyes keretek között felvonták az állami zászlót, az Országház előtti téren katonai díszegység sorakozott fel.”⁸⁷ A Népszabadság beszámolója szerint „Még zúgott a harangszó, amikor Szűrös Máttyás megjelent dolgozósobája piros-fehérszöld zászlóval ékesített erkélyén, s üdvözölte a hallgatóságot.”⁸⁸ illetve beszédet intézett az egybegyűltekhöz. „Ünnepélyesen bejelentem, hogy az Országgyűlés által módosított alkotmány kihirdetésével a mai naptól, 1989. október 23-tól, országunk államformája és neve: Magyar Köztársaság.” – hirdette ki az ideiglenes köztársasági elnök a több tízezer főnyi egybegyűltnek.⁸⁹ Szűrös Máttyás a köztársaság kikiáltásához kapcsolódó beszédében

– egyéb más gondolatok mellett – arról szónokolt: „*Most, a XX. század vége felé közeledvén, a szabad, demokratikus Magyarország megteremtésében a Kossuth Lajos, Károlyi Mihály és Tildy Zoltán nevével összekapcsolódó előző magyar köztársaságok nyomdokain haladunk...*”⁹⁰ Emellett persze fontos volt az is, hogy „*A világ haladó és demokratikus vonulatának részeként kívánunk fellépni a nemzetközi szintéren, és meggyorsítani hazánk felzárkózását a fejlett gazdaságú országok sorába.*”⁹¹ Az elnök egyébként nem beszélt hosszan. Csupán „*Néhány perccel múlt negyed egy, amikor Szűrös Mátyás befejezte ünnepi beszédét, majd felhangzott a Himnusz, amelyet sokan énekeltek a téren egybegyűltek közül is.*”⁹² Ezt követően az államfő „*...Kárpáti Ferenc vezérezredes, honvédelmi miniszter kíséretében ellépett a felsorakozott díszegység előtt, köszöntve a katonákat.*”⁹³ illetve „*A magyar meghívott vendégek üdvözlése után Szűrös Mátyás köszöntötte a diplomáciai testület misszióvezetőit.*”⁹⁴ Végül, de nem utolsósorban „*A Magyar Köztársaság kikiáltásának ünnepsége a díszegység díszmenetével zárult.*”⁹⁵

(*Világi és egyházi ünnepeink a köztársaság kikiáltását követő időszakban*) Nem sokkal a köztársaság kikiáltását követően, 1989. november 7-én volt a „Nagy Októberi Szocialista Forradalom” kitörésének 72. évfordulója. Az említett évforduló köszöntése, idehaza és a Szovjetunióban egyaránt rendhagyó módon történt. A szovjet fővárosban, Moszkvában például – egyéb más változások mellett – „*...a korábbi éveknél szerényebb keretek között, visszafogottabban zajlottak le a Vörös téren rendezett megemlékezések az októberi forradalom 72. évfordulóján.*” – legalábbis ha hihetünk Lambert Gábor *Magyar Nemzetben* megjelent *November 7-i alternatív felvonulás a szovjet fővárosban* címet viselő cikkének.⁹⁶ Ami hazánkat illeti: Magyarországon, 1989-ben, november 7-e (ahogyan erről korábban már szó esett), kikerült a „piros betűs” napok sorából. Rendes munkanappá vált, amellett, hogy a „szocialista forradalom” ünneplése idehaza rendkívül visszafogott volt. A korábbi évek, évtizedek gyakorlatától eltérően az évforduló köszöntése igazából csupán néhány, nem túlságosan jelentős, eseményre korlátozódott. S, hogy melyek voltak ezen események? Egyrészt volt egy diplomáciai esemény: „*Borisz Sztukalin, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének budapesti nagykövete hazája nemzeti ünnepe, a nagy októberi szocialista forradalom 72. évfordulója alkalmából hétfőn [azaz november 6-án] fogadást adott a nagykövetségen.*”⁹⁷ Másfelől egy nappal később, november 7-én, kedden, szintén, volt egy ünnepség. „*A nagy októberi szocialista forradalom 72. évfordulója alkalmából koszorúzási ünnepséget rendeztek tegnap Budapesten a Szabadság téri szovjet hősi emlékműnél.*” – adta hírül a *Népszabadság*, másnap, november 8-án.⁹⁸ Végül, de nem mellékesen (az állampárt felbomlása után megmaradt) MSZMP Ideiglenes ügyvivő testülete is szervezett egy ünnepi megemlékezést november 7-én, Budapesten, az Építők székházában, melyre körülbelül ezer ember volt kíváncsi.⁹⁹ Igaz lett volna még egy, november 7-i ünnepi rendezvény, melyet a Kádár János Társaság tervezett a Hősök terére. Ám ezt a rendezvényt a rendőrség betiltotta. A Budapesti Rendőr-főkapitányság Közbiztonsági Osztálya szerint a tiltásra azért került sor, mert a Kádár János Társaság, illetve annak ideiglenes elnöke késvé informálta a BRFK-t arról, hogy „*...november 7-én 9.00. órakor a Hősök terén koszorúzást kívánnak a Lenin szobornál tartani.*” A hivatalos bejelentést csupán egy nappal a tervezett demonstráció előtt tették meg. Ezt pedig, így, a BRFK nem fogadta el.¹⁰⁰ Okkal, hisz (ahogyan erről e tanulmány sorozat első részében már szintén szó volt) a gyűlekezési törvény világosan előírta: „*A közterületen tartandó rendezvény szervezését a rendezvény helye szerinti illetékes rendőrkapitányságnak, Budapesten a Budapesti Rendőr-főkapitányságnak (a továbbiakban: rendőrség) legalább három nappal a rendezvény megtartásának tervezett időpontját megelőzően kell bejelenteni.*”¹⁰¹

Más kérdés, hogy a hatalom nem mindig volt ily következetes. 1989. december 25-én például, szintén, volt egy, a gyülekezési törvénynek nem megfelelő, előre be nem jelentett, de a rendőrség által mégis túrt, karácsonyi fáklás felvonulás Budapesten, a Gazdagréti lakótelepen.¹⁰² Természetesen 1989 karácsonya nem ezért volt, maradt, emlékezetes. Hanem inkább a romániai forradalom miatt. 1989-ben, Krisztus születésének ünnepén, az egész magyar társadalom izgatottan figyelte a szomszédos Romániából érkező híreket, mely hírek tömegtüntetésekről, sortüzekről, forradalomról, a diktátor és felesége kivégzéséről szóltak. Igaz az események nem karácsonykor kezdődtek. Már a karácsonyt megelőző napokban is „állt a bál”. 1989. december 22-én, *„Pénteken fordulat következett be Romániában: az óriási erővel feltörő népharag elsöpörte Nicolae Ceausescu negyedszázados önkényuralmi rendszerét. Bár csütörtök éjszaka a diktátor még megkísérelte a hadsereg bevetésével helyreállítani a rendet, péntek délre kiderült: már semmi sem állíthatja meg a tömegmértű megmozdulásokat.”* – olvashatjuk a *Népszabadság*, 1989. december 23-i számában.¹⁰³

Nem mellesleg néhány hónappal később, ismét, fontos, ugyanakkor nyugtalanító események történtek Romániában, illetve Erdélyben. *„Bukarestből jelenti az MTI: Romániában a nacionalista beállítottságú, magyarellenes román Vatra Romaneasca szervezet támadta a március 15-i megemlékezéseket. A szervezet olyan nyilatkozatokat tett közzé, amelyek szerint 1848-ban a szabadságharc románellenes volt, mert Erdély elszakítását eredményezte, s emiatt március 15-e »nem lehet ünnepe a románságnak« s ezért a románság nem azonosítja magát ezekkel a megemlékezésekkel.”* – adta hírül a *Magyar Nemzet* 1990. március 19-i számában, a *Magyarellenes megmozdulások Romániában* címet viselő írásműben.¹⁰⁴ A *Magyar Nemzet* (a Magyar Távirati Iroda nyomán) azt is tudni vélte: *„A Vatra Romaneasca indulatok korbácsoló szervezkedése, nacionalista indíttatása legjobban Marosvásárhelyen csúcsosodott ki. A városban az egyik lakótelepi patika ablakára magyarul kiírták a »Gyógyszertár« megnevezést. Négy száz-öt száz főnyi csoport tüntetésbe kezdett és betörte a gyógyszertár kirakatát, dulakodások keletkeztek, a Magyar Televízió forgatócsoportját is inzultálták. Ennek a szervezett magyarellenes tüntetésnek 15 sebesültje lett. Ezenkívül a tüntetők behatoltak egy magyar lakásba is, ahol megrongálták a berendezést. A péntek délutáni fejleményeket este és éjszaka újabb magyarellenes tüntetés követte. Éjjel fél egyig tüntető csoportok járták az utcákat, szombaton délelőtt pedig az orvostudományi egyetem román hallgatóinak bevonásával újabb megmozdulásokra került sor Marosvásárhelyen.”*¹⁰⁵ Ráadásul mindez csupán előzményül szolgált a néhány nappal későbbi, március 19–20-i, véres, Marosvásárhelyi pogromhoz, illetve ahhoz a (kiújuló) magyarellenes gyűlöletkampányhoz, mely a 1990-es évek romániai politikáját átítatta.¹⁰⁶

(Utószó: Az ünnep- és munkaszüneti napok körüli munkarend szabályozása a második világháborút követő évtizedekben) Napjainkban megszokottak, sőt természetesnek vesszük, ha egy ünnep- és munkaszüneti naphoz kötődően a munkarend megváltozik. Életünk részévé váltak az ünnepekhez kötődő rövid és hosszú hétvégék, a (szombatra eső) „ledolgozások”, a rövid és hosszú „pihenők”, sőt megszoktuk azt is, hogy szinte mindig, minden évben, van ilyen vagy olyan módosítás. Tévedés lenne azonban azt gondolni, hogy mindez újdonság! A munkaszüneti napok körüli munkarend szabályozásának, átalakításának hosszú, sok évtizedre visszanyúló története, sőt fejlődéstörténete van.

Az első jelentősebb munkarend-változtatásra, még Nagy Ferenc miniszterelnöksége idején, 1947 tavaszán került sor. Ebben az évben ugyanis a „felszabadulás ünnepe”, április 4., nagypéntekre esett, utána pedig – értelemszerűen – húsvéthétfő volt, mely ünnep abban az

évben április 7-e volt. Vagyis egy „piros betűs” péntek, egy ünnepi vasárnap, illetve hétfő következett egymás után, köztük a kollektív szerződések általános gyakorlata alapján (akkor már) munkanapnak tekintett „egy szem” nagyszombattal. Mit kezdett ezzel az akkori vezetés? Nem sokkal április 4-e előtt, 1947. április 2-án a *Magyar Közlönyben* közzétették a Magyar Köztársaság kormányának 4.090/1947. M. E. számú rendeletét, melynek (a rendelet lényegi részét tartalmazó) 1. paragrafusában a következőket olvashatjuk:

„1. §.

(1) *A felszabadulás ünnepét (1.390/1945. M. E. számú rendelet, Magyar Közlöny 19. sz.) az 1947. évben április hó 4. napja helyett április hó 5. napján kell megtartani.*

(2) *Az előbbi bekezdésben foglalt rendelkezéshez képest a kollektív szerződéseknek április hó 4. napjára vonatkozó rendelkezéseit az 1947. évben – a (3) bekezdésben foglalt kivétellel – április hó 5. napjára kell alkalmazni.*

(3) *A (2) bekezdésben foglalt rendelkezés a sütőiparra nem terjed ki.”¹⁰⁷*

Mindennek következményeként a kollektív szerződések hatálya alá eső munkavállalók, vagy legalábbis azok többsége számára az 1947-es évben létrejött egy háromnapos, április 5-ét, 6-át és 7-ét (nagyszombatot, húsvét vasárnapját, s húsvéthétfőt) felölelő hosszú hétvége. Igaz arra nem tér ki a kormányrendelet, mi történt azokkal a közszolgálatban dolgozó munkavállalókkal, kiknek munkaszüneti napjait nem a különféle kollektív szerződések, hanem (az akkor még létező) szokásjog szabályozta. Erre vonatkozóan legfeljebb találgatni lehet. Az viszont bizonyos, hogy a kollektív szerződések hatálya alá tartozó munkavállalók számára a kormány említett 4.090/1947. M. E. számú rendelete volt az irányadó. Mely rendelkezés egyébiránt csupán a kezdet volt. Később az ünnepnapok körüli ilyen-olyan „átvariálások” rendszeressé, sőt rendszerré váltak.

E sorok szerzője mindjárt a Rákosi-korszakban összesen hat olyan alkalmat is talált, mikor a vezetés – szándékosan – „pihenőt” kreált, oly módon, hogy a pénteki ünnepnapot követő szombati munkanapot, s az azt követő vasárnapot „elcserélte”, így hozva létre egy két- vagy háromnapos szünetet. Az első ilyen alkalom 1951. decemberében volt. Ekkor született meg az 1.035/1951. (XII.5.) számú minisztertanácsi határozat a *december 23-ára és december 30-ára eső munkaszüneti napok áthelyezéséről*. Az említett határozat lényege az volt, hogy „*December 23-a és december 30-a ebben az évben rendes munkanap; december 24-e (hétfő) és december 31-e (hétfő) pedig munkaszüneti nap.*” Így keletkezett egy háromnapos, december 24-től, hétfőtől, december 25-ig, szerdáig tartó karácsonyi szünet és egy 1951. december 31-ét és 1952. január 1-ét (hétfőt és keddet) magába foglaló év végi – év eleji „pihenő”.¹⁰⁸ A sorban következő eset 1952. tavaszán történt. Az 1006/1952 (III. 30.) számú minisztertanácsi határozat, mely az *április 4-ét követő munkaszüneti nap áthelyezéséről* szólt ugyanis – egyéb más dolgok mellett – kimondta: „*Április 5-e (szombat) ebben az évben munkaszüneti nap, április 6-a (vasárnap) pedig rendes munkanap.*” Így jött létre egy április negyedikéhez kötődő, kétnapos szünet, melynek szombati pihenőnapját ugyanakkor egy jeles keresztény ünnepen, április 6-án, virágvasárnap kellett ledolgozni.¹⁰⁹ A következő hasonló (igaz egyházi ünnepet nem érintő) áthelyezésre, nagyjából fél évvel később 1952. novemberében került sor. Az 1.037/1952. (X. 26.) számú minisztertanácsi határozat ugyanis kimondta: „*November 8-a (szombat) ebben az évben munkaszüneti nap, november 9-e (vasárnap) pedig rendes munkanap.*”; mely határozat a gyakorlatban egy újabb, kétnapos, péntek-szombati „pihenőt” vont maga után.¹¹⁰ Ezután következett (a tanulmány sorozat első részében már említett) 1.078/1953 (XII. 16.) számú minisztertanácsi határozat, mely 1953. december huszonötödikéhez, péntek-

hez, illetve 1954. január 1-hez kapcsolódóan hozott létre kétnapos szüneteket.¹¹¹ Hasonló szabályozásra került sor 1954 augusztusában, mikor az 1.056/1954 (VIII. 8.) számú minisztertanácsi határozat az augusztus 20-át követő munkarendet úgy alakította át, hogy augusztus 21-re, szombatra tette a heti pihenőnapot, augusztus 22-e (vasárnap) pedig rendes munkanappá vált. Így keletkezett egy (újabb) kétnapos szünet.¹¹² A Rákosi-rendszer „ünnepi pihenősorozatát” végül az 1956-os esztendő „átpakolásai”, illetve az 1.028/1956. (IV. 18.) számú minisztertanácsi határozat zárta. Az említett határozat legfontosabb része az volt, hogy – általános irányelvként – kimondta: „1. Minden esetben, amikor valamely munkaszüneti napot egy munkanap választ el a vasárnaptól, a heti pihenőnapot ezen a közbeeső napon kell kiadni. A heti pihenőnap ilyen módon történő áthelyezése esetén a szombati munkaidőbeosztást az utolsó munkanapon kell alkalmazni.”¹¹³ Ennek megfelelően a heti pihenőnapok áthelyezésére 1956-ban a következőképpen került sor:

„A heti pihenőnap április 29. helyett:
április 30-án.
A heti pihenőnap december 23. helyett:
december 24-én.
A heti pihenőnap december 30. helyett:
december 31-én.”¹¹⁴

Mindez – elvileg – egy 1956. április 30-tól, hétfőtől, május 2-ig, szerdáig tartó háromnapos tavaszi „pihenőt”; illetőleg két (már a Kádár-rendszer idejére eső) kétnapos szünetet: egy kétnapos karácsonyi szünetet december 24-én és 25-én, hétfőn és kedden, s egy 1956. december 31-ét, hétfőt, és 1957. január 1-ét, keddet magába foglaló kétnapos újévi szünetet jelentett. Vagy inkább csak jelentett volna, mert a gyakorlatban csak a „hosszú május elseje” és az „újévi pihenő” valósult meg az 1956 tavaszán elképzelt módon. Ugyanis (mint arról e tanulmány sorozat első részében már szintén szó esett) a forradalom leverése után, 1956 decemberében, a kormány változtatott a munkaszüneti napok rendjén, s e változás részeként december 26-a, 1956-tól kezdődően, újfent, munkaszüneti nap lett Magyarországon. Így nem kétnapos, hanem háromnapos volt az ünnepi szünet, mely karácsonyhoz kapcsolódott. A történethez hozzátartozik, hogy a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1956 decemberében nem csupán a munkaszüneti napok rendjén változtatott. A munkaszüneti napok rendjén módosító 12/1956. (XII. 19.) számú rendelettel párhuzamosan született egy másik kormányrendelet is, a 13/1956. (XII. 19.) számú, mely a december végi munkaszüneti napok áthelyezéséről szólt. E rendelet, a megváltozott körülmények mellett, ismételten, rögzítette, hogy december 24-e hétfő, szenteste napja, pihenőnap, melyet – az áprilisi minisztertanácsi határozatnak megfelelően – a megelőző nap, december 23-án kellett ledolgozni. Az említett rendelet, emellett, újfent, kimondta azt is, hogy a kormány „Az Újév előtti szombatot, december 29-ét rendes munkanappá, vasárnapot, december 30-át szombati munkanappá és december 31-ét, hétfőt heti pihenőnappá nyilvánítja.”¹¹⁵ Ez lényegében az áprilisi döntés ismétlése volt, némileg másképp megfogalmazva.

Ami viszont újdonság, s a hosszú hétvégék története szempontjából (is) fordulópont volt, az a szombati szabadnapok megjelenése az 1960-as évek végén. Miután ugyanis létrejöttek a szabad szombatok sokkalta könnyebben lehetett az ünnep- és munkaszüneti napokhoz kapcsolódóan hosszú, három, sőt négynapos hétvégeket, hét közbeni „pihenőket” létrehozni, illetve könnyebben jöhettek létre ilyen szünetek spontán módon. A szabad szombatok megjelenése előtt háromnapos munkaszünetre, „cserenap” nélkül, csu-

pán akkor volt lehetőség, ha valamely kétnapos „piros betűs” ünnep, például 1959-ben karácsony napjai, abban az évben péntek és szombat, a heti pihenőnaphoz, vasárnaphoz kapcsolódtak. Négynapos szüneteket pedig a szombati szabadnapok bevezetése előtt „csereberép” nélkül nem is lehetett megvalósítani. Igaz, ez utóbbiakat sokáig nem is nagyon akarták, még „csereberével” sem. Például, elvileg, 1958-ban április 4-e és húsvéthétfő, abban az évben április 7-e, ismételt „találkozása” révén, elvileg, négynapos hosszú hétvégére lett volna mód. Azonban a kormány abban az évben úgy határozott: „1958. évi április hó 7-e (húsvét hétfő) rendes munkanap, s helyette e munkaszüneti napot április 5-én (szombaton) kell kiadni.”¹¹⁶ Vagyis, „teljesen véletlenül”, a keresztények számára szent húsvéthétfőn mégiscsak dolgozni kellett. Igaz az egyházi ünnephez kapcsolódó munkaszünetet nem vették el (pláne nem végleg), de abban az évben „szépen átpakolták” azt, s így hoztak létre egy háromnapos hosszú hétvégét. A négynapos szünetre így még egy darabig várt kellett.

Általános, a folyamatosan termelő üzemek kivételével az egész országra kiterjedő, négynapos „ünnepi leállás” a „létező szocializmus” időszakában elsőként 1969-ben volt.¹¹⁷ Mégpedig április 4-e és húsvéthétfő, április 7-e, (újabb) „találkozása” kapcsán. Ekkor azokon a munkahelyeken, ahol nem volt kéthetenként szabadnap, április 5-ét nem húsvéthétfőn, hanem más alkalommal kellett ledolgozni. Ahol pedig már létezett kéthetenkénti szabadnap, azt mindenképp kötelező volt április 5-én, szombaton kiadni. Így jött létre 1969 tavaszán az első országos négynapos szünet.¹¹⁸ A későbbi évek folyamán egyébként még jó néhány alkalommal volt ilyen, az ünnepekhez kapcsolódó, négynapos szünet. 1979-ben például – amellett, hogy volt egy 1979. május 1-hez kapcsolódó háromnapos ünnepi „pihenő”, illetve egy 1980. január 1-hez kötődő, szintén háromnapos, „leállás” – egy négynapos „hosszú karácsony” létrehozására is sor került, miután a 16/1978. (XI. 29.) MüM számú rendelet előírta, hogy „2.§. (1) 1979. évben a munkaszüneti napok körüli munka-, illetve szabadnap áthelyezésekre a következők szerint kerül sor:

<i>április 28-án</i>	<i>szombaton</i>	<i>teljes munkanap</i>
<i>április 29-én</i>	<i>vasárnap</i>	<i>szabadnap</i>
<i>április 30-án</i>	<i>hétfőn</i>	<i>heti pihenőnap</i>
<i>május 1-én</i>	<i>kedden</i>	<i>munkaszüneti nap</i>
<i>december 22-én</i>	<i>szombaton</i>	<i>teljes munkanap</i>
<i>december 23-án</i>	<i>vasárnap</i>	<i>szabadnap</i>
<i>december 24-én</i>	<i>hétfőn</i>	<i>heti pihenőnap</i>
<i>december 25-én</i>	<i>kedden</i>	<i>munkaszüneti nap</i>
<i>december 26-án</i>	<i>szombaton</i>	<i>teljes munkanap</i>
<i>december 29-én</i>	<i>szombaton</i>	<i>teljes munkanap</i>
<i>december 30-án</i>	<i>vasárnap</i>	<i>szabadnap</i>
<i>december 31-én</i>	<i>hétfőn</i>	<i>heti pihenőnap</i>
<i>1980.</i>		
<i>január 1-én</i>	<i>kedden</i>	<i>munkaszüneti nap”.</i> ¹¹⁹

Más kérdés, hogy a négynapos „pihenőket” a Kádár-rendszer idején szinte mindvégig, részben vagy egészben, de ledolgozásokkal, munkanapok és pihenőnapok „csereberéjével” oldották meg. Egyedül az 1980-as esztendő volt ez alól kivétel. Ebben az évben ugyanis április 4-e, immáron negyedszer, a húsvéthétfőt megelőző péntekre esett. A munkaügyi miniszter pedig a 2/1980. (I. 7.) MüM számú rendeletben oly módon szabályozta a kéthetenkénti szabad szombatot, hogy április 5-én, szombaton a folyamatosan termelő

vállalatok, szövetkezetek munkavállalóit leszámítva mindenki számára szabadnapot rendelt el.¹²⁰ Egyébiránt az első olyan négynapos ünnepi szünet, melynél már nem kellett sem pótnap, sem kötelező szabadnap, sőt még szabályozást sem kellett vele kapcsolatosan közzétenni a rendszerváltás idején, 1989-ben volt. Ebben az évben ugyanis karácsony napjai hétfőre és keddre estek. Előttük pedig (az akkor már heti rendszerességgel következő) szombati szabadnap, illetve a heti pihenőnap, vasárnap volt.¹²¹

A rendszerváltás időszakában mindenképpen érdemes megemlíteni, hogy 1990. január 31-én, közzétették az Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal elnökének 4. számú rendelkezését az 1990. évi munkaszüneti napok körüli munkarendről. A 4/1990 (I. 31.) ÁBMH rendelkezés értelmében – a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, a halászati termelőszövetkezetek, a mezőgazdasági szakszövetkezetek, illetve a megszakítás nélkül üzemelő, ezért (rendeltetéséből adódóan) munkaszüneti napokon is működő üzemek, termelőegységek kivételével – „2§ Az 1990. évi munkaszüneti napok körüli – naptár szerinti munkarendtől való eltéréssel járó – munkarend a következő:

<i>március 11-én</i>	<i>vasárnap</i>	<i>munkanap</i>
<i>március 16-án</i>	<i>pénteken</i>	<i>szabadnap</i>
<i>április 28-án</i>	<i>szombaton</i>	<i>munkanap</i>
<i>április 30-án</i>	<i>hétfőn</i>	<i>szabadnap</i>
<i>december 22-én</i>	<i>szombaton</i>	<i>munkanap</i>
<i>december 24-én</i>	<i>hétfőn</i>	<i>szabadnap</i>
<i>december 29-én</i>	<i>szombaton</i>	<i>munkanap</i>
<i>december 31-én</i>	<i>hétfőn</i>	<i>szabadnap</i> ”.122

Mint az előbbi felsorolásból is látszik, e rendelet, „cserenapokkal”, összesen 4 hosszú hétvégét, illetve „ünnepi pihenőt” hozott létre: létrejött egy 1990. március 15-től, csütörtöktől, március 18-ig, vasárnapig tartó négynapos hétvége; egy 1990. április 29-től, vasárnaptól, május 1-ig, keddig tartó, háromnapos „ünnepi pihenő”; egy négynapos karácsonyi szünet december 23-a, vasárnap és december 26-a, szerda között. S végül ott volt egy háromnapos hosszú év végi – év eleji „pihenő” 1990. december 30-a, vasárnap és 1991. január 1-e, kedd között. Ez így akár szerencsés döntés is lehetett volna, ha március 16-i (pénteki) szabadnapot – érthetetlen módon – nem a megelőző vasárnap kellett volna ledolgozni. Valójában semmiből nem állt volna, ha a március 16-i, pénteki, szabadnapot nem március 11-én, a heti pihenőnapon, hanem máskor, például március 10-én, a megelőző hét szombatján, vagy egy másik szombati napon pótolatták volna be. Nem így történt. Igaz a munkaszüneti napok körüli munkarend 1990 tavaszán még változott. Miután ugyanis a kormányzat munkaszüneti nappá tette október 23-át, 1990 májusában megszületett a 9/1990 (V. 10.) ÁBMH rendelkezés a 4/1990. (I. 31.) ÁBMH rendelkezés módosításáról. A 9/1990 (V. 10.) ÁBMH rendelkezés lényege az volt, hogy a „...4/1990. (I. 31.) ÁBMH rendelkezés 2. §-a az alábbiakkal egészül ki:

(Az 1990. évi munkaszüneti napok körüli – naptár szerinti munkarendtől való eltéréssel járó – munkarend a következő:)

<i>október 20-án,</i>	<i>szombaton</i>	<i>munkanap</i>
<i>október 22-én,</i>	<i>hétfőn</i>	<i>szabadnap</i> ”.123

Vagyis egy újabb, háromnapos, „ünnepi pihenő” jött létre 1990. október 21-től, vasárnaptól, október 23-ig, keddig. S ehhez még nem árt hozzátenni: Az 1990-es esz-

tendőben nem csupán március tizenötödikéhez, május elsejéhez, október 23-hoz, karácsonyhoz, illetve a következő esztendő első napjához kapcsolódtak „leállások”, hanem valamennyi „piros betűs” nap ünnepi szüneteket „vonzott”. Mi több, 1989 karácsonya és 1991 húsvétja között, csaknem másfél éven át, az összes munkaszüneti nap hosszú hétvégékkal, illetőleg 3–4 napos „pihenőkkel” párosult! Összesen 11 ünnepi szünet: 3 négynapos és 8 háromnapos keletkezett, zsinórban egymás után. Kezdődött a dolog 1989 karácsonyával, mely ünnep (mint arról már szó esett) a munkavállalók többségének egy négynapos, „cserenap” nélküli, hosszú hétvégét is jelentett egyben. Azután jött újév napja, mely 1990-ben – szintén szerencsés módon – hétfőre esett, előtte pedig december 30-a szombat, illetve 31-e, vasárnap volt; vagyis egy újabb, háromnapos, hosszú hétvége jött létre. Ezután következett a – már szintén említett – március tizenötödikéhez kapcsolódó (újabb) négynapos hosszú hétvége. Az 1990-es „márciusi pihenőt” a „piros betűs” húsvéthétfő követte, mely ünnepnap abban az évben április 16-án volt. Előtte április 15-e húsvét vasárnapja, illetve április 14-e, egy szombati szabadnap volt. Ez – értelemszerűen – egy újabb háromnapos, „cserebere” nélküli, hosszú hétvégét jelentett. Nagyjából két héttel húsvét után május 1-e következett, illetve (ahogyan erről már szintén említés történt) egy újabb háromnapos „ünnepi pihenő”. A következő „piros betűs” ünnep 1990. augusztus 20-a úgyszintén „szerencsés” napra, hétfőre esett, ami egy újabb, munkarend módosítás nélküli, „tisztá” háromnapos hosszú hétvégét jelentett: 1990. augusztus 18-tól, szombattól, augusztus 20-ig, hétfőig. Ezek után következett (az ugyancsak említett) október 21-től október 23-ig tartó, háromnapos „ünnepi pihenő”. Majd – ahogyan erről már szintén szó volt – az 1990-es év végén, illetve az 1991-es esztendő kezdetén, következett egy újabb négynapos karácsonyi, illetve egy háromnapos újévi szünet. A sorban következő „piros betűs” nap 1991. március 15-e, szintén „jól jött ki”, ugyanis abban az évben péntekre esett, ami egy újabb, ezúttal háromnapos, átrendezésektől mentes, hosszú hétvégét jelentett: március 15-től, péntektől, március 17-ig, vasárnapig. A „pihenősorozatot”, végül, 1991 tavaszán, húsvéthétfő zárta, mely ünnepnap abban az évben április elsejére esett, előtte pedig március 30-a, nagyszombat, illetve 31-e, húsvét vasárnapja volt.¹²⁴ Ezután a következő ünnep- és munkaszüneti nap május elseje – az ünnepi szünetek szempontjából legalábbis – már „elveszett”. 1991-ben ugyanis a munka ünnepe szerdára esett, előtte és utána pedig – értelemszerűen – munkanapok voltak. A sorozatos „ünnepi pihenők” létrejöttében az ÁBMH „átvariálása” mellett, természetesen, jelentős mértékben közrejátszott, hogy a szombati szabadnapok (akkor már jó ideje) heti rendszerességgel következtek egymás után, illetve nagyon sokat számított az is, hogy 1989. december 25-től, egészen és 1991. április 1-ig, valamennyi munkaszüneti nap hétfőre, keddre, csütörtökre és péntekre esett, s véletlenül sem szerdára, vagy a hétvégére.

Egyébiránt az ma már nem szokás, hogy egy hosszabb szünet, illetve a „hatékonyság” kedvéért az ünnephez kapcsolódó munkaszüneti napot „pakolják át” egy másik napra. Az sem „dívat”, hogy vasárnap legyen a „pótnap”, s nem szombaton. Ugyanakkor a múlt öröksége abban mindenképp továbbél, hogy hazánkban a különféle kormányzatok, manapság is, előszeretettel hoznak létre 3–4, sőt, újabban, 5 napos ünnepi szüneteket.¹²⁵ S, hogy jó ez így vagy rossz? Nehéz megmondani. E sorok szerzőjének személyes véleménye az, hogy napjaink történéseiről a jövő krónikásai adnak majd teljes és hiteles képet, illetve gyermekeink, unokáink hoznak majd reális értékítéletet.

JEGYZETEK

- 1 *A Jelent és jövőt jelző évforduló* címet viselő írásművet ld.: *Népszabadság*, XLVII. évfolyam, 69. szám 1. és 5. oldal. Idézett gondolat az 1. oldalon.
- 2 Uo.
- 3 Uo.
- 4 Uo.
- 5 Uo.
- 6 Uo.
- 7 Uo.
- 8 Uo.
- 9 *A Jelent és jövőt jelző évforduló* címet viselő írásművet ld.: *Népszabadság*, XLVII. évfolyam, 69. szám 1. és 5. oldal. Idézett gondolat az 5. oldalon.
- 10 Uo.
- 11 Az idézett gondolatot, illetve a Budapesti Rendőr-főkapitányság III/III. Osztályának 1989. március 21-i jelentését ld.: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban: ABTL), 1.12.2. 391/II-50/1989.03.21.
- 12 Uo.
- 13 Uo.
- 14 Uo.
- 15 Uo.
- 16 Uo.
- 17 Az idézett mondatot, illetve a távirat teljes szövegét ld.: *Népszabadság* XLVII. évfolyam, 68. szám, 1. o.
- 18 *A Népszabadság* március 22-i számában (XLVII. évfolyam, 69. szám) az 5. oldalon, a *Tizenkilencről, másképpen* címet viselő írásműben például arról olvashatunk, hogy a Tanácsköztársaság idején a nemzeti érzéseket sokszor degradálták, semmibe vették, s hogy a tanács hatalom bukását ugyan a külső intervenció idézte elő, de a belső konfliktusok is szerepet játszottak az 1919-es „balos kísérlet” kudarcában.
- 19 Az idézetet ld.: *A felszabadulás évfordulóját ünnepelte az ország* címet viselő írás. Megjelent a *Népszabadság*, XLVII. évfolyam, 79. számának 1. és 4. oldalán. Idézett gondolatok az 1. oldalon.
- 20 Uo.
- 21 Uo.
- 22 Uo.
- 23 Az idézetet ld.: *A felszabadulás évfordulóját ünnepelte az ország*. In: *Népszabadság*, XLVII. évfolyam, 79. szám 1. és 4. o. Idézett mondatok az 4. oldalon.
- 24 Uo.
- 25 Uo.
- 26 Uo.
- 27 Uo.
- 28 Az idézetet ld.: *Magyar és szovjet vezetők táviratváltása* címet viselő cikk. Megjelent a *Népszabadság* 1989. április 5-i számában (XLVII. évfolyam, 79. szám), a 4. oldalon.
- 29 Uo.
- 30 Az idézett gondolatot, illetve a BRFK III/III Osztályának április 5-i jelentését ld.: ABTL, 1.12.2. 391/II-50/1989. 04.04.
- 31 Uo.
- 32 Uo.
- 33 Uo.
- 34 Az idézett mondatot, illetve a Republikánus Kör követeléseit ld.: ABTL, 1.12.2. 391/II-50/1989.04.04. A BRFK április 5-i jelentésének melléklete.
- 35 Az idézetet, illetőleg a BRFK III/III Osztályának április 5-i jelentését ld.: ABTL, 1.12.2. 391/II-50/1989. 04.04.
- 36 Uo.
- 37 Uo.
- 38 Az idézett gondolatokat, illetve a Belügyminisztérium április 28-i szigorúan titkos jelentését ld.: ABTL, 2.7.3. 6-7/291/1989.04.28.
- 39 Uo.
- 40 Uo.
- 41 Uo.
- 42 Uo.
- 43 Uo.
- 44 Uo.
- 45 Uo.
- 46 Az idézett mondatokat, illetve a *Népligeti forogtag nagygyűléssel és gulyásagyúval* címet viselő újságcikket ld.: *Népszabadság*, XLVII. évfolyam, 101. szám, 4–5. o. Idézett mondatok az 4. oldalon.
- 47 *A Népszabadság* korabeli beszámolója szerint – számos vidéki várossal ellentétben – Zalaegerszegen együtt ünnepelte a hatalom és ellenzéke. „Zalaegerszegen, az Alsóerdőre tervezett majális elmosta az esőt. A délelőtti folyamán a városi sportsarnokban több helyi politikai szervezet és mozgalom tartotta meg közös, műsoros megemlékezését. A megjelent fázós hallgatóságot Salamon Béla, megyei szakszervezeti vezető titkár köszöntötte, majd az MSZMP részéről Lendvai Miklós, a szociáldemokraták nevében Szücs Vince, az MDF részéről pedig Heves István mondott rövid beszédet. Az ezt követő önálló ünnepi műsort a Magyar Demokrata Fórum szervezte.” – egyéb más dolgok mellett ezt olvashatjuk a *Népszabadság* május 2-i számának (XLVII. évfolyam, 101. szám) 6. oldalán, a *Zalaegerszeg: Együtt az alternatívokkal* címet viselő újságcikkben. Az elmondottakhoz tegyük hozzá: a Belügyminisztérium (már többször említett) április 28-i jelentésében (ABTL 2.7.3. 6-7/291/1989.04.28.) utalás történik arra, hogy Székesfehérvárott, ha nem is együtt, de egymás mellett ünnepel majd az ellenzék és a hatalom. Szó szerint ezt olvashatjuk: „*Fejér megyében – Székesfehérváron – a május 1-i nagygyűlésen, ahol Pozsgay Imre államminiszter tart beszédet a helyi alternatív szervezetek is jelen lesznek. Külön*

- sátraikban a helyszínen kívánják árulni saját kiadványaikat.”. Ugyanakkor, sajnos, sem a korabeli „hivatalos” sajtó, sem a szamizdat irodalom, sem a levéltári források arra nem térnek ki, hogy végül ez valóban így történt-e. Ott voltak-e Pozsgay beszédénél az „alternatívok”, vagy sem? Erre a kérdésre e sorok szerzője kutatásai során – szintén – nem talált egyértelmű választ.
- 48 Az idézetet ld.: *Május elsejét ünnepelve*. A cikk megjelent 1989. május 2-án, a *Magyar Nemzet* LII. évfolyamának 100. számában, a 3. oldalon.
- 49 Uo.
- 50 Az idézett gondolatokat, illetve az *Új honalapítás előtt állunk* címet viselő újságcikket ld.: *Népszabadság*, XLVII. évfolyam, 196. szám, 1. o. 1989. augusztus 21.
- 51 Uo.
- 52 Uo.
- 53 Uo.
- 54 Uo.
- 55 Uo.
- 56 Az idézetet ld.: *Németh Miklós ünnepi beszéde Cegléden* címet viselő újságcikk. Megjelent a *Népszabadság* 1989. augusztus 21. számának (XLVII. évfolyam, 196. szám) 1. és 4. oldalán. Idézett mondat az első oldalon.
- 57 Az idézett gondolatokat ld.: *Új honalapítás előtt állunk* címet viselő újságcikk. Megjelent a *Magyar Hírlap* 22. évfolyam 195. számának 1. és 2. oldalán, 1989. augusztus 21-én. Idézett gondolatok az első és a második oldalon.
- 58 Az idézetet ld.: *Október 23-át nyilvánítsuk nemzeti emléknapra* címet viselő újságcikk. Megjelent a *Magyar Hírlap* 22. évfolyam 195. számának 3. oldalán, 1989. augusztus 21-én.
- 59 Az október 23-i emléknap abban a formájában, ahogyan Szűrös Mátyás augusztus 20-án felvetette, sosem valósult meg. Viszont az Országgyűlés 1989. október 20-i ülésén – közfelkiáltással, illetve taps kíséretében – elfogadott egy felhívást, mely felhívás – egyéb más gondolatok mellett – azt is tartalmazta: „A magyar nép egyetért a demokratikus Magyarország megteremtésével, 1956 megítélésében azonban a nemzet ma még nem egységes. Mindenkinek magának kell eldöntenie, hogy október 23-áról miként emlékezik, de megemlékezése legyen olyan, amely a megbékélés útját járja, nem tépi fel a sebeket. Fogadjuk megértéssel egymás eltérő véleményét, azokat a megnyilvánulásokat, amelyek nem sértik a törvényes rendet. E gondolatok jegyében hív fel az Országgyűlés minden magyar állampolgárt, hogy az 1956. október 23-ára emlékezés napja ne az országot megosztó, hanem a nemzeti megbékélést előmozdító nap legyen. (Taps.)” E szép szavak mellett azért érdemes megemlíteni, hogy miként cselekedett az Országgyűlés ugyanezen a napon, Roszik Gábor képviselő korábbi javaslata ügyében, mely javaslat lényege az volt, hogy október 23-a, már 1989-ben, váljon nemzeti ünnepé és munkaszüneti nappá. Erről az „utolsó rendi” Országgyűlés, 1989. október 20-án a következőképp döntött: „ELNÖK: Megkérdem a tisztelt Országgyűlést, egyetért-e azzal, hogy határozattal nemzeti ünnepé nyilvánítsuk október 23-át. Kérem az Országgyűlést, hogy szavazzon. (Megtörténik.) Kimondom a határozatot: az Országgyűlés 42 igen, 200 ellenszavazattal, 51 tartózkodással, nem fogadta el a javaslatot. Ezek után a képviselő kezdeményezésére ugyancsak szavazásra teszem fel a kérdést, hogy az Országgyűlés egyetért-e azzal, hogy határozattal munkaszüneti nappá nyilvánítsa október 23-át. Kérem, hogy szavazzon az Országgyűlés. (Megtörténik.) Kimondom a határozatot: az Országgyűlés 38 igen szavazattal, 224 ellenszavazattal és 29 tartózkodással, nem fogadta el a képviselő javaslatát.” Ami az előbbieken említett „képviselei kezdeményezést” illeti: az Országgyűlés 1989. október 20-i ülésén maga Roszik Gábor javasolta, hogy a T. Ház külön-külön döntsön október 23-a nemzeti ünnepé nyilvánítása, illetve a munkaszüneti nappá tétele ügyében. „Az hiszem, a kettőt együtt megszavazni nem célszerű, hiszen arra vajmi kevés remény lehet, hogy három nappal korábban munkaszüneti nappá nyilvánítsuk október 23-át.” Erre tényleg kevés esély volt. A szavazás napja, s az ünnepnap valóban nagyon „közel” volt egymáshoz. Ezt Roszik Gábor is – nyilván – felmérte. Ám abban – úgy tűnik – még reménykedett, hogy legalább a nemzeti ünnepé nyilvánítás lehetséges lesz. Nem így történt! Az Országgyűlés – láthattuk – mindkét javaslatra nemet mondott. Az idézett gondolatokat, illetve az Országgyűlés 1989. október 20-i ülésén történteket ld.: *Az 1985. évi június hó 28-ára összehívott Országgyűlés Naplója IV. kötet*.
- 60 Az idézetet ld.: ÁBTL, 2.7.3. 6–7/631/1989.10.18. A Belügyminisztérium jelentése *Október 23-a megünneplésével kapcsolatos tervekről*.
- 61 Uo.
- 62 Uo.
- 63 Uo.
- 64 Uo.
- 65 Uo.
- 66 Uo.
- 67 Uo.
- 68 Uo.
- 69 Uo.
- 70 Uo.
- 71 Uo.
- 72 Az idézetet ld.: ÁBTL, 2.7.3. 6–7/645/1989.10.19. A Belügyminisztérium jelentése *Október 23-a megünneplésével kapcsolatos tervekről*.
- 73 Uo.
- 74 Uo.
- 75 A BRFK Közbiztonsági Osztálya által 1989. október 16-án és október 17-én készített hivatalos feljegyzéseket ld.: ÁBTL, 1.12.2.

- 391–II–50/1989.10.20-23.
- 76 Az idézett mondatot ld.: ÁBTL, 1.12.2. 391–II–50/1989.10.20-23. Megjegyzendő aznap a BRFK III/III-as Osztálya, két jelentést is készített. Az első arról szól, hogy „1989. október 20. 16,00 órától 22-én 08,00 óráig...” milyen információk keletkeztek „...megbízható, nem ellenőrzött forrásból”. A második jelentés, szintén október 22-én (több mint valószínű az esti órákban), keletkezett, s arról szól, hogy „1989. október 22-én 8.00-20.00 óráig...” milyen információk keletkeztek „...megbízható, nem ellenőrzött forrásból...”.
- 77 Az idézet, mely a 21-es parcellánál, 1989. október 22-én, délután, történt eseményekre utal – természetesen – a második jelentésből való.
- 77 Az idézetet ld.: ÁBTL, 1.12.2. 391–II–50/1989.10.20-23. A BRFK III/III-as Osztályának második jelentése 1989. október 22-én.
- 78 Uo.
- 79 Uo.
- 80 Uo.
- 81 Az igazsághoz hozzátartozik: a BRFK III/III-as osztályának október 22-i második jelentésében (ÁBTL, 1.12.2. 391–II–50/1989.10.20-23.) – a POFOSZ és az MDF (már többször említett) rendezvénye mellett – számos olyan rendezvényről olvashatunk, melyet az ellenzék szervezett a forradalmi évforduló „előestéjén”, 1989. október 22-én. Most csupán két példa: 1989. október „...22-én az MDF, FKgP, SZDSZ, FIDESZ, MSZDP, MPFSZ, valamint a XX. kerületi egyházak képviselői közös megemlékezést tartottak a Pesterzsébeti temetőben. Az »In Memoriam 1956« címmel meghirdetett kopjafa állításon mintegy 100–150 fő vett részt, főleg középb és idősebb korú személyek.”. Szintén október 22-én történt, hogy „...15.00-17.00 óráig a XVII. kerületi Ellenzéki Kerekasztal /SZDSZ, FIDESZ, FKgP, MSZDP/ megemlékezést tartott a Népkerben. A rendezvényen 150-200 fő jelent meg. A megemlékezés során a FIDESZ és az FKgP szónokai követelték, hogy nevezzék meg az 1956-os forradalom leveréséért felelős személyeket és kobozzák el a vagyonukat.”. Amellett, hogy (s ez sajtótörténeti érdekesség is egyben) „A helyszínen árustották az MDF »Magyar Fórum« c. ujság első számát.”.
- 82 Az idézett mondatot ld.: *Corvin köz, Kilián laktanya*. In: *Magyar Nemzet*, LII. évfolyam, 250. szám, 1. és 2. o. Idézett mondat az első oldalon.
- 83 Az idézetet ld.: *Corvin köz, Kilián laktanya*. In: *Magyar Nemzet*, LII. évfolyam, 250. szám, 1. és 2. o. Idézet a második oldalon.
- 84 Az idézett mondatokat ld.: *Tíz- és tízezrek emlékeztek országszerte 1956. október 23-ára*. In: *Népszabadság*, XLVII. évfolyam, 252. szám, 1. o.
- 85 Az idézetet ld.: *Ujjongó tömeg fogadta a történelmi bejelentést* címet viselő újságcikk. In: *Népszabadság*, XLVII. évfolyam, 252. szám.
- 86 Uo.
- 87 Uo.
- 88 Uo.
- 89 Az idézett gondolatot, illetve Szűrös Mátyás beszédének teljes szövegét ld.: *Magyar Nemzet*, LII. évfolyam, (1989. október 24-i) 250. szám, 1. o.
- 90 Uo.
- 91 Uo.
- 92 Az idézetet ld.: *Ujjongó tömeg fogadta a történelmi bejelentést* címet viselő újságcikk. Megjelent 1989. október 24-én, a *Népszabadság*, XLVII. évfolyam, 252. számának 1. oldalán.
- 93 Uo.
- 94 Uo.
- 95 Uo.
- 96 Az idézett gondolatokat, illetve Lambert Gábor írását ld.: *Magyar Nemzet*, LII. évfolyam, 263. szám, 2. o. 1989. november 8. Az újságcikk címe kapcsán megjegyzendő, hogy ez a cím arra utal, hogy Moszkvában, 1989. november 7-én, délelőtt „...az orosz népfront, valamint a moszkvai választási szövetség felhívására több ezren gyűltek össze a Dinamó Stadion környékén.”. Ezen „A békés alternatív megmozduláson a totalitarizmust és a párt hatalmi monopóliumát elítélő jelszavak mellett olyanok is szerepeltek, amelyek a magyar reformoknak a szovjet gyakorlatba való átvételét szorgalmazták.”.
- 97 Az idézett mondatot ld.: *Üdvözlő táviratok, fogadás* címet viselő újságcikk. Megjelent a *Népszabadság*, XLVII. évfolyam, 264. számának első oldalán, 1989. november 7-én. Az üdvözlő táviratok kapcsán megjegyzendő, hogy a *Népszabadság*, ekkor, 1989. november 7-én, már nem közölt „megható” részleteket arról, hogy mi is állt azokban a táviratokban, melyet a magyar vezetés küldött Moszkvának, a Szovjetunió nemzeti ünnepe alkalmából. Csupán annyit lehet tudni, hogy „A nagy októberi szocialista forradalom, a szovjet állam megalakulása 72. évfordulója alkalmából Szűrös Mátyás, a Magyar Köztársaság ideiglenes elnöke Mihail Gorbacsovot, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa elnökét, Németh Miklós, a Magyar Köztársaság Minisztertanácsának elnöke Nyikolaj Rizskovot, a Szovjetunió Minisztertanácsának elnökét, Horn Gyula külügyminiszter pedig Eduard Sevardnadzét, a Szovjetunió külügyminiszterét táviratban üdvözölte.”. Amellett, hogy „Nyers Rezső, a Magyar Szocialista Párt elnöke ugyancsak táviratot intézett Mihail Gorbacsovhoz, a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága főtitkárához november 7-e alkalmából.”. Minden jel arra mutat, hogy az említett táviratoknak (is) inkább csupán diplomáciai, semmint politikai jelentősége volt, ekkor már.
- 98 Az idézett mondatot ld.: *Koszorúzás a szovjet hősi emlékműnél* címet viselő újságcikk. Megjelent a *Népszabadság* XLVII. évfolyam, 265. számának 5. oldalán, 1989. november 8-án.
- 99 Szintén a *Népszabadság* XLVII. évfolyam, 265.

- számában, az első és az ötödik oldalon, látott napvilágot a *Vállalják az elmúlt 33 évet* címet viselő újságcikk, mely írásmű témája az állampárt utolsó, XIV. kongresszusát „túlélő” Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Ügyvivő Testülete által rendezett november 7-i ünnepi megemlékezés volt. A szocialista napilap úgy tudta: „Ezren vettek részt tegnap este az építők színházában, az MSZMP Ideiglenes Ügyvivő Testülete által rendezett november 7-i ünnepi megemlékezésen.” Mely megemlékezés, egyébként, a Kádár-rendszer kezdeti éveit, a forradalom leverése utáni időszak szellemét idézte. Mindjárt kezdetnek, „Dr. Maróti Imre, a testület [mármint az MSZMP Ideiglenes Ügyvivő Testülete] tagja megnyitójában külön is köszöntötte a jelen lévő internacionalistákat, az 1945-ös párttagokat és az »1956-os ellenforradalom ellen harcolt hősokeket«”. Erre aztán „...felállva tapsoltak a résztvevők.”; s persze, „»Éljen a párt!« – hangzott föl.”. Az ünnepség hangulata egyébként – legalábbis ha hihetünk a *Népszabadságnak* – a későbbiekben sem sokat változott. Lényegében mindvégig a régi kommunista politika melletti kiállásról volt szó. Érdemes még megemlíteni, hogy az említett pártrendezvényen „Ünnepi beszédet Novák Bálint, az Ideiglenes Ügyvivő Testület tagja, az MSZMP érdei szervezője mondott.”. Nem akármilyen beszéd volt ez! Novák Bálint például – számos más gondolat mellett – kijelentette: „Vállaljuk a felelősséget az elmúlt 33 évért, de felemelt fejfel...” Így aztán végképp nem maradt kétség: A Magyar Szocialista Munkáspárt ragaszkodik a múlthoz, a „régiszipi” internacionalista szemlélethez. Mintha az idő kerekét visszaforgatták volna, s nem is 1989. november 7-ét, hanem mondjuk, 1959. november 7-ét mutatta volna a naptár.
- 100 Az idézett gondolatot, illetve a BRFK elutasító döntését ld.: ÁBTL, 1.12.2. 391/II-50/1/1989. (Vegyes anyagok tüntetésekről; demonstrációkról 1989.) A BRFK Közbiztonsági Osztályának 1989. november 6-i hivatalos feljegyzése. Az idézett gondolat kapcsán megjegyzendő: a Hősök terén soha nem volt Lenin-szobor, viszont a közelben lévő Felvonulási téren igen, s több mint valószínű, hogy ez is egyike a rendőrség (rendszerelváltás idején sem szokatlan) tévedéseinek.
- 101 Az idézett gondolatokat, illetve az 1989. évi III. törvény teljes szövegét ld.: *Magyar Közlöny*, 1989. évi 5. szám, Bp. 1989. január 24.
- 102 „Jelentem hogy 1989. december 25. én. 01. órákkor szolgálatom teljesítése közben arra lettem figyelmes hogy a Bp. XI. ker. Gazdagréti – lakótelepen lévő Közösségi házból kb. 250–300. fős tömeg jön ki és a bejárati ajtó előtt fákját gyújt, majd kettes sorban el indulnak a telep hosszában halk ének szóval a telep felső végén lévő parkoló irányában. Amikor elérték a parkolót, ott a földre levolt ásva egy kb. 3. méter magass kopjafa, 2. db. ugyan csak olyan magass fakereszt, és egy nagyobb méretű fenyőfa, amely mellett tábortűz égett. A szolgálati kocsiból értesítettem a Kapitányság ügyeletét aki közölte velem hogy ha vége a felvonulásnak bevonulásom után készítsek az eseményről jelentést, amiből a Központi Ügyelet két példányt kér. A tűz körül megérkezett egy álltalam nem ismert pap, aki beszédet mondott, és a körülvevőkkel együtt karácsonyi énekeket énekelt. Ezt követően 02. órákkor el énekelték a Magyar himnusz, és a fent említett tömeg békésen ki–ki a lakására távozott. Más különös eseményt nem észleltem, rendőri beavatkozásra nem került sor.” – olvashatjuk T. Béla főtörzsrőmester és G. Béla őrmester 1989. december 25-i jelentésében. Az idézett gondolatokat, illetve T. Béla és G. Béla jelentését ld.: ÁBTL, 1.12.2. 391/II-50/1/1989. (Vegyes anyagok tüntetésekről; demonstrációkról 1989.)
- 103 Az idézett mondatokat ld.: *A népharag néhány óra alatt elsöpörte a Ceausescu-rezsimet* címet viselő írásmű. Megjelent a *Népszabadság*, XLVII. évfolyam, 304. számának 1. és 2. oldalán. Idézett mondatok az 1. oldalon. A *Népszabadság* beszámolója kapcsán érdemes megjegyezni, hogy az újság december 23-át követően – dacára a karácsony ünnepnek – különkiadásokkal jelentkezett, így próbálva követni a gyorsan változó eseményeket. Ahogyan ezt a szocialista napilap 1989. december 27-én, szerdán, *Rendkívüli Népszabadság* címet viselő cikkében (XLVII. évfolyam, 305. szám, 1. o.) megfogalmazta: „Miközben az egész ország információra éhesen figyelte a romániai eseményeket, a *Népszabadság* négy különkiadással jelent meg. Rendkívüli esemény – rendkívüli kiadások. A sajtótörténetbe bizonyára bekerül – utóljára Gagarin űrutazását köszöntve jelent meg ily módon ez az újság.” Az igazsághoz persze hozzátartozik, hogy – bár ezt a szocialista napilap nem reklámozta – a keleti szomszédunknál bekövetkezett forradalom okán nem csupán a *Népszabadság* jelentkezett különkiadással, hanem a *Magyar Nemzet* is. 1989. december 24-én jelent meg a *Rendkívüli Magyar Nemzet*. Melynek első oldalán – az aktuális hírek mellett – ezt olvashatjuk: „A Magyar Nemzet rendkívüli számát a szerkesztőség és a kiadó dolgozói társadalmi munkában készítették. A szám bevételét a romániai rászorulóknak segítésére ajánlotta föl a Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat.”. Az újság ára egyébként 8 forint volt.
- 104 Az idézett mondatokat, illetve a *Magyarellenés megmozdulások Romániában* címet viselő újságcikk teljes szövegét ld.: *Magyar Nemzet*, LIII. évfolyam, 65. szám, 2. o.
- 105 Uo.
- 106 Az 1990-es Marosvásárhelyi eseményekről – más munkák mellett – részletesen is beszámol: Kincses Előd: *Marosvásárhely fekete márciusa*. Püski Kiadó, Bp., 1990.
- 107 Az idézett gondolatokat, illetve a 4.090/1947.

- M. E. számú rendelet teljes szövegét ld.: *Magyar Közlöny Rendeletek Tára* 1947. évi 75. szám, Bp. 1947. április 2.
- 108 Az idézett mondatot illetve az 1.035/1951. (XII. 5.) számú minisztertanácsi határozat teljes szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1951 I. kötet Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1951.* Közzéteszi a Minisztertanács Elnökének Hivatala. Bp. 1952. 417.o.
- 109 Az idézett gondolatot, illetőleg az 1.006/1952 (III. 30.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1952.* Közzéteszi a Minisztertanács Hivatala. Bp. 1953. 229. o. Megjegyzendő: az említett minisztertanácsi határozat egyetlen szóval sem említi azt aényt, hogy virágvasárnap abban az évben április 6-ára esett. Arról, hogy ez a „cserebere”, nem csupán a „felszabadulás napjáról”, de az április 6-i virágvasárnapról is szólt csupán a Balog Margit és Gergely Jenő *Egyházak az újkori Magyarországon* c. könyvének első kötetében olvashatjuk (Balogh Margit – Gergely Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992 I. kötet Kronológia.* Kiadja: História, MTA Történettudományi Intézete. Bp., 1993. 302. o.); illetve a dolog kikövetkeztethető húsvét időpontja alapján. Húsvét ugyanis az 1952-es esztendőben április 13–14-ére esett. Húsvét (húsvéthoz kapcsolódóan) pünkösd, illetve az ortodox húsvét időpontjairól, az időszámítás szerinti 1600-as év, s a (jövőbeli) 3099-es esztendő között, részletes tájékoztatást ad: <http://progkor.inf.elte.hu/200405.1/napok.htm>.
- 110 Az 1.037/1952. (X. 26.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1952.* I. m. 295. o.
- 111 Az 1.078/1953. (XII. 16.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1953.* Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Minisztertanács Titkársága. Bp. 1953. 221–222. o.
- 112 Az 1.056/1954. (VIII. 8.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1954.* Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Minisztertanács Titkársága. Bp. 1955. 330. o.
- 113 Az idézett gondolatokat, illetve az 1.028/1956. (IV. 18.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1956.* Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Bp. 1957. 148. o.
- 114 Uo.
- 115 A 12/1956 (XII. 19.) és a 13/1956. (XII. 19.) számú kormányrendeleteket ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1956.* I. m. 124–125. o. A 12/1956 (XII. 19.) számú kormányrendelet, illetve a 13/1956 (XII. 19.) számú kormányrendeletből idézett mondatot ld. a 124. oldalon.
- 116 Az említett intézkedést az 1.008/1958. (III. 5.) számú kormányhatározat rögzítette. Az idézett mondatot, illetve a határozat szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1958.* Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Bp. 1959. 288. o.
- 117 Részleges négynapos szünet elrendelésére már 1968-ban sor került. Mégpedig az 5/1968. (XI. 12.) MüM számú rendelet alapján. E munkügyi miniszteri rendelet volt az, mely az év végére eső heti pihenőnapok áthelyezéséről oly módon rendelkezett, hogy előírta: „1. §. (1) A dolgozók pihenésének megfelelőbb biztosítása és a termelőberendezések jobb kihasználása érdekében az 1968. évben a heti pihenőnapot december 22. helyett 24-én és december 29. helyett december 31-én kell kiadni. Ennek megfelelően az áthelyezett pihenőnapok előtti munkanapokon (december 23-án és 30-án) kell a szombati munkaidőbeosztást alkalmazni, illetőleg a munkaidőbeosztás szerint szombatra eső szabadnapot kiadni.” Mindez – elvileg – a páros-páratlan rendszerben dolgozó szabad szombatos munkavállalók (a szabad szombatos munkavállalók többsége) számára egy négynapos, egybefüggő, december 23-tól, hétfőtől, december 26-ig, csütörtökig tartó karácsonyi szünetet, s egy kétnapos év végi, év eleji szünetet eredményezett volna. Nem utolsósorban azért, mert december 28-a, szombat, illetve az azt „helyettesítő” december 23-a abban az évben a páros, ötvenkettedik hétre, 1969. január 4-e, szombat, illetve az azt kiváltó december 30-i „pótszombat” pedig a páratlan első hétre esett. Más kérdés, hogy a gyakorlatban a „szabadnapos” munkahelyek fűtyültek erre a rendelkezésre. Az előírt négynapos karácsonyi, illetve kétnapos újévi szünet helyett a következő munkarendet alakították ki: december 22-e, vasárnap, heti pihenőnap; december 23-a, hétfő, szintén heti pihenőnap; december 24-e kedd, szabadnap; utána pedig jött a kétnapos ünnep. Vagyis nem négy-, hanem ötnapos volt a karácsonyi szünet. Igaz ezt követően, december 27-től, péntektől, egészen Újévig dolgozni kellett. Történt mindez a miniszteri tiltás ellenére, annak ellenére, hogy az 5/1968. (XI. 12.) MüM számú rendelet világosan leszögezte: „(2) Az (1) bekezdésben foglaltakon túlmenően az év végi munkaidőbeosztást nem szabad megváltoztatni (pl. az erre az időszakra eső munkaidő évetes ledolgozásával).”. Az idézett gondolatokat, illetve az 5/1968. (XI. 12.) MüM számú rendelet teljes szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1968.* Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Bp. 1969. 533. o. Ami a jogsértő év végi munkarendet illeti: erről részletesen olvashatunk dr. Magyar Lajosné A

- munkaidő-csökkentés elvi és gyakorlati problémái* címet viselő könyvében (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1969. 119–120. o.). Dr. Magyar Lajosné könyve kapcsán ugyanakkor tudni érdemes, hogy a szerzőnő meg sem említi az 5/1968. (XI. 12.) MüM számú rendeletet, illetve annak előírásait. Úgy ír az 1968-as év végi munkarendről, mintha minden a legnagyobb rendben lett volna, s nem lett volna jogellenes, hogy egyes munkahelyeken ötnapos karácsonyi szünetet adtak a munkavállalóknak.
- 118 1969-ben az április 4-i, illetőleg a húsvéti munkaidő beosztásról az 1002/1969. (II. 9.) számú kormányhatározat rendelkezett. Az említett kormányhatározat, amellelt, hogy előírta: „Az 1969. évben az április 5-i munkanapon a vállalatoknál, hivataloknál, intézményeknél szabadnapot kell kiadni...”; a szabadnap pótlásáról is részletesen rendelkezett. Mégpedig a következőképpen: „a) A kéthetenként szabadnapot tartó vállalatoknak a szabadnapot április 5-én kell kiadni akkor is, ha a beosztás szerint ez más napra esne. b) Az a) pontban nem említett vállalatoknál és költségvetési szerveknél a rendkívüli szabadnap miatt kiesett munkaidőt le kell dolgozni.” Azt, hogy milyen módon, a vállalat igazgatója a szakszervezeti bizottsággal egyetértésben meghatározhatta. Pontosabban szólva választhattak az említett kormányhatározatban felsorolt háromféle lehetőség közül. Vagy azt választották, hogy „... a március 30. vasárnapi pihenőnapra az egyébként szokásos munkanapot rendelik el és ha a szombati munkaidő beosztás ettől eltérő, úgy ezt az április 4-ét megelőző munkanapon (április 3-a) csütörtökön alkalmazzák...”. Esetleg dönthettek úgy is, hogy „...a rendkívüli szabadnap miatt kiesett munkaidőt 1969. április 4-ét megelőző vagy követő két héten elosztva ledolgozzák...”. Vagy volt még egy lehetőség, mégpedig az, hogy „...a dolgozókkal történő egyetértés alapján az ez évi rendes szabadság terhére szabadságnapot iktatnak be.” Ami az úgynevezett „költségvetési szerveket” illette: „c) A költségvetési szerveknél a rendkívüli szabadnap következtében kiesett munkaidőt a szakszervezeti bizottsággal egyetértésben megállapított időben és módon 1969. április 4-ét megelőző vagy követő két héten kell ledolgozni.” Kivéve a termelőmunkát folytató költségvetési szerveket, illetőleg a fegyveres testületeket. Rájuk nézve ugyanis (a már említett) b) pontban foglaltakat is lehetett alkalmazni. Természetesen: „E határozat a megszakszítás nélkül üzemelő (folytonos) vállalatok, illetőleg ilyen jellegű munkakörökben foglalkoztatottak munkaidő beosztását nem befolyásolja.”
- Az idézett gondolatokat, illetőleg az 1102/1969. (II. 9.) számú kormányhatározat teljes szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1969.* Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Bp. 1970. 305. o.
- 119 Az idézetet, illetve a 16/1978. (XI. 29.) MüM számú rendeletet ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1978.* Közzéteszi az Igazságügyi Minisztérium közreműködésével a Minisztertanács Titkársága. Bp. 1979. 712. o.
- 120 Az igazsághoz hozzátartozik, hogy, 1980. április 5-e így is, úgy is szabadnap lett volna mindazoknak, kik a páros-páratlan szombatok rendszerében dolgoztak, lévén, ha április 5-e szombati napra esik, akkor az mindig a páros, tizennegyedik hét is egyben. A munkaügyi miniszter azonban ezzel nem elégedett meg. Biztosra ment, s ezért 1980. április 5-re általában szabadnapot rendelt el. Így született meg a 2/1980. (I. 7.) MüM számú rendelet, mely rendelet egy 1980. április 4-től 1980. április 7-ig tartó, „csere nap” nélküli, (újabb) négynapos szünetet írt elő. Megjegyzendő 2/1980. (I. 7.) MüM számú rendelet nem csupán ezt az egy négynapos hosszú hétvégét írta elő, de – kötelező szabad szombatok, illetőleg „munkás” vasárnapok beiktatásával – létrehozott még további öt, az ünnepekhez kapcsolódó szünetet is. Létrejött egyfelől három háromnapos szünet: 1980. május 1-től, csütörtöktől május 3-ig, szombatig; 1980. december 25-től, csütörtöktől december 27-ig, szombatig, illetőleg 1981. január 1-től, csütörtöktől január 3-ig (szintén szombatig). Emellett volt egy, a „piros betűs” 1980. november 7-ét s november 8-át, pénteket és szombatot magába foglaló kétnapos szünet is. Továbbá a 2/1980. (I. 7.) MüM számú rendelet létrehozott egy 1980. november 1-ét és november 2-át magába foglaló kétnapos fix hétvégét is, mégpedig oly módon, hogy november 1-ét kötelező szabad szombattá nyilvánította. Igaz, Mindenszentek így is, úgy is „szerencsés” nap volt, illetőleg ez az ünnep már korábban, 1969-ben és 1975-ben is „jól jött ki” a szabad szombat szemponjtából. Ugyanis, ha november 1-je szombat, akkor az mindig a páros, negyvennegyedik hét is egyben, ami a páros héten szabad szombatos munkavállalók számára a kétnapos hétvégét jelentette annak idején. Ez azonban a munkaügyi miniszternek kevés volt. Előírta, hogy november elsejére, szombatra, mindenkinek, munkarendjétől függetlenül, szabadnapot kell biztosítani. Ez esetben is csupán a folyamatosan termelő vállalatok, szövetkezetek, illetve az ott dolgozó munkavállalók voltak kivételek. A 2/1980. (I. 7.) MüM számú rendeletet ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1980.* Közzéteszi az Igazságügyi Minisztérium közreműködésével a Minisztertanács Titkársága. Bp. 1981. 772–773. o.
- 121 Más kérdés, hogy már 1989 előtt is lett volna lehetőség egy külön szabályozás nélküli „tisztá” négynapos hétvégére. Mégpedig három évvel korábban, 1986-ban. Ebben az évben ugyanis – túl azon, hogy az összes „piros betűs” nap, szerencsésen, hétköznapra esett – karácsony külön is

„jól jött ki”. 1986-ban ugyanis december 25-e és 26-a csütörtökre, illetve péntekre esett. Utána pedig (értelemszerűen) szombati szabadnap, illetve vasárnap következett. Pontosabban következett volna, ugyanis a vezetés abban az évben alaposan „megkeverte” az ünnepek körüli munkarendet. Egy egybefüggő négynapos szünet helyett – „csere napokkal” – létrehoztak inkább két rövidebb „pihenőt”: létrejött, egyfelől egy, december 24-től, szerdától, karácsony másnapjáig, péntekig tartó háromnapos karácsonyi szünet. Továbbá megszületett egy, 1986. december 31-ét, szerdát, s 1987. január 1-jét, csütörtököt magába foglaló kétnapos szünet is. Más kérdés, hogy az 1986-os esztendő utolsó hétvégéjén, december 27-én és 28-án dolgozni kellett. Ezek munkanapok voltak. Mi több, 1987. január 3-a, szombat, szintén munkanap volt. Természetesen az év végi átrendezésnél két munkanap is elegendő lett volna december 24-e, illetve december 31-e pótlására. Ettől függetlenül három „csere napon” is dolgozni kellett. Más kérdés, hogy december 28-át a munkavállaló egy másik, a munkaadó által meghatározott napon, szabadnap formájában „lecsúsztathatta”. Minderről egyébként az Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal elnökének 3/1986 (II. 13.) rendelkezése, illetve a rendelkezést kiegészítő 8002/1986. (II. 13.) ÁBMH számú tájékoztató döntött. A 3/1986. (II. 13.) ÁBMH számú rendelkezést, s a 8002/1986. (II. 13.) ÁBMH számú

tájékoztatót ld.: *Magyar Közlöny*, 1986. évi 3. szám. Bp. 1986. február 13.

- 122 Az idézetet, illetve a 4/1990 (I. 31.) ÁBMH rendelkezés teljes szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1990 2. kötet*. Közzéteszi az Igazságügyi Minisztérium és a Miniszterelnöki Hivatal. Bp. 1991. 1448–1449. o. Idézett gondolatok az 1449. oldalon.
- 123 Az idézetet, illetve a 9/1990 (V. 10.) ÁBMH rendelkezés teljes szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1990. 2. kötet*. I. m. 1453. o.
- 124 Arról, hogy húsvéthétfő 1990-ben április 16-án, a következő évben, 1991-ben, pedig április elsején volt a <http://progkor.inf.elte.hu/200405.1/napok.htm> honlap ad tájékoztatást.
- 125 Ötnapos szünet bevezetésére Magyarországon legutóbb 2014-ben került sor. Mégpedig a nemzetgazdasági miniszter 33/2013. (VIII. 30.) NGM rendelete alapján, mely rendelkezés a 2014-es esztendő munkaszüneti napjai körüli munkarendet szabályozta; s – egyéb más dolgok mellett – előírta, hogy 2014. december 24-e, szerda, pihenőnap. Mely pihenőnapot a 2014. december 13-i, szombati munkanapon kellett pótolni. Vagyis december 24-e, szerda, szenteste napja pihenőnap volt, utána a kétnapos karácsony, majd a kétnapos hétvége következett. A 33/2013. (VIII. 30.) NGM rendeletet ld.: *Magyar Közlöny*, 2013. évi 143. szám. 2013. augusztus 30.

A református identitás és a magyar irodalom kapcsolata

A magyar irodalom és a református identitás, illetve akár kicsit játszadozva is a szavakkal: a magyar identitás és a református irodalom, kultúra, gondolkodás stb. kapcsolatával, a „református” és a „magyar” fogalmak egymás alá- vagy éppen mellérendeltségének történetével számosan foglalkoztak már. Jól ismert, hogy volt idő, amikor legalábbis a magyar reformátusok szemében a kettő mintegy egyet jelentett, így születhetett meg a „magyar vallás” kifejezése, mely immár több évszázados múltra visszatekintve büszkén hordozott jelzője a magyar református hitet követőknek. Felekezeti identitás és a magyar kultúra kapcsolata tehát több szinten, a mai napig megfigyelhetően, az élet szinte minden területén megnyilvánuló módon, kézzelfoghatóan van jelen. A magyar kultúra sajátos felekezeti megosztottsága, a protestáns és katolikus szokások, hagyományok, mentalitásbeli különbségek jelenléte szintén nem ismeretlen a művelődéstörténet számára.

Győri L. János, a Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának tanára, illetve a Református Művelődés- és Iskolatörténeti Kutatóintézet vezetője több évtizede foglalkozik a magyar irodalom és a reformáció, illetve a magyar reformátusság kapcsolatával. Több évtizedes kutatói munkája eredményeiből válogatott össze 14 tanulmányt, melyek különböző kötetekben, illetve szakfolyóiratokban korábban már megjelentek. Az írások java a szigorú értelmében véve szaktanulmány, a szerző saját kutatásaira és a szakirodalomra építve, elsősorban a kora újkori református egyház- és művelődéstörténet mezejére kalauzolja az olvasót. Ezen írások is azonban, annak ellenére, hogy viszonylag specifikus témákat boncolgatnak, érthető nyelvezettel, a szélesebb olvasóközönség számára is emészthető tartalommal bírnak. Az írások kisebb része pedig, melyek főképp a kötet első nagyobb, az egész könyv címét is adó tartalmi egységében szerepelnek (talán még a Szikszai György-féle Mártírok oszlopáról szóló írás kerülhetne ide), inkább ismeretterjesztő jellegűek, illetve sokkal átfogóbb tematikát ölelnek fel, szélesebb horizonttal, de talán kissé felszínebben kibontva a vizsgált kérdéseket.

A szerző ebben a kötetben felvonultatott tanulmányai egy összességében nagyon színes képet festenek arról, hogy miként is hatott a protestantizmus helvét irányzata a magyar kultúrára, irodalomra az elmúlt évszázadokon keresztül egészen a jelenkorig. Meggyőzően bizonyítja például, hogy nem csupán a református hittan elemi ismereteinek átadásában szerepelt évszázadokon keresztül sikerrel Siderius János 1597-ben Debrecenben kiadott „*Kisded Gyermeknek való Catéchismus*”-a, hanem a reformáció nyomán újból elterjedő katekizálás, káté-tanítás nyomán többek között ez a munka is a magyar nép széles rétegeinek erkölcsi gondolkodására, világképére szintén rányomta a bélyegét. Ugy szintén a kötet különböző tanulmányaiban többször is előforduló zsidó–magyar sorspárhuzam témája, mely – habár középkori gyökerekkel bír – a 16. századi protestáns íróinknál kapott nagyon hangsúlyos szerepet. Ez a mélyen ószövetségi alapú gondolat aztán megtermékenyítette nem csupán a 17. században alkotó íróinkat is, többek között Zrínyi Miklóst, hanem még Kölcsey Ferenc Himnuszának is egyik forrásvidéké-ként tarthatjuk számon. Győri L. János több írása foglalkozik a keresztény mártírológia sajátos protestáns vonásaival. Ezekben a tanulmányokban hangsúlyosan jelennek meg a protestáns mártírológia ókeresztény gyökerei és előzményei. A szerző szépen nyomon

követi, hogy a gyakran üldözést elszenvedő magyar református közösségek számára mely ókeresztény mártírok életútja, példája volt annyira fontos, hogy azok nem ritkán még a prédikációk tanulságot hordozó, a bibliai üzenetet az egyén életére alkalmazó részének fontos elemeként is visszaköszöttek a korszakban.

Győri L. János egyik legfontosabb állítása, melyet majdnem mindegyik írásában bizonyítani próbál, hogy a református identitás (és annak irodalmilag is megnyilvánuló produktumai) szerves, elválaszthatatlan részét képezi a magyar kultúrának, azon belül is a magyar irodalomnak. Emellett azonban nem egy alkalommal hangsúlyozza a magyar református irodalmi műfajok, témák és gondolatok nagyon szoros kötődését az európai reformációhoz. Így taglalja hosszan az ún. wittenbergi történelemszemlélet széleskörű hatását a 16. század magyar protestáns történelmi gondolkodására. E mélyen biblikus és eszkatologikus történelemszemlélet termékeny talajra lelt a „két pogány” közt sínylődő, a saját sorsát gyakran kilátástalannak látó magyar nép körében. De ugyancsak fontosnak tartja a különböző kora újkori protestáns teológiai és kegyességi irányzatok magyarországi elterjedésének, illetve ez utóbbi irodalmi vetületének a kimutatását. Így kap hangsúlyos szerepet több tanulmányban is a 17. század közepén oly heves küzdelemben bonyolódó puritanizmus és protestáns ortodoxia küzdelme. Ez a párharc akkor az ortodoxia győzelmével végződött, bár a puritanizmus több célkitűzése a későbbiekben fokozatosan mégis megvalósult. Ez a heves szellemi küzdelem képezi a kötet tanulmányai közül többnek is a háttérét.

Győri L. János a megfelelő részletességgel tárgyalja általában a választott témáinak ilyen tágabb összefüggéseit, ám mindez, miután az olvasó a sokadik alkalommal találkozik a szinte szóról szóra megegyező bevezető gondolatokkal, egy kissé zavarónak tűnik. Természetesen a tanulmánykötet, főképpen, ha egy szűkebb témakörrel kapcsolatos írásokat ölel fel, önkéntelenül is magával hozza az átfedéseket, ismétléseket. A szerző döntése, hogy a majd másfél évtizeden belül megjelent írásait változatlan formában közli, filológiai szempontból indokolható, de egy ilyen, a szélesebb olvasóközönség igényeit kielégíteni vágyó kötet esetében talán elkerülendő lett volna, hogy bizonyos elemek többször ismétlődjenek. Egy hosszabb elemzéssel, mely a résztanulmányok háttérét képző említett problémákat egyben feltárta volna, el lehetett volna kerülni az ismétléseket. Az írások utólagos szerkesztésével az is elkerülhető lett volna, hogy a témájukat tekintve rokon írásokban felvonultatott forrásanyagban ne legyenek komoly átfedések. Előfordul ugyanis a kötet szerkezeti sajátosságai miatt, hogy alig tíz (!) oldalon belül olvashatjuk kétszer is ugyanazt a nagyon hosszú, majdnem egész oldalas idézetet Tofeus Mihály egyik prédikációjából. (111–112. o. és 121–122. o.)

A nagyobb összefüggések, a protestantizmus szélesebb szellemi horizontján belül azonban nagyon érdekes, és már-már a feledés homályába merült személyeket és műveket ismerhetünk meg a kötet lapjain. Így kerül a szemünk elé a már említett Siderius János, a számtalan kiadást megért káté szerzője, de a korszak szakértőin kívül majdnem ismeretlen ma már Tofeus Mihály, Apafi Mihály erdélyi fejedelem udvari prédikátora is, akinek a prédikációiban előforduló exemplumokat elemzi a szerző. A többi írás főszereplője, Nagyari József, Drégelypalánki János, Nádudvari Péter és Szöllösi Mihály is a saját korában elismert, közkedvelt prédikátor vagy egyházi író volt, de mára csupán az irodalomtörténet kutatói számára cseng ismerősen a nevük. Mindenféleképpen fontosnak és hasznosnak tartjuk, hogy ezekről a kevésbé ismert lelkészekről, tanárokról immár nem csupán a szűkebb szakma, hanem a Kálvin Kiadó jóvoltából a szélesebb olvasóközönség is benyomásokat gyűjthet. Lényeges

mindez azért is, hogy a saját református identitását fontosnak tartó olvasó tisztában legyen azzal, hogy a gyakran szűkre szabott protestáns irodalmi kánonon túl is vannak irodalmi és egyházi szempontból is értékes művek és szerzők.

Nagyon pozitív és követendő példának tartjuk, hogy Győri L. János írásain szinte kivétel nélkül érződik az egyháza és iskolája életében szerepet játszó, azért aggódo, annak jövőjével foglalkozó tanár és kutató személyes elköteleződése is. A szerző számára ugyanis nem semleges választott témája, annak tanulságai, kutatásainak eredményei nem a műkedvelő szobatudós kedvtelését szolgálják, hanem a 21. században újból identitását kereső magyar református közösség számára fogalmazódnak meg. A következtetések, az applikációk kapcsán pedig érződik a szerző több évtizedes tanári tapasztalatából eredő mély lényeglátása és nevelői, megjobbító szándéka.

Örömteli látni, hogy a református identitás és az abból fakadó sajátos egyházi kultúra és irodalom nem egy lezárt kérdéskör, melyet csupán történeti szempontból lehet vizsgálni, hanem élő és formálódó valóság. Ennek jegyében, ennek a folyamatos diskurzusnak a részeseként vall önmagával kapcsolatosan a szerző. Ritkán olvashatunk olyan mély és őszinte vallomást egy szakkönyv írójától, mint amelyet Győri L. János az előszóban megosztott olvasóival. Reménnyel teli a jövővel kapcsolatban, hogy Debrecenben, a Református Kollégiumban olyan tanárok tanítják az alma materben felnövő diákokat, akik maguk is tanulnak és kutatnak. Ez utóbbinak nemcsak a jelen kötet a kézzel fogható gyümölcse, hanem a részben a szerző saját tanítványaiából az elmúlt évek során a Debreceni Egyetem és a Református Kollégium vonzáskörében kialakult szakmai műhely, mely már eddig is számos értékes munkával szolgálta a magyar irodalom-, művelődés- és egyháztörténet fejlődését. Bízunk benne, hogy Győri L. János és tanítványai önvizsgálatra hívó, tanulságos és értékes írásaival a jövőben is találkozhatunk.

(Győri L. János: Református identitás és magyar irodalom. /Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok./ Bp., 2015, Kálvin Kiadó, 224 p.)

John McDermott

Kicsi ház a rengetegben

A finnországi rénszarvaspásztorok számára munkájuk sokkal többet jelent az állattartásnál

A rénszarvasok karámba terelése olyan érzés, mint hazaérkezni

Salla határában most kel fel a nap... Salla kis lappföldi város Finnországban, túl az északi sarkkörön; annyira távol esik mindentől, hogy illik rá a mondás: Salla az Isten háta mögött van. Az északi fény utolsó gyenge villanásai is eltűntek már. Kinn csönd honol.

Benn a házban Raisa Korpela már talpon van egy ideje. Amikor három lánya ásitozva bejön a konyhába, sapkákat és kesztyűket szed elő a szobában szanaszét heverő gyerekholmik közül. Ellenőrzi a házi feladatot, felteszi a kávé, és sajtékeket csúsztat az árpakenyér-szeletek közé a reggelihez. Aztán párja, Aarne Aatsinki lép be, kezében egy szatyornyí belsőséggel, mely az egyik frissen levágott rénszarvasból származik: nyelv, szív és belek úszkálnak a világospiros vérben.

„Nem tudom, hol végződik a rénszarvas, és hol kezdődik ő” – jelenti ki Raisa arról a férfiről, akivel már huszonhárom esztendő telt el. Aatsinki és családja évszázadok óta rénszarvastartással foglalkozik – az ember és a Rangifer tarandus faj közt régóta fennálló, szinte szimbiózisnak nevezhető viszony részeként. A legősibb európai kőfaragásokon gyakran rénszarvas-ábrázolások láthatók. 1751-ben a sarkvidéki Európa őshonos népéről elnevezett „Számi¹ Magna Carta”, mely az északi országok megállapodásaként született, biztosította a számiaknak azt a jogot, hogy szabadon vándorolhassanak rénszarvascsordáikkal az országhatárokon keresztül. A svéd–finn határ csak a 19. században volt lezárva a számiak elől – miután az eddig svéd uralom alatt álló

Finnország orosz fennhatóság alá került. Addigra a finnek már átvették a számi szokásokat: elkezdtek rénszarvasvagyont és -húst fogyasztani, az állatot közlekedési eszközként és ragadozók elejtéséhez csaliként hasznosítani.

Úgy tűnik azonban, hogy ez az ősidők óta meglévő viszony ember és állat között a végéhez közeledik. Aarne Aatsinki szerint egyre nehezebbé válik a megélhetés. Már több mint egy évtizede veszteséges a pásztorkodás, és a pásztorok kevesebbet keresnek a finn gazdálkodók átlagos bevételének egyharmadánál. Aatsinkiek mindketten kénytelenek másodállást vállalni. Amiatt is aggódnak, hogy gyermekeik talán nem folytathatják majd az ezeréves hagyományt.

Európa kétmillió rénszarvas-állományának nagy része jelenleg Oroszországban él, a többi 600 000 pedig majdnem egyenlő arányban oszlik el Finnország, Norvégia és Svédország területén. Finnországban mind a számi, mind a finn nemzetiségűek – Aarne Aatsinkihez és Raisa Korpelához hasonlóan – foglalkoznak pásztorkodással.² Ma már nem jellemző a nomád állattartás. 1898 óta Finnország a rénszarvasvagyontartásra alkalmas területet ún. *paliskuntákra*, azaz szövetkezetekre osztotta, melyekből jelenleg ötvennégy van. Képviselőik az évi „rénszarvas-közgyűlés” alkalmával döntenek arról, hogyan teljesítsék a túlleltetés elkerülését szolgáló éves kvótát.

Egy pásztornak nem lehet ötszáznál több rénszarvasa. Azt azonban nehéz megmondani, hogy az egyes rénszarvaspásztoroknak ténylegesen hány állata van. Raisa Korpelától megtudjuk, hogy ilyesmit udvariasság kérdezni – hasonlóan ahhoz, ahogy egy városi embertől sem illő a felől érdeklődni, mennyit keres. Ha ilyen arcátlanra vetemedik valaki, a pásztor kitér a határozott válaszadás elől: „Hát amennyi ott a fa körül van” – ennél többet nemigen tudunk kihúzni belőle.

A finn hústermelésnek mindössze egy százalékát adja a rénszarvasvagyony. Az elegáns éttermekben azonban igen közkedvelté vált a sovány hús.

1 Észak-Európa jelenleg 60-70 000 lélekszámú őshonos népének közismert neve a lapp; ők inkább száminak nevezik magukat; a lappot sértőnek érzik.

2 A rénszarvasvagyony Norvégiában és Svédországban is a számiak kiváltsága.

Helsinkiben a Michelin-csillagos Chef & Sommelier étterem ajánlatai közt szerepel a szárított rénszarvas-szív jeruzsálemi articsóka-ágyon. Ari Ruoho, a szintén Helsinkiben lévő Nokka étterem főszakácsa állítja, hogy rénszarvasból készült tatárbifsztekje velekszik a nyers tonhalas sashimivel, és jól illik hozzá a gyümölcsös ízű olasz vörösbor. Még azt is elárulja, hogy az ősszel levágott állat húsa megőrzi a gombák fűszeres ízét – ezt legelik az állatok, hogy felhizlalják magukat télire.

Ennek ellenére általános jelenség a hústermelés csökkenése. Finnország-szerte 71 580 rénszarvast vágtak le a 2013–14-es évben, szemben az 1994–95-ben levágott 127 999-es számadattal. A pásztorok abban látják ennek az okát, hogy nemcsak ők az egyetlenek, akik igényt tartanak a rénszarvashúsról. Számukra a legnagyobb gondot a rozsomák okozzák, melyeket 1995 óta védenek a finn vadászati jogszabályok; ezt mintha a rozsomák is tudnák, mivel egyre nagyobb számban jönnek át a határ orosz oldaláról. Egy rozsomákcsalád akár kilencvennél több rénszarvast is felfalhat évente. A pásztorokhoz hasonlóan ők is a borjakat kedvelik, ezért ha a pásztorok nem akarják, hogy csökkenjen az állatállomány, rákényszerülnek arra, hogy maguk kevesebbet vágjanak le a borjakból.

A több ragadozó miatt több pénz megy el a nyáj védelmére. Az igazsághoz tartozik az is, hogy így több kártalanítás jár azok után a rénszarvasok után, amiket rozsomák pusztítanak el. 1986-ban 344 rénszarvas miatt nyújtottak be kárigényt; ez a szám 2013–2014-re 4126-ra emelkedett. A kártalanítás iránti igény benyújtásához azonban a pásztoroknak meg kell találniuk az elejtett állatot – ami embert próbáló feladat a sötét, fagyos erdőben.

A húsevő ragadozók hatással vannak az állattartók közösségére is. Ha az utóbbiak közül némelyeket veszteség ér, másokat viszont nem, ez feszültségeket szül körükben. Egy olyan közösségi tevékenység esetében, mint amilyen a rénszarvastartás, az effajta feszültségek egyes szövetkezetek jövőjét fenyegetik.

Mindez arra készítette e cikk íróját – miután két napot töltött el elpusztult vagy kímulófélben lévő állatok társágában, hallgatván a gonosz rozsomákokról és a szegény pásztorokról szóló történeteket –, hogy eltűnjön: hosszú távon mi a vonzereje ennek az életformának. Miért dolgoztak ezek az emberek olyan keményen, hogy fenntartsanak egy vesztesé-

ges vállalkozást? A Lauri Aatsinkinek, Aarne édesapjának, Raisa Korpelának és több sallai pásztornak a társágában eltöltött nap, amikor a még életben levő rénszarvasoknak próbáltak a nyomára bukkanni, segített valamiféle válasz megfogalmazásában.

Az északi emberek többségéhez hasonlóan, Lauri Aatsinkit sem lehet túl bőbeszédűnek nevezni, aki már hetven éve foglalkozik rénszarvas-pásztorokdással. Amikor megkérdeztem, miért jár még ki nyolcvanévesen is ilyen kemény fagyban, így válaszolt: „Csak úgy teszem a dolgomat. Minden napom ezzel telik.” Mikor pedig arról faggattam, hogy miért csinálja, kissé zavarba jött; akárcsak egy fecskét kérdeznék arról, miért repül délre télvíz idején. „Csak úgy – mondta. – Nincs ezen semmi csodáltnivaló.”

A többi pásztor épp ilyen szükszavú. Lauri Aatsinki és Raisa kiszállnak a kisteherautóból, majd üdvözlök tucatszint barátjukat, akik teát forralnak és kolbászt sütnek a tábornőznél. Az idősebbik Aatsinki régi barátja, Mauri mellett foglal helyet, aki először 1961-ben vett részt karámba terelésen, miután apjuk megmondta neki és két fiútestvérének, hogy legalább egyiküknek tovább kell vinnie örökségét.

Természetes küzdelem

Mauri, aki nemrég vonult nyugdíjba másik munkahelyén, az erdészetnél, szinte minden napját a rénszarvasok között tölti. „Nem is tudom, mi vonz még ide” – mondja. Raisa Korpela szerint ezeknek az embereknek „ez az életformája”. A fiatalabb Aatsinki rábólint, hozzátéve, hogy erre születni kell.

Elsőre nem tűnik túl meggyőzőnek a magyarázat, hogy valamit egyszerűen azért teszünk, mert tesszük. Annyi bizonyos, hogy a természettel való egygyé válás nagyszerű ösztönző erő és fenséges életérzés. De még ha így is van, a szófukar északiak ezt nem mondják ki. A pásztorok ritkán beszélnek arról, hogy mennyire szeretik a természetet – árulja el Raisa Korpela. „Ez olyan nyilvánvaló, hogy említeni sem kell” – jegyezte meg egy másik pásztor, Rainer Hourula, a kobaltszínű eget kémelve.

Tim Ingold brit antropológus észrevette, hogy mind a számik és a finnek is a természetben lelik meg önazonosságukat, de különböző módon. A számik az erdőben találnak mélyebb értelmet. Náluk a tájat szelídség és termékenység jellemzi. A számi közösségekben „az ember együtt létezik a környezettel, nem pedig *ellene* dolgozik”. A finnek számára

azonban az erdő arra való, hogy kizsákmányolják, történjen az akár faanyagért („zöld arany”), akár a rénszarvasokért. „[A finnek] az életet küzdelemként fogják fel – írja Ingold –, melyben az emberek ösz-szemérik erejüket a természettel.” E harcok közepette jön létre az a heves, életerős finn individualizmus, mely „legalább annyira érzelmi, mint amennyire racionális alapokon áll”.

A sallai pásztorok közül sokak számára különös hozadék van ennek a küzdelemnek: soha nem érzik magukat egyedül. A most ötvennégy esztendő Horula mindössze tizenöt éves volt, amikor átvette apjától a nyáját. „Nekem nincs testvérem – mondja – ezek az én rokonaim.” Noora Kotala, Mauri unokaöccsének párja, hasonló érzésnek adott hangot. Megmutatja azt a párjától kapott mezét, mely a borjainak készült egyedi füljelzőt ábrázol. Egy pásztor szemében ez az elköteleződés biztos jele. A palikunta minden rénszarvastartónak kioszt egy motívumot, melyet újszülött borjaik fülébe vágnak. Jelenleg nagyjából tizenkétezer egyedi motívum van. „Ha egyszer valaki eljegyezi magát a rénszarvasokkal, az örökre szól” – mondja Noora Kotala medáljára nézve.

Tim Ingold a *talo* szó fontosságáról is írt. Hozzávetőleges fordításban házat jelent. Van azonban egy mélyebb jelentése is. Amikor a finn pásztorok egy *talo*-ban nevelkedtek, ez nem pusztán azt jelenti, hogy egy helyen nőttek fel. „Egy ház – magyarázza Ingold – teljes háztartás, hely és emberek szerves egysége, mely nemzedékek munkájával épül fel.” Ezt nem lehet csak úgy magunk mögött hagyni. Amikor Aarne azt mondja, hogy pásztorok „születni” kell, ez nem nagyképűség a részéről. Apjához hasonlóan ő is úgy érzi, nincs sok választása. Nem mintha bánná ezt. Ez az, „amit csinálni akarunk” – magyarázza Raisa. – „Ennek a vad életmódnak megvan a maga gazdagsága.”

Ez még akkor is igaz marad, amikor az éghajlat-változás, a fáktermelés és egyre növekvő ökológiai lábnyomunk más jeleinek fenyegetései elérik végtelen nagy üres területeiket. Az évszázadok során a pásztorok azonban alkalmazkodtak a kívülről jövő változásokhoz. Ma már természetes számukra a GPS-es nyomkövetés, a terepjárók és a drónok használata.

Öt dermesztő hidegben eltöltött óra után a pásztorok végre üzenetet kapnak: megtalálták a rénszarva-

sokat. Néhányan beugranak a terepjárókba, és porfelhőt kavarva elhajtának, míg mások előkészülnek, hogy beterelhessék a karámba az érkező állatokat.

Raisa Korpela hirtelen felugrik a szikláról. „Gyerünk” – kiáltja. Piszkosfehér-barna, lavinaszerű tömeg özönlik felénk a fák között. Nem messze mögöttük félkört alkotva jönnek a „csikósok”, és százával hajtják a rénszarvasokat. Bár az erdő beláthatatlan messzeségbe nyúlik, sikerült nekik az állatokat egy nagyjából harminc méter széles oszlopba összeterejni. Másodperceken belül egy biciklipálya méretű és alakú fakaramba szorítják be őket. A „csikósok” leugranak járműveikről, a pásztorok pedig a rénszarvasok után sietnek, és becsukják mögöttük a karám ajtaját.

A tapasztalatlan megfigyelő csak nagy összevisszaságot lát. Raisa Korpela azonban észrevett valamit. A tülekedő állatok közt némelyiknek ismerős a füljelzése. Raisa egy Kepo nevű, rég eltűnt rénszarvastehenére ismer rá, akiről azt hitte, örökre nyoma veszett. „Kepo visszatért hozzánk!” – mondja boldogan.

Ahogy a többiek köré gyűlnek, hogy megsimogassák Kepo puha szőrrel borított agancsát, kiderül, hogy nem ő az egyetlen tévelygő, aki hazatalált.

(*The Economist*)

Edward Carr

Minden módon számon tartanak Adataink és a titkosszolgálatok

A hírszerző szolgálatoknak az Atlanti-óceán mindkét oldalán nagy erőfeszítésükbe kerül, hogy megbarátkozzanak az új technikával és újfajta küldetésükkel. Még akad tennivalójuk

1992-ben a tavaszi hóolvadás idején Vaszilij Mitrohin, a KGB levéltárosa besétált a rigai brit nagykövetségre. Táskája mélyén a kolbász alatt a szovjet hírszolgálat aktáinak másolata lapult, melyeket Oroszországból csempészett ki. Még nem ért véget az év, amikor MI6, Nagy-Britannia külföldi hírszerző szolgálata rejtélyes módon eltüntet- te Mitrohint családjával és hat darab nagy, KGB-

feljegyzésekkel teli bőrönddel együtt; a feljegyzéseket előtte egy tejeskannába és néhány régi ládába rejtve tárolta dácsájának padlójára alatt.

A végül 1999-ben napvilágra került „Mitrohin-archívum” lapjaiból vodkaszag és az árulás szelleme árad. Hírhefték kémek történetét mesélik el, mint például Kim Philby brit hírszerző tisztét, aki 1963-ban Oroszországba menekült. Olyan ügynökök kilétét fedik fel, mint Melitta Norwood, aki negyven évig dolgozott szép csendben a KGB-nek délkelet-londoni otthonából, míg nem dédnagymamaként érte utol a hírnév. Mivel igaz marxistához illően hajthatatlan maradt abbéli elhatározásában, hogy nem teszi be a lábát Nagy-Britannia kapitalista bevásárlóközpontjába, méltán került az újságok címlapjára a következő mondat kíséretében: „A kém, aki a közértből jött”.

A hírszerzés világában Mitrohin – addigi legnagyobb fogásnak számító – csústeljesítményét is elhomályosította 2013-ban egy amerikai számítógépes szakember, Edward Snowden esete: Hawaiiból Hongkongba menekült a saját titkos adattárával, mely az Amerikai Nemzetbiztonsági Hivatal (America’s National Security Agency, NSA) több mint másfél milliós titkosított aktáját tartalmazta. Snowden olyan nevű programokat fedett fel, mint a DISHFIRE³ és az OPTIC NERVE, melynek örve alatt az NSA és brit megfelelője, a Kormányzati Kommunikációs Központ (Government Communications Headquarters, GCHQ) állítólag telefonokat hallgattak le és számítógépeket figyeltek meg világszerte. Snowden nem azzal valóolta őket, hogy idegen ügynökök szivárogtak be a nyugati hírszerzésbe, hanem hogy a nyugati hírtügnökségek mindenki után kémkednek, beleértve saját állampolgáraikat is.

Ha összevetjük Mitrohin aprólékos munkával legépelte másolatait Snowden nagy tárhelyű tollmeghajtóival, érzékelhetővé válik, milyen hatalmas és gyors változás zajlott le a hírszerzési ágazatban. A nyugati hírszerző ügynökségek régebben egy párhuzamos világban éltek, ahol kémek harcoltak kémekkel. Mesterségük bizalmas információk megszerzése vagy megőrzése volt. Feletteseik kormányzati tisztviselők voltak. Mára a hírszerző ügynökségek mindannyiunk életének részévé váltak. Feladatuk abban áll, hogy megvédjék a társadalmat a terroristáktól és a bűnözőktől. Egyre gyakrabban vonják őket felelős-

segre a sajtóban, a parlamentben és a bíróságokon. Edward Carr sajátos beszámolója az utóbbi tizenöt évben folytatott küzdelmüket hivatott bemutatni, melynek során ezzel az átállással próbálták megbirkózni. Még akad tennivalójuk.

Ki kémkedhet a kémek után?

A hírszerzés forradalma részben az új technológiának köszönhető. Hajdanában, még 1999-ben Michael Hayden, az Amerikai Nemzetbiztonsági Hivatal frissen megválasztott igazgatója azt kérte, hogy küldjenek el egy e-mail-t a személyzet valamennyi tagjának. Ezt a választ kapta: „Erre nem vagyunk képesek.” A szervezet inkább kódok feltörésére használta a számítógépeket, semmint másokhoz hasonlóan a világhálón való böngészésre. Jelenleg a mindennapi kommunikációból kiszűrt adatok exabájttal tárolja új központjuk az Utah állambeli Bluffdale-ben – az első az épületközpont létesítményei közül. A britek kémközpontjában, a GCHQ-ban még az 1980-as években is papíron végezték a kódfejtés munkájának túlnyomó többségét. Ma a Cheltenhamben (Délnyugat-Anglia) levő fánk formájú épületükben számítógépek félhomályba vésző sorai állnak: működésük zaját csak a légkondicionáló berregése nyomja el.

Ez a forradalom közelebb hozta a kémeket az utca emberéhez. A 2001. szeptember 11-i amerikai terroristámadások után a terroristák és a felkelők elleni harc került az amerikai hírszerző szervek működésének középpontjába – tudjuk meg John Parachinitól, az egyik legtekintélyesebb amerikai agytrösztről, a RAND Corporation vezetőjétől. A hírszerzésben jelenleg dolgozók csaknem kétharmadát szeptember 11-e óta vették fel. Ahogy digitalizálódott a világ, úgy a kémek is egyre inkább belebonyolódtak a szervezett bűnözés és a pedofilok, valamint a terroristák figyelésébe. Ez akár azt is jelentheti, hogy egy kábítószerral üzerkedő bünszövetkezet nyomon követhető Latin-Amerikától Európáig; bűnbandák pénzmosási ügyletei deríthetők ki, és pedofilok kísérhetők figyelemmel a világhálón.

Mitrohin idejében a kémek kódolt üzeneteket küldtek rövidhullámú rádióadók és levélszekrényekbe rejtett anyagok segítségével. Most kommunikációs csatornáik mindenki máséval összekeverednek; az információcsere épp olyan számítógépek és okostelefonok között zajlik, mint amilyenek az író-

3 Titkos világméretű megfigyelőrendszer és adatbázis-gyűjtemény.

asztalunkon vagy a zsebünkben vannak. Különösen a terrorizmus elleni harc öltött megelőző jelleget. Következésképpen a biztonsági szolgálatoknak inkább összeesküvések leleplezésén kell dolgozniuk, semmint bizonyítékok gyűjtésén.

Többé már nem hiszünk a hazug szónak

Zajlik a digitális forradalom, miközben egyre nagyobb gyanakvás veszi körbe a felelősöket. Elmúltak már azok a napok, amikor a Kongresszus, a belügyminiszter vagy a bíróság megnyilvánulása elég volt ahhoz, hogy helyreálljon a közbizalom egy-egy Edward Snowdenhez hasonló magánszemély vádaskodása nyomán. A titkosszolgálati akciók létének utólagos hivatalos beismerése gyakran általános megdöbbenést vált ki, még azután is, hogy kezeskednek arról, hogy minden a jogszabályoknak megfelelően történt. „Már nem elég, hogy a hatóságok azt mondják: »bízban bennünk« – írja a brit Paul Bernal a Kelet-Angliai Egyetem (UEA) információs technológia, szellemi alkotások és a média jogának oktatója. – Az emberek tudni akarják, mi történik.”

Adatvédelmi jogászok azt állítják, hogy a kémek előtt soha nem tapasztalt lehetőségek tárháza nyílt meg, hogy leselkedjenek mások után, és rendőrállam kialakulásának veszélyére figyelmeztetnek. A kémek azzal vágnak vissza, hogy épp ellenkezőleg, nem tudnak lépést tartani a kódok mögé rejtőző terroristákkal és a bűnözőkkel, a világháló útvesztőivel és azzal a jelenséggel, hogy a világ internet-struktúrájának kiépülésével a teljes forgalomnak csak a kisebbik része halad át a számukra hozzáférhető nyugati hálózaton.

A vita középpontjában egy ellentmondás áll. Sir David Omand, volt brit kémfőnök megfogalmazása szerint a modern hírszerzés célja, hogy az állampolgárok bízban az államban, hogy az képes elhárítani a mindennapi életüket érő fenyegetéseket. A közbiztonság fenntartása érdekében a kémszolgálatok titkos forrásokhoz és módszerekhez folyamodhatnak, melyek elkerülhetetlenül a magánszféra megsértését jelentik. Mindazonáltal, az emberek bizalmának megtartásához hírszerzőknek átláthatóan is kell végezniük tevékenységüket, és alá kell vetniük magukat a magánszférát védő szabályoknak.

Ezeket az ellentmondásokat nem lehet figyelmen kívül hagyni. A magánszféra az előfeltétele a meghittségnek, a bizalomnak és az egyéni jellegnek – mondja David Anderson jogász, akit a brit kormány kért fel, hogy vizsgálja felül a hírszerzés jogi hátterét. Ez biztosítja az olyan jogokat, mint a gyülekezés szabadsága és a tisztességes eljárásához való jog. Már annak pusztán tudata is bénító hatással van ránk, hogy egy mindent látó állam figyel bennünket, még ha nem is tettünk semmi rosszat. Talán szavainkat később felhasználják ellenünk, egy másik kormányzat által hozott szabályozás értelmében. Talán a kormány megpróbálja eltiporni az elégedetlenkedőket, akik korukat megelőzve törekednek a társadalom jobbítására – ahogy Amerikában az FBI megpróbálta tönkretenni Martin Luther Kinget egy neki küldött levél segítségével, mely egy állítólagos csalódott követője tollából származott, aki „hatalmas csalónak, s hozzá még ördögien gonosznak” bélyegezte.

A magánszféra önmagában nem nyújt zavartalan boldogságot. Ha egy társadalom előbbre helyezi a biztonságnál, akkor az a rend megbénulásához és méltánytalanságokhoz vezet, mely épp azt a meghittséget és a szólásszabadságot gátolná, melyek elősegítésére a magánszféra hivatott.

Hasonlóképpen, bár a nagy nyilvánosságának tudnia kell arról, mi történik a nevében, bizonyos kémkedési technikák hatásukat veszítik, ha kitudódnak. Az 1940-es években Nagy-Britannia kódfeltörő központjában, a Bletchley Parkban az első megfejtett (visszakódolt) Enigma-üzeneteknek az MI6 jelentések „CX” előtagját adták, hogy a náciak azt higgyék, a szokásos – a szakmában HUMINT⁴-ként ismert – hírszerzési módszereken alapulnak. Egy volt CIA-alkalmazott, aki jelenleg a RAND munkatársa, elmondta, hogy 1998-ban egy sikeres rajtaütés után az újságírók miképpen szereztek tudomást arról, hogy a Nemzetbiztonsági Hivatal lehallgatta Osama bin Ladennek, az al-Kaida alapítójának műholdas telefonhívásait. Alig hogy a hírek napvilágra kerültek, elhallgatott a telefon.

4 A HUMINT kifejezés az emberi kapcsolatok felhasználásával folytatott titkos információszerzést jelenti.

Amióta Snowden kitergette a szennyest, a nyugati hírszerző cégek kegyetlen bírálókat kereszt-tüzébe kerültek, különösen Amerikában és Nagy-Britanniában. Nagy részük a szeptember 11-ét követő feszült évekre vonatkozik. A CIA kegyetlen kihallgatási technikáknak vetette alá a foglyokat, többek között a fejük víz alá nyomásával (waterboarding). A Nemzetbiztonsági Hivatal éveken át működtetett telefonlehallgatási rendszert bírói felügyelet nélkül. Később ezt a tevékenységét jogellenesnek minősítették.

Carr beszámolója alapján részletesebb képet kaphatunk ezekről a túlkapasokról. Még ha figyelembe vesszük is őket, akkor is túlzottnak tűnik az amerikai és a brit hírszerzést érő kritika. A valóságban a hírszerző tisztek nem James Bond szerepében tetszelegnek, hanem inkább hivatalnoki munkát végeznek. Nem öntörvényű individualisták, hanem legtöbbször a szabályokat betartva dolgoznak. Vitatkozhatunk annak jogosságáról, hogy szabad-e lehallgatni és adatokat tárolni, az adatbázisokhoz hozzájutni, és a számítógépek sorát feltörni, de képtelenségnek tűnik a gondolat, hogy a Nemzetbiztonsági Hivatal és a brit GCHQ irányítói tömeges megfigyelésről szóló tervet forralnának ellenünk.

Különösen joggal ez a bíráló, amikor az angol nyelvű – Amerikát, Ausztráliát, Nagy-Britanniát, Kanadát és Új-Zélandot tömörítő – Öt szem (Five Eyes, FVEY) néven ismert hírszerző szövetség berkein kívülről érkezik. Kevés ország túl bőbeszédű hírszerző szolgálatának működését illetően, vagy rendelkezik egyértelmű keretrendszerrel irányítására. Nagy-Britannia kémtevékenységét szinte teljes homály fedte az 1990-es évekig, és először csak 2015-ben volt hajlandó beismerni tevékenységének egy részét. Ennek ellenére 2016 végére a hírszerző szolgálatokra is vonatkozik már az elszámoltathatóság alapelve. Amerika pedig nyitottabb e téren bármely más országnál.

Mindez szöges ellentétben áll az olyan országokkal, mint Kína és Oroszország, ahol a biztonsági szolgálatok kizárólag csak a legfelsőbb vezetésnek tartoznak felelősséggel. Az orosz és a kínai polgárok vezetőik korlátlan felügyeletének vannak alávetve. Mielőtt Oroszországra és Kínára tekintenénk, és egyre világosabbá válna

számunkra, hogy ismét csak a nyugati hírugynökségek fő ellenségeivel állunk szemben, először gondolkozzunk el a műszaki fejlettség és a terrorizmus okozta kettős csapásról. Ennek a kettőnek együtt sikerült a feje tetejére állítania a hírszerzés világát.

(*The Economist*)

Niklaus Peter

Huldrych Zwingli –
nem volt faragatlan nyárspolgár

Peter Opitz: *Ulrich Zwingli. Próféta, eretnek és a protestantizmus úttörője*

(*Ulrich Zwingli. Prophet, Ketzer, Pionier des Protestantismus*, Theologischer Verlag, TVZ, Zürich, 2016, 119 oldal)

és Franz Rueb: *Zwingli. A dacos politikus*

(*Zwingli. Widerständiger Geist mit politischem Instinkt*, Hier und Jetzt könyvkiadó, Baden, 2016, 254 oldal) című könyveinek recenziója

Luther Mártonról már életében közel ötszáz arckép készült, köztük a híres portrék az idősebb Lucas Cranachtól⁵, aki a szász választófejedelmek udvari festője volt. Ha az akkoriban neves művészek – Altdorfer, Grien, Holbein és Dürer – képeit is ide számítjuk, ezek a reformátort személyiségének teljes gazdagságában mutatják. Az így létrejött sokoldalú Luther-ábrázolás mind a mai napig meghatározó: hol komoly szerzetes, hol tudós teológus, hol a nagyszakállú bátor „Junker Jörg” [György lovag – Luther álneve], hol a nagyhatású prédikátor, hol pedig az élet örömeit élvező házasságban – itt egy rendkívül sikeres imázsépítésről beszélhetünk.

Kísérletezzünk

Ezzel szemben Huldrych Zwingliről nem ismerünk egyetlen egy még életében készült portrét sem. A zürichi reformátorról alkotott képünk két olyan,

⁵ Idősebb Lucas Cranach (Kronach, 1472 – Weimar, 1553. október 16.) német festő, grafikus. Három szász fejedelem udvari festője, a szász festészet iskolája megalapítója. A reformáció korában Németországban ő volt „a német festő”.

halála után készült festményen alapul, melyek Hans Asper keze alól kerültek ki 1531-ben és 1549-ben. Mindkettő egy merev, örömtelen embert ábrázol profilból, aki száját sajátos módon összeszorítja, és mogorván bámul a messzeségbe. Nem túl megnyerő Zwingli-ábrázolás, ha – ha ez egyáltalán igaz – Albrecht Dürer 1516-ból származó, egy fiatal papot ábrázoló képe esetében (mely ma a washingtoni Nemzeti Galériában látható) tényleg egy Zwingli-portréről van szó. Ez azonban vitatott.

Amíg a művészetörténészek és a teológusok közt zajló vitának nem sikerül nyugópontra jutnia, addig ennek a festménynek a segítségével végezzünk egy kísérletet, és tegyük fel magunknak a kérdést: hogyan változna meg Zwingliről alkotott képünk, ha Dürenek ez a fiatal, életerős, bátor és magabiztos papja ténylegesen Huldrych Zwinglit ábrázolná, és a zürichi reformátorral szembeni mélyen gyökerező előítéletek közül melyek kapnának ezáltal esélyt a felülvizsgálatra. Az előítéleteket gyorsan fel lehet sorolni. Zwingli állítólag ember- és kultúraellenes, unalmas, humortalan, faragatlan alak volt, rideg és ráadásul erőszakra hajlamos, aki ellene volt az érzéki örömeknek, akárcsak mintha egy idő előtt jött tálib lett volna.

Kísérletezésünket támogató háttérolvasmányként hadd ajánljak két újabb, Zwingliről szóló könyvet: az egyik egy tudományosan megalapozott, közérthető nyelven megírt mű, mely Peter Opitz egyház-történésztől, a zürichi Reformáció-történeti Intézet vezetőjétől származik. Stílusa higgadt, ugyanakkor folyékony, tartalmas és olyan tömör, hogy egy vasárnapi délután végigolvashatjuk, miközben sokat megtudhatunk a reformátor életéről, gondolkodásáról és munkájáról. A másik egy kimerítőbb, inkább elbeszélő jellegű, magával ragadó könyv Franz Rueb újságíró tollából, aki régi balosként (Altlinker) és magát hatvannyolcasnak⁶ vallóként öreg napjaira megtanulta, hogy értékelje és valahogy meg is szeresse a zürichi reformátort: mint az alcímből kiderül, itt Zwingli „dacos politikusként” jelenik meg.

Miután gazdagabbak lettünk a két könyv elolvasása által, hajlamosak lehetnénk Zwinglit inkább a fiatal, jellemesen bátor és a maga módján szeretetreméltó emberrel azonosítani, akit Dürer örökített

meg, semmint azzal a Hans Asper képeiről ismert fekete ruhás, szigorú, kemény emberrel – teljesen függetlenül attól, hogy mi lehet a szakértők vitájának végkimenetele azzal a portréval kapcsolatban.

Mindenesetre mindkét könyv segítségünkre van abban, hogy a Zwinglivel kapcsolatos fenti előítéleteket eloszlassa. Sokat megtudunk belőlük a jellegzetesen zürichi svájci reformátor független és figyelemre méltó személyiségéről – sok olyan dolgot, melyek teljesen elsikkadnak a reformáció ünnepeinek túlzottan Lutherre összpontosító eseményeinek során. Opitz reneszánsz-humanista megvilágításban látja Zwinglit, rámutatván Rotterdami Erasmushoz fűződő viszonyára és annak a szellemi áramlatnak más képviselőivel való kapcsolataira, mely a Biblia újrafelfedezéséről és a kereszténység megújításáról szolt. Beszámol azokról a borzalmakról, melyeket Zwingli a háborúban tapasztalt meg, és megtudjuk, hogy emiatt utasította vissza a zsoldos katonáskodást is.

Ruebnél magától értetődően nagyobb teret kap a felfordulás napjait élő korabeli Zürich politikai helyzetének bemutatása. Beleláthatunk a város életének társadalmi viharai és megrázkódtatásai között – egyik – zsoldoscsapatok háborújába bonyolódott – svájci államszövetség kapcsán. Mindkét szerző nagy hangsúlyt fektet az anabaptistákkal [’újrakeresztelőkkel’] folytatott vitára, továbbá helyesbít azokat az értelmezéseket, melyek Zwinglinek a kappeli háborúban játszott szerepét⁷ dicsőségesnek vagy éppen gyalázatosnak állítják be.

Aki esetleg továbbra is azon a véleményen van, hogy a reformátor faragatlan nyárspolgár volt, itt olvashat Zwingli zeneszeretéről és képzettségéről, valamint megtudhatja, hogy játszott az összes reneszánsz hangszeren (lanton, hárfán, hegedűn, „Raböglin”, azaz háromhúrú kicsi hegedűn, fuvalán, tromba marinán, azaz a tengeri trombita nevű háromszögletű egyhúros vonóshangszeren, sipon, dudán és a cink nevű kürtszerű fúvós hangszeren – a sorból már csak a havasi kürt hiányzik), kísérőzenét írt egy Arisztotelész-vígjátékhoz, dalokat szerzett, és ő alapította Zürich első zeneiskoláját. Ha valaki az érzéki örömek ellenségének szeretné láttatni, annak felhívjuk a figyelmét Zwingli nyílt, őszinte hangú levelére, melyet 1518. december 5-én írt barátjához és munkatársához, Heinrich Utingerhez; ebben elis-

6 A régi balosok és hatvannyolcasok ellenezték a német újraegyesítést, mert számukra a hazaszerelet elavult fogalomnak számított.

7 Az Ósvájci Konföderáció katolikus és protestáns kantonjai közötti fegyveres konfliktusokról van szó.

meri, hogy milyen kétségbeesésbe kergette korábban a cölibátus, és bevallja, hogy Einsiedelnben egy bordélyházhoz hasonló helyen teherbe ejtett egy nőt.

Mindkét szerző anélkül ír erről, hogy képmutató módon mentegetné, Zwinglit úgy ismerjük meg, mint egy őszinte, gyarló, ugyanakkor önkritikus, nagy akaraterevével bíró embert, aki erős igazságérzettel hajtván nem rettent vissza az összeütközésektől, hanem bátran védte saját álláspontját. Míg Ruebnál a vallási és teológiai kérdések kisebb hangsúlyt kapnak, mivel maga nem látja ezek mélyebb értelmét, addig Opitz könyvében ez egészen másképp van. Opitz azt szeretné bemutatni, hogy Zwingli egy a józansággal és emberiséggel jellemezhető, „megreformált vallásosság-típust” teremtett.

Isten mentsen Natter Zwingli-szobrától

A Biblia alapos és elfogulatlan tanulmányozása során ez a humanista képzettségű teológus újra felfedezhet-e Krisztus emberi arcát, és benne egy olyan istenhit

vonásait, melyet az etika megélése nélkül lehetetlen magunkénak tudni. Fontos szerepet játszik ebben az emberi méltóság. Opitz olvasása közben érezhető, hogy maga is ennek a józan evangéliumi-reformátusnak a nyomdokaiban jár – míg Reubnál nehezen tudunk szabadulni attól az érzéstől, hogy szívesen fedezne föl Zwingliben még néhány vonást egy korát megelőző Marx Károlyból.

Ha a két könyvet párhuzamosan olvassuk, egymás kiegészítéseként szolgálnak. Fenti kísérletezésünk a Zwingli-képek ügyében – mint ez sejthető – nem maradt eredménytelen – sikerült életre keltenünk őket. Egy dologban azonban bizonyosak lehetünk: a tiroli szobrásznak, Heinrich Natternek a zürichi Vízi templom (Wasserkirche) előtt álló Zwingli-szobra, mely az 1885 körüli esztendők nacionalizmusának föjtött levegőjét árasztja, nem valószínű, hogy túl sok hasonlóságot fog mutatni a megelevenedett Zwingli-festményekkel.

(*Neue Zürcher Zeitung*)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Erdős Márton PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest
Faragó Péter közvélemény-kutató, Budapest
Gazdag László nyugalmazott egyetemi docens, Tatabánya
D. Molnár István ny. tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Egyetem (a lublini Maria Curie-Skłodowska Egyetem tiszteletbeli professzora)
Kapronczay Károly történész, Budapest
Dr. Maróti Andor ny. címzetes egyetemi tanár, ELTE PPK, Budapest
Miskolczy Ambrus egyetemi tanár, ELTE BTK, Nagykovácsi
Palkó László András postai alkalmazott, Budapest
Pikó Bettina egyetemi tanár, SZTE Magatartástudományi Intézet, Szeged
Szász Lajos történész, Budapest

ADÓ 1% FELHÍVÁS

Kérjük, adója 1%-ával idén is támogassa a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat ismeretterjesztő tevékenységét!

**Tudományos Ismeretterjesztő Társulat
Adószám: 19002457-2-42**

A tavalyi évben 541 060 Ft felajánlást kapott a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, melyet az ismeretterjesztés népszerűsítésére fordítottunk.

Köszönjük múlt évi felajánlását!

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Maróti Andor</i> : A szintézis lehetősége az antropológiai és érték-központú kultúra-fogalmak között	1
---	---

MŰHELY

<i>Pikó Bettina</i> : Függőségek és a mértéktelenség kultúrája	16
<i>Faragó Péter</i> : A stressz szerepe a magasan kvalifikált, Z-generációs fiatalok életében	24
<i>Gazdag László</i> : Középosztály és modernizáció	49

SZÁZADOK

<i>Kapronczay Károly</i> : Adatok a hazai orvosképzésben részt vevő zsidó hallgatókról a 18–20. században	54
<i>Miskolczy Ambrus</i> : Codreanu Kapitány Széljegyzetek Oliver Jens Schmitt Codreanu-életrajzához	59
<i>D. Molnár István</i> : Lengyel írók Horthy Miklósról és politikájáról	73
<i>Erdős Márton</i> : Gróf Teleki Pál és Kárpátalja visszatérése (1939)	84
<i>Palkó László András</i> : Vigadtunk és sirtunk Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon a politikai rendszerváltás időszakában: 1989–1990 (2. rész)	96

NAPLÓ

<i>Szász Lajos</i> : A református identitás és a magyar irodalom kapcsolata.	118
--	-----

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

John McDermott: Kicsi ház a rengetegben (121) *Edward Carr*: Minden módon számon tartanak. Adataink és a titkosszolgálatok (124) *Niklaus Peter*: Huldrych Zwingli – nem volt faragatlan nyárspolgár (126)

KÉPEK

Károlyi András grafikái

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2017. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 32 640 Ft helyett 22 800 Ft
Fél évre: 16 860 Ft helyett 12 120 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 24 240 Ft helyett 18 000 Ft
Fél évre: 12 660 Ft helyett 9660 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 24 600 Ft helyett 18 240 Ft
Fél évre: 12 660 Ft helyett 9840 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 16 440 Ft helyett 10 920 Ft
Fél évre: 8400 Ft helyett 5760 Ft

Akciónk a 2017. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
 - telefonon: +36-1-767-8262
- e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
 - interneten: eshop.posta.hu
- levélben: MP Zrt., 1900 Budapest

A 2015. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 500 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 790 Ft • Előfizetéssel: 700 Ft

nka
Nemzeti Kulturális Alap

